

МАУП

ISSN (Online) 2617-9660

ЕКСПЕРТ:

парадигми юридичних
наук і державного
управління

Expert: paradigm of law
and public administration

ISSN 2617-9660

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 2 (30), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Експерт: парадигми юридичних наук
і державного управління
Видається з 2018 року
Періодичність: 4 рази на рік
Друкується за рішенням Вченої ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 9 від 16.09.2024)
Видання є таким, що реферується в міжнародних
та вітчизняних наукометричних базах:
Index Copernicus, ResearchBib,
Turkish Education Index, Polish Scholarly Bibliography,
Google Scholar, "Україніка наукова", ESJI .
Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
у категорії «Б».
Спеціальності: 081 – Право, 281 – Публічне управління
та адміністрування, 293 – Міжнародне право.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.
Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат,
цифр несуть автори матеріалів. Редакція залишає за
собою право на незначне редагування і скорочення
(зі збереженням авторського стилю та головних
висновків). Редакція не завжди поділяє думки авторів
та не несе відповідальності за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук — тільки з дозволу редакції.
Адреса редакційної колегії:
ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія
управління персоналом"
вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
Офіційний сайт видання:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Expert: paradigm of law and public administration
Published from 2018
Pereodisity: 4 times a year
Published by the decision of Academic council of
Interregional Academy of Personnel Management
(Protocol № 9 from September 16, 2024)
Collection is included to the international
and domestic scientometrics databases Index
Copernicus International, ResearchBib, Turkish Education
Index, Polish Scholarly Bibliography, Google Scholar,
"Україніка наукова", ESJI .
According to the Order of the Ministry of Education
and Science of Ukraine (Annex 4), the journal is included
in the List of scientific professional publications of Ukraine,
which have been assigned the category «B».
Subject Areas: 081 – Law, 281 – Public management
and administration, 293 – International law.
The articles were checked for plagiarism
using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.
The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors reserves
the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views of the
authors and are not responsible for the information provided.
Materials filed in the author's edition.
Reprinting — with the editorial's permission strictly.
Address of the editorial board:
Interregional Academy of Personnel Management
Str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine, 03039
Official site:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : збірник. № 2 (30), 2024. Київ : ПрАТ
"ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", 2024. 76 с.

Головний редактор

Щокін Ростислав Георгійович, доктор юридичних наук, професор, Президент Міжрегіональної Академії управління персоналом

Члени редакційної колегії:

Яблонська-Бонса Йоланта, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Республіка Польща)

Міхальський Томаш, доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ (Республіка Польща), tomasz.michalski@ug.edu.pl

Ніколас Шмітт, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія), Nicolas.schmitt@unifr.ch

Перцев Роман Валерійович, кандидат юридичних наук, відділ ідентифікації та криміналістики (DIFC) Поліція Ізраїлю, Єрусалим (Ізраїль)

Вечорек Лешик, доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельц (Республіка Польща), wieczorekleszek@op.pl

Яскренія Єжи, професор, доктор хабілітований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Республіка Польща), jerzyl@hot.pl

Акімова Людмила Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування, l_akimova@ukr.net

Якимчук Аліна Юрївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування, alinayakim@ukr.net

Заросило Володимир Олексійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Сопілко Ірина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету

Кисленко Дмитро Петрович, доктор педагогічних наук, кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Хаджирарева Світлана Костянтинівна, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Української школи урядування

Рябцев Геннадій Леонідович, доктор наук з державного управління, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

Яровой Тихон Сергійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна», tikhon_9563963@ukr.net

Барабаш Юрій Григорович, доктор юридичних наук, професор, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Скрипнюк Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Губанов Олег Олександрович, доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри службового та медичного права, Навчально-науковий інститут права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Нестерович Володимир Федорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, mail@lduvs.edu.ua

Тимошенко Юрій Петрович, кандидат юридичних наук, професор, заступник директора Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Швець Катерина Павлівна, доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, проректор, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Муравйов Кирило Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Нестор Віталій Романович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Амелін Олександр Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Адам Адріан Останек, доктор наук, доктор габілітований, професор Військового технологічного університету (Республіка Польща)

Мануель Давид Массено, доцент Політехнічного інституту Бежа (Португалія)

Агнешка Шпак, доктор габілітований, професор кафедри міжнародної безпеки Інституту досліджень безпеки, Торунь (Республіка Польща), szpak@journals.maur.kiev.ua

Олександра Леткова, доктор права, доцент, юридичний факультет Університету Матея Бела, Банска Бистрица (Словаччина)

Мартін Белтран Сауседо, кандидат наук, професор, юридичний факультет Abogado Ponciano Arriaga Leija, Автономний університет Сан-Луїс-Потосі (Мексика)

Chief Editor

Shchokin Rostyslav Heorhiiovych, Doctor of Law, Professor, President of the Interregional Academy of Personnel Management

Members of the editorial board:

Jablonska-Bonsa Jolanta, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of Kozminski University, Editor-in-Chief of Critique of Law (Republic of Poland)

Tomasz Michalski, Doctor of Science, Associate Professor at the Department of Geography of Regional Development, University of Gdansk, Gdansk (Republic of Poland), *tomasz.michalski@ug.edu.pl*

Nicholas Schmitt, PhD, Senior Researcher at the Institute of Federalism, University of Friborg (Switzerland), *Nicolas.schmitt@unifr.ch*

Pertsev Roman Valeriiovych, PhD (Law), Division of Identification and Forensic Science (DIFC) of Israel Police, Jerusalem (Israel)

Vechorek Leshyk, Doctor Habilitated, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University of Kielce (Republic of Poland), *wieczorekleszek@op.pl*

Yaskrenia Jerzy, Professor, Doctor Habilitated (Dr. Hab.), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University of Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Republic of Poland), *jerzyj@hot.pl*

Akimova Lyudmyla Mykolayivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor at the Department of Financial and Economic Security of the National University of Water Management and Nature Resources Use (Ukraine)

Yakymchuk Alina Yuriivna, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Resources Use, *alinayakim@ukr.net* (Ukraine)

Zaroslyo Volodymyr Oleksiyovych, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Sopilko Iryna Mykolayivna, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of the National Aviation University (Ukraine)

Kyslenko Dmytro Petrovych, Doctor of Pedagogy, PhD in Law, Professor, Leading Researcher, National Defence University of Ukraine (Ukraine)

Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government, Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions (Ukraine)

Ryabtsev Hennadiy Leonidovych, Doctor of Science in Public Administration, Ph.D., Professor, Professor at Kyiv-Mohyla School of Government, Chief Researcher at the National Institute for Strategic Studies (Ukraine)

Yarovoy Tikhon Serhiiovych, Doctor of Sciences in Public Administration, Ph.D., Professor, Professor at the Department of International Relations and Political Consulting of the Institute of Law and Public Affairs, Open International University of Human Development "UKRAINE", *tikhon_9563963@ukr.net* (Ukraine)

Barabash Yurii Hryhorovych, Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs of Yaroslav Mudryi National Law University (Ukraine)

Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine (Ukraine)

Hubanov Oleh Oleksandrovych, Doctor of Law, Professor, Associate Professor at the Department of Service and Medical Law, Educational and Research Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Nesterovych Volodymyr Fedorovych, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Law Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, *mail@lduvs.edu.ua* (Ukraine)

Tymoshenko Yuriy Petrovych, PhD in Law, Professor, Deputy Director of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Shvets Kateryna Pavlivna, Doctor of Sciences in Public Administration, PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Civil Law Disciplines and International Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Vice-Rector, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Muraviov Kyrylo Volodymyrovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Nestor Vitalii Romanovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Amelin Oleksandr Yuriiovych, PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Adam Adrian Ostanek, DSc, Dr. Hab., Professor at the Military University of Technology (Republic of Poland)

Manuel David Masseno, Associate Professor, Polytechnic Institute of Beja (Portugal)

Agnieszka Shpak, Dr. Hab., Professor at the Department of International Security, Institute of Security Studies, Torun (Republic of Poland), *sypak@journals.maup.kiev.ua*

Alexandra Letkova, JUDr., Associate Professor, Faculty of Law Matej Bel University, Banska Bystrica (Slovakia)

Martín Beltrán Saucedo, PhD, Full Professor, Faculty of Law Abogado Ponciano Arriaga Leija, Autonomous University of San Luis Potosí (Mexico)

Гудима М. М., Гудима-Підвербецька М. М. Окреслення кола потенційних учасників мирової угоди: цивільно-процесуальний ракурс6	Орленко В. І. Вплив воєнного стану на реалізацію основних прав і свобод громадян: правовий аналіз.....46
Заросило В. О., Заросило В. В., Євчук Т. В. Сучасний стан розвитку міжнародного та національного права у зв'язку з процесами глобалізації.....16	Пархоменко С. А. Посилення інституційної спроможності президента України у сфері національної безпеки і оборони у світлі зарубіжних моделей державного управління національною безпекою..... 52
Іваницька Н. О. Дослідження взаємозв'язку між правовою освітою та формуванням правосвідомості громадян в умовах сучасного суспільства..... 23	Тимошенко Ю. П., Влад В. Ф., Вацюк В. О. Значення криміналістичної одорології та ольфакторних знань у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень.....60
Кузьмічова-Кисленко Є. В., Котляренко О., Кисленко Д. Класифікація міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ.....29	Яворська В. Г. Визначення геноциду в Міжнародному Кримінальному Праві та Кримінальному Кодексі України..... 66
Міляєва М. В. Адміністративно-правове забезпечення розбудови електронного врядування 39	

Гудима Мирослава Мирославівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри фундаментальних юридичних дисциплін ПВНЗ «Буковинський університет», вул. Ч. Дарвіна, 2А, м. Чернівці, 58000; myroslava.gudyma@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6242-3445>

Гудима-Підвербецька Марія Мирославівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри приватного права Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, вул. Університетська, 19, м. Чернівці, 58000; m.gudyma@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2024-5171>

ОКРЕСЛЕННЯ КОЛА ПОТЕНЦІЙНИХ УЧАСНИКІВ МИРОВОЇ УГОДИ: ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ РАКУРС

Анотація. Незважаючи на перспективність мирного вирішення правових спорів та чільне місце інституту мирової угоди в цивільному судочинстві, все ж він не позбавлений слабких місць, зокрема, існує ряд проблем, що стосуються окреслення кола учасників цивільного процесу, котрі мають можливість звернутися до укладення мирової угоди, які не мають однозначного вирішення в літературі, а іноді й чіткої законодавчої позиції. Тому в даній науковій статті на підставі аналізу норм чинного законодавства та поглядів науковців-правників окреслено коло учасників цивільного судочинства, які наділені правом укладати мирову угоду, критично проаналізовано зарубіжний досвід щодо його можливості та доцільності застосування у національній правовій системі, а також сформульовано власні висновки та пропозиції щодо удосконалення нормативного регулювання суб'єктного складу мирової угоди.

В публікації проаналізована здатність третіх осіб укладати мирову угоду і обґрунтовано, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть укладати мирову угоду в межах поданого ними позову в зв'язку з тим, що вони були безпосередніми учасниками спірних правовідносин, котрі розглядаються судом, а також висловлено позицію, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору теж не повинні бути позбавлені такої можливості, оскільки, укладеною мировою угодою можуть зачіпатись їх права та інтереси, а безпосередня участь в ній надасть їм здатність передбачити такі варіанти, за яких їх права не будуть порушені і максимально захищатимуться їхні інтереси. В ключі закріплення такої можливості чинне цивільне процесуальне законодавство потребує редагування.

Досліджено правові нюанси укладення мирової угоди через представників, і обґрунтовано вдалість чинної у вітчизняному цивільному процесуальному законодавстві презумпції користування представником всіма правами особи, яку він представляє, з подальшими обмеженнями відповідного права, шляхом здійснення застережень у довіреності.

Розширено коло учасників укладення мирової угоди включенням до нього стягувача та боржника – сторін виконавчого провадження, це обґрунтовано визнанням виконавчого провадження в якості завершальної стадії цивільного судочинства, що підтверджено і законодавчими нормами, і практикою Європейського Суду з прав людини та доведенням ефективності конструкції мирової угоди на етапі виконання рішення, ухваленого судом.

Ключові слова: мирова угода, учасники цивільного судочинства, виконавче провадження, сторони, позивач, відповідач, стягух, боржник, треті особи, представники, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Gudyma Myroslava Myroslavivna,

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Fundamental Legal Disciplines of the Private Higher Educational Institution «Bukovinian University», 2A, Ch. Darwina Str., Chernivtsi, 58000; myroslava.gudyma@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6242-3445>

Gudyma-Pidverbetska Mariia Myroslavivna,

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Private Law Department of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 19, Universytetska Str., Chernivtsi, 58000; m.gudyma@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2024-5171>

OUTLINING THE CIRCLE OF POTENTIAL PARTICIPANTS IN A SETTLEMENT AGREEMENT: A CIVIL PROCEDURE ASPECT

Abstract. *Despite the prospects of amicable resolution of legal disputes and the prominent place of the settlement agreement institute in civil proceedings, it is not without its weaknesses, in particular, there are a number of problems relating to the circle of participants to civil proceedings who may apply for entering into a settlement agreement which are not unambiguously resolved in the literature, and sometimes have no clear legislative position. Therefore, in this article, based on the analysis of current legislation and the views of legal scholars, the author outlines the circle of participants to civil proceedings which are entitled to enter into a settlement agreement, critically analyzes foreign experience regarding its possibility and expediency of implementation in the national legal system, and formulates the author's own conclusions and proposals for improving the regulatory framework for the subject matter of a settlement agreement.*

The publication analyzes the ability of third parties to enter into an amicable agreement and substantiates that third parties who make independent claims on the subject matter of the dispute may enter into an amicable agreement within the framework of the claim led by them due to the fact that they were direct participants in the disputed legal relations considered by the court, and expresses the position that third parties who do not assert independent claims regarding the subject matter of the dispute should not be deprived of such an opportunity either, since the settlement agreement may affect their rights and obligations, and direct participation in it will provide them with the ability to foresee options in which their rights will not be violated and their interests will be protected to the maximum extent possible. In order to secure this possibility, the current civil procedure legislation needs to be amended.

The legal aspects of concluding a settlement agreement through representatives are examined. The paper substantiates the validity of the presumption in the domestic civil procedure legislation that a representative enjoys all the rights of the person he represents, with subsequent restrictions of the relevant right by making reservations in the power of attorney.

The circle of parties to the settlement agreement has been expanded to include the recoverer and the debtor – the parties to the enforcement proceedings, which is justified by the recognition of enforcement proceedings as the final stage of civil proceedings, which is confirmed by both legislative provisions and the case law of the European Court of Human Rights and by proving the effectiveness of the settlement agreement structure at the stage of execution of a court decision.

Key words: *settlement agreement, parties to civil proceedings, enforcement proceedings, parties, plaintiff, defendant, recoverer, debtor, third parties, representatives, bodies and persons authorized by law to go to court in the interests of other persons.*

Постановка проблеми. Інститут мирової угоди займає важливе місце в цивільному процесуальному праві України, а мирова угода виступає найприйнятнішим інструментом усунення протиріч між учасниками цивільно-правових відносин, оскільки вона є способом врегулювання спору на узгоджених сторонами умовах, визначених ними виходячи зі своїх інтересів і можливостей, в ході переговорів, що сприяє збереженню стійких сприятливих відносин між ними. Проте, на сьогодні в літературі не повністю відображено весь спектр існуючих особливостей даного правового інституту, що свідчить про необхідність додаткових досліджень в цьому напрямі. Зокрема, існує ряд проблем, що стосуються окреслення кола учасників цивільного процесу, котрі мають можливість звернутися до укладення мирової угоди, які наразі однозначно не вирішено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науковій літера-

турі ряд проблемних питань укладання мирової угоди досліджувався вченими як у цивільному, так і господарському судочинстві. Серед них праці: Ю. Білоусова, О. Бортнік, Н. Бутрин-Боккої, М. Гарієвської, О. Гетманцева, Т. Гордієнко, В. Комарова, В. Кройтора, Є. Куницького, Ю. Притики, Д. Соколянського, С. Фурси, М. Штефана, М. Ясинка, Є. Ятченко та інших. Проте незважаючи на достатню розробленість проблематики мирової угоди в цивільному судочинстві, все ж пласт питань залишається на сьогодні не до кінця розробленим, зокрема неоднозначно в доктрині вирішена проблема визначення складу учасників цивільного судочинства, які наділені правом укладати мирову угоду, що відіграє ключове теоретичне та практичне значення для цивільного процесу.

Мета статті: на підставі аналізу чинного вітчизняного законодавства, правової доктрини України визначення суб'єктного складу укладення мирової угоди та враховуючи зарубіжний досвід

врегулювання відповідного правового інституту, висловлення рекомендацій та пропозицій щодо існуючого порядку укладення мирової угоди в аспекті визначення кола учасників, наділених правом такого укладення.

Виклад основного матеріалу. Якісне теоретичне дослідження проблем, пов'язаних з укладенням мирової угоди та ефективно застосування даного інституту в практиці цивільного судочинства, неможливе без розгляду питання про його суб'єктний склад. Традиційним в літературі є визначення мирової угоди, яке стверджує, що за своєю суттю вона є двосторонньою (багатосторонньою) угодою між позивачем та відповідачем, що визначає зміст спірних правовідносин і містить умови, які суб'єкти повинні вчинити для врегулювання між собою матеріально-правового спору [5, с. 160; 17, с. 350]. Звісно, укладення мирової угоди передбачає наявність спеціального суб'єктного складу, проте визнання лише за позивачем та відповідачем відповідного диспозитивного права видається нам вкрай обмеженим.

Сторонами мирової угоди (її суб'єктами) є сторони судового процесу. Оскільки такими сторонами у позовному провадженні є позивач і відповідач, то саме вони мають право укладати мирову угоду. Той факт, що сторонами мирової угоди є позивач та відповідач, звісно, сумнівів не викликає. Про це міститься і пряма вказівка законодавця в чинному Цивільному процесуальному кодексі України (далі ЦПК України): сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу; результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою (ч. 7 ст. 49); а сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач ч. 1 ст. 48) [20]. Проте вказане законодавче формулювання, на наш погляд, необгрунтовано звужує коло суб'єктів, що можуть укладати мирову угоду. За загальними правилами позовного провадження мирового угода може бути укладена тільки між учасниками спірних матеріальних правовідносин, однак слід враховувати, що останніми окрім сторін, можуть виступати і треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

Вказані треті особи справді є ймовірними учасниками матеріальних правовідносин, які існували ще до звернення до суду. Так, Д. М. Сибільов, зазначав, що треті особи з самостійними вимогами на предмет спору – це передбачувані суб'єкти спірних матеріальних правовідносин, що вступають в процес між іншими сторонами з метою захисту своїх суб'єк-

тивних прав та охоронюваних законом інтересів [16, с. 10]. Тобто, третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, вступає в процес за своєю ініціативою з метою захисту власних прав і законних інтересів на підставі існування матеріальних правовідносин між нею та стороною (сторонами), що виникли до звернення до суду і пов'язують вказаних учасників. Вказане положення підтверджується і нормами чинного цивільного процесуального законодавства. Так, ч. 3 ст. 52 ЦПК України встановлює, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача. Отже, в тому числі й правом укладати мирову угоду (ч. 7 ст. 49 ЦПК України) [20].

При цьому слід враховувати те, що укладення мирових угод третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору має свої процесуальні нюанси, зумовлені тим, що третя особа втручається в спір між двома сторонами, який вже розглядається судом. Тому варто розуміти, що зі вступом в процес третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору виникають два паралельні процеси з усім складним комплексом прав і обов'язків, об'єднані зв'язком суб'єктів спірних правовідносин і процес, що виникає внаслідок подання позову третьою особою із самостійними вимогами до однієї сторони чи обох сторін має характер відносної самостійності: хоча його розвиток залежить від динаміки процесу між сторонами, проте припинення цивільного процесу між ними не обов'язково припиняє процес між третьою особою і стороною (сторонами).

Заслуговує на увагу детальний аналіз можливості укладення мирової угоди третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору залежно від суб'єкта пред'явлення нею позову та особливостей розвитку процесу, здійснений С. Сенік. Авторка зазначає наступні варіанти: «1) якщо третя особа адресує свої позовні вимоги до обох сторін, а позивач відмовляється від позовних вимог до відповідача, предметом розгляду залишається позов третьої особи до позивача та відповідача; суб'єктами можливої мирової угоди в такій ситуації є первісний позивач, але вже як відповідач перед третьою особою, і первісний відповідач – з однієї сторони та третя особа – з іншої. Визнання мирової угоди в такому випадку є підставою для постановлення ухвали про закриття провадження у справі; 2) якщо третя особа адресує свої позовні вимоги лише позивачеві, то відмова позивача від позову до від-

повідача має наслідком закриття в цій частині провадження у справі та звільнення відповідача від участі в процесі. Початковий позивач залишається в процесі як відповідач перед третьою особою. Мирова угода може бути укладена між первісним позивачем та третьою особою. Визнання мирової угоди в такому випадку є підставою для постановлення ухвали про закриття провадження у справі; 3) коли третя особа адресує свої позовні вимоги тільки відповідачу, то відмова позивача від позову має наслідком постановлення ухвали про закриття провадження у справі за первісним позовом, але відповідач залишається в процесі в ролі відповідача перед третьою особою. Суб'єктами мирової угоди в цій ситуації можуть бути третя особа та відповідач; 4) третя особа наділена самостійним правом на укладення мирової угоди лише у трьох вищезазначених випадках. В іншому разі вона лише може бути третьою стороною (приєднатися) у мировій угоді, що укладається між сторонами; 5) якщо у справі бере участь третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, а відповідач визнає первісний позов – суд повинен перевірити законність такого визнання. Якщо воно порушує, наприклад, права третьої особи, суд відмовляє у визнанні позову та продовжує розгляд справи по суті. Якщо визнання законне – суд продовжує розгляд справи в частині вимог третьої особи. За результатами розгляду ухвалюється рішення суду, в резолютивній частині якого зазначається про задоволення первісного позову у зв'язку з його визнанням, а також має бути дана відповідь про результати розгляду позовних вимог третьої особи [15, с. 314].

Як зауважує С. С. Бичкова, у разі укладення третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, мирової угоди з однією або обома сторонами цивільної справи суду необхідно роз'єднати у самостійні провадження вимоги позивача та третьої особи. При цьому провадження за вимогами третьої особи слід закрити у зв'язку із укладенням мирової угоди із однією або обома сторонами цивільної справи, а провадження, відкрите за позовом первісного позивача, продовжити [2, с. 251]. Аналогічним алгоритмом суду належить керуватися і у разі укладення мирової угоди між сторонами цивільної справи з тією відмінністю, що закриттю підлягає виділене у самостійне провадження за вимогою позивача у зв'язку із укладенням мирової угоди між сторонами цивільної справи. Водночас вимоги третьої особи, за можливості, мають бути розглянуті і вирішені по суті [9, с. 72].

Резюмуємо, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, виступаючи ймовірними учасниками спірних матеріальних правовідносин, що розглядаються судом, беззаперечно наділені правом укладати мирову угоду. Таким правом їх наділяє законодавець, прирівнюючи процесуальне становище третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору до процесуального становища позивача з наділенням їх усіма процесуальними правами останнього, включаючи і укладення мирової угоди. Реалізація такого диспозитивного права видається практично корисною, адже укладення мирової угоди посприяє захисту прав та інтересів даного виду третіх осіб шляхом досягнення взаємоприйнятної врегулювання спору; забезпечить економію часу і коштів, які могли б бути витрачені на продовження судового процесу; зменшить ризики невизначеності, пов'язані з судовим рішенням, яке може бути несприятливим для третьої особи. Тобто, мирова угода укладена за участю сторін та третьої особи, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору здатна комплексно врегулювати існуючий спір, враховуючи інтереси всіх учасників спірних правовідносин та максимально їх задовільняючи, що своєю чергою здатно запобігти виникненню подальших правових конфліктів, в тому числі і на етапі виконання рішення.

Якщо щодо третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору і виступають ймовірними учасниками спірних матеріальних правовідносин, питання про наділення їх правом укладати мирову угоду вирішується в законодавстві та юридичній літературі позитивно, то відповідь на питання щодо надання такої можливості третім особам, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору – є доволі неоднозначною. Так, Т. О. Гордієнко відзначає, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору не можуть виступати сторонами мирової угоди, проте вони не позбавлені права надавати суду пояснення та заперечення під час обговорення питання про можливість затвердження, укладеної сторонами угоди [6, с. 95]. Не визнають за третіми особами, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору права брати участь в укладенні мирової угоди і автори підручника «Цивільний процес» за редакцією В. В. Заборовського [19, с. 217]. Деякі дослідники, навпаки, вважають, що слід наділити третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, правом укладення мирової угоди, оскільки така угода може опосередковано відобразитись

на їх правах та обов'язках. Так, О. Б. Бобровник висловлює позицію про необхідність укладення та підписання мирової угоди третьою особою, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, яка бере участь у справі на боці відповідача з метою пред'явлення до неї регресного позову [3, с. 16].

Законодавець в цивільному процесуальному кодексі виходить з позиції неможливості третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору укладати мирову угоду. Нам складно погодитися з таким законодавчим підходом. Чи варто ставити в залежність здатність учасника цивільного судочинства брати участь в укладенні мирової угоди від наявності чи відсутності в нього самостійних вимог на предмет спору? Видається, що ні, адже принципового значення в даному аспекті набуває можливість мирової угоди вплинути на права та інтереси відповідного учасника, а отже логічніше виходити з правила, що сторонами мирової угоди можуть бути будь-які особи, чиї інтереси вона зачіпає.

Справді, на відміну від третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, треті особи, які не заявляють самостійних вимог, не є основними учасниками спору, що розглядається судом, їх інтерес опосередкований, їхня самостійність є неповною і носить відносний характер, орієнтуючись на учасника, на стороні якого третя особа вступила або була залучена в процес. Тому в процесі дані учасники захищають свої права, однак опосередковано – шляхом захисту інтересів сторони, на боці якої виступають. Взаємини ж між первісною стороною і третьою особою, за загальним правилом, розглядаються і вирішуються в самостійному судочинстві (наприклад, за регресним позовом). Однак, рішення суду у спорі між первинними сторонами має преюдиційне значення для третьої особи в разі, якщо в майбутньому виникне таке судочинство щодо спору між первинною стороною і третьою особою, де одна з них займе становище позивача, а інша – відповідача.

Укладена мирова угода між позивачем та відповідачем, затверджена судом стає обов'язковою для виконання, тобто правовідносини між сторонами спору змінюються відповідно до умов мирової угоди, що може опосередковано вплинути на права третіх осіб. Отже, особливості розвитку процесу між позивачем та відповідачем, в тому числі результат їх мирної домовленості про припинення спору може створити правові наслідки для третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору.

Надання ж таким особам можливості участі в мирових угодах оцінюємо як практично доцільне, оскільки, укладеною мировою угодою можуть зачіпатись їх права та обов'язки, а безпосередня участь в ній надасть їм можливість передбачити такі варіанти, за яких їх права не будуть порушені і максимально захищатимуться їхні інтереси. Залучення всіх юридично заінтересованих учасників судочинства до процесу узгодження їхніх позицій мирним шляхом сприятиме укладенню справедливіших та збалансованіших угод. Крім того, це надасть можливість уникнути наступних судових проваджень за вимогами зверненими стороною до третьої особи без самостійних вимог чи навпаки, нею до сторони, що сприятиме процесуальній економії.

Наразі ж законодавець не визнає за такими учасниками справи права укладати мирову угоду. Так, ч. 6 ст. 53 ЦПК України встановлює, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені статтею 43 цього Кодексу, в переліку прав учасників справи, визначеному у ст. 43, право укладати мирову угоду відсутнє [20]. Нам видається доцільним включення в ч. 6 ст. 53 ЦПК України словосполучення наступного змісту: ... «а також право укладати мирову угоду».

Укладення мирової угоди можливе і через представників, адже згідно ч. 1 ст. 58 ЦПК України, сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника [20].

Переважно у всіх правових системах представник вправі укладати мирову угоду від імені сторони чи третьої особи, якщо останні прямо надали йому таке повноваження. Проте, вітчизняний законодавець закріпив інший підхід: визнав право представника на укладення мирової за наявності повноваження загального характеру на ведення справи в суді. Так, ч. 1 та ч. 2 ст. 64 ЦПК України передбачають, що представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері [20]. Тобто, буквально тлумачення норми законодавства свідчить, що в Україні діє загальна презумпція того, що представник користується всіма правами особи,

яку він представляє, а оскільки позивач, третя особа з самостійними вимогами мають право укласти мирову угоду, то і їх представники наділені цим правом. Якщо ж сторона чи третя особа хочуть обмежити відповідне право представника, то вони повинні зробити про це застереження у виданій йому довіреності.

Цікава законодавча конструкція, дещо подібна на вітчизняну існує в правовій системі Франції. Там передбачено, що адвокат, уповноважений представляти сторону в процесі, щодо судді й іншої сторони вважається таким, що має повноваження на укладення угоди про врегулювання спору [23, с. 211]. Таким чином, ні суд, ні інша сторона не зобов'язані перевіряти наявність спеціального повноваження адвоката. Однак, якщо він уклав мирову угоду за відсутності дозволу, вона буде дійсною, а особа, яку він представляв має право пред'явити позов до адвоката з вимогою про відшкодування шкоди, що захищає інтереси іншої сторони мирової угоди [23, с. 189].

Вважаємо, що запозичення такої правової норми не сприяло б на користь національній юридичній практиці, адже особам, яких представляли адвокати, і уклади мирові угоди від їх імені, без їх бажання на те, довелося б витратити кошти і час на розгляд спорів вже зі своїм адвокатом або іншим представником. Крім того, цілком можливі випадки змови представника з іншою стороною, що знову кладе в несприятливе становище особу, яку представляли. Водночас, самого адвоката перспектива розгляду спору судом уже з клієнтом навряд чи налякає.

Цікавою є позиція адвоката В. Ситюк, що в умовах війни, де Україна бореться за свою свободу і демократичні цінності, на яких тримається українське суспільство, важливо, щоб не зупинявся розвиток демократичного інституту адвокатури, який завжди потребував високопрофесійних адвокатів, здатних ефективно захистити права громадян, використовуючи при цьому такий сучасний інструмент, як медіація. Адвокат, який опанує навички медіатора, – продовжує автор – зможе бути ефективнішим у вирішенні спорів за участю його клієнта [1, с. 15]. Ми поділяємо таку позицію, адже інститут представництва, який наразі в цивільному процесі представлений переважно професійними кваліфікованими учасниками – адвокатами, безпосередньо пов'язаний з можливістю укладення мирової угоди, а тому здійснення спеціальної підготовки, яка б навчила адвокатів вести переговори і прийти до мирного

закінчення справи, посприяла б досягненню завдань цивільного судочинства.

Коло учасників, уповноважених укласти мирову угоду нам видається неповним без включення до нього сторін виконавчого провадження, якими згідно ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження» виступають стягувач та боржник [11].

Вказану тезу спершу обґрунтуємо рядом законодавчих положень. Так, згідно ч. 2 ст. 207 ЦПК України: «Сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу» [20]; ст. 1 ЗУ «Про виконавче провадження» визначає виконавче провадження як завершальну стадію судового провадження [11]; ЦПК України містить розділ VI «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах і рішень інших органів (посадових осіб)», розділ VII «Судовий контроль за виконанням судових рішень», розділ VIII «Про визнання і виконання рішень іноземних судів в Україні» [20]. Вказані положення свідчать, що законодавець розглядає виконавче провадження завершальною стадією судового (цивільного) процесу, що є цілком логічним, адже припинення судового розгляду справи не завжди передбачає остаточний захист прав, який може бути продовжено у формі виконання судового рішення.

І хоча в літературі позиція щодо місця виконавчого провадження в системі національного права є доволі неоднозначною, все ж більшість дослідників є прихильниками класичного підходу, за якого виконавче провадження розглядається як частину цивільного судочинства, переважно його завершальна стадія.

Так, «щодо стадії виконання судових рішень у цивільних справах, то право на судовий захист у цивільному процесі охоплює не тільки право на звернення із заявою до суду та право на судове провадження по заявленій вимозі, але і право на виконання рішення суду в цивільній справі», – пишуть П. Ф. Немеш та В. П. Феннич [10, с. 27]. Зосібна С.С. Чабан стверджував, що будь-який судовий процес повинен щонайменше складатися з розгляду справи по суті та винесення обґрунтованого рішення і завершуватися реалізацією судового рішення, що набрало законної сили. Тобто завершальною стадією є виконання судового рішення та контроль за його виконанням, а саме «виконавче провадження», на якій відбувається реальний захист прав, охоронюваних законом інтересів, підтверджених рішенням суду [21].

Подібну позицію займає Л. Г. Талан зазначаючи, що виконання рішень суду завершує діяльність зі здійснення правосуддя і завершує процес захисту права, що здійснюється судом, пропонує правосуддя розуміти в широкому вимірі – як діяльність суду з розгляду спору і виконання судового рішення [18, с. 100]. С. О. Кравцов та Е. К. Крікорова стверджують, що виконавче провадження фактично завершує усю діяльність суду із захисту прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб, забезпечує їх поновлення до попереднього стану та здійснює контроль за виконанням рішень суду у справах, а тому виконання судових рішень повинно розглядатися як завершальна стадія цивільного судочинства, на яку покладаються завдання забезпечення прав та інтересів шляхом застосування примусових заходів, які передбачені Законом України «Про виконавче провадження» [8, с. 72].

Поділяючи вказаний науковий підхід до місця виконавчого провадження, відзначимо що виконавче провадження (стадія примусового виконання рішення) є заключною стадією цивільного процесу, логічним наслідком розгляду і вирішення цивільної справи в суді, що забезпечує здійснення остаточного захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів при ключовій та визначній ролі суду.

Додатковим аргументом обґрунтування висловленої тези є аналіз практики Європейського Суду з прав людини. Так, у рішенні у справі «Дубенко проти України» суд визначив, що право на судовий захист стало б ілюзорним, якби правова система держави дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове судові рішення залишалося б недіючим на шкоду одній зі сторін; виконання рішення, винесене будь-яким судом, повинне розглядатися як невід'ємна частина «суду» [12]. В рішенні у справі «Крутько проти України» ЄСПЛ зазначив, що провадження в суді та виконавче провадження є відповідно першою і другою стадіями одного провадження; виконавче провадження не має бути відокремлене від судового, і ці обидва провадження мають розглядатися як цілісний процес [13]. В рішенні у справі «Ромашов проти України» суд також зазначив, що виконавче провадження становить невід'ємну частину судового розгляду [14].

Отже, ще раз резюмуємо, що виконавче провадження цілком можна розглядати в якості завершальної стадії цивільного судочинства, що підтверджується і законодавчими нормами, і переважаючою позицією вітчизняних дослід-

ників і практикою Європейського Суду з прав людини, а тому естраполюючи цей висновок на тематику нашої публікації ще раз підкреслимо, що учасниками, спроможними укласти мирову угоду в цивільному судочинстві слід визнавати і сторін виконавчого провадження (стадії примусового виконання рішення) – стягувача та боржника.

Проте таке диспозитивне право сторін виконавчого провадження, незважаючи на пряме законодавче визнання (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження»: сторони у процесі виконання рішення мають право укласти мирову угоду, що затверджується (визнається) судом, який видав виконавчий документ [11]) в юридичній літературі викликає чимало дискусій.

Основним аргументом противників визнання права сторін на укладення мирової угоди після ухвалення судом рішення, у випадку набрання ним законної сили, є суперечність такої диспозитивної можливості юридичній силі судового рішення, власне його ознакам обов'язковості та незмінності. Іноді додаткова аргументація базується на меті процесуальної економії: адже якщо суб'єктивне матеріальне право цивільне отримало судовий захист у вигляді ухваленого судового рішення, то немає потреби визнавати за сторонами можливість його змінювати шляхом розпорядження ними своїми правами.

Не вдаючись в поглиблений аналіз означеної дискусії, що зумовлено обмеженими рамками нашої публікації, відзначимо, що ми поділяємо підхід другої когорти дослідників, який ґрунтується на приматі диспозитивного характеру прав сторін цивільного судочинства (виконавчого провадження). Диспозитивність як іманентна риса цивільного процесу виявляється у вільному розпорядженні учасниками своїми матеріальними правами, які набули спірного характеру і цілком не виключено, що ухваленим судовим рішенням, існуючий між ними конфлікт не вичерпано чи спосіб виконання, визначений судом водночас не вдовільняє обидві сторони і не знімає всі протиріччя. Тож позбавити сторони можливості визначити інший спосіб розв'язання правового конфлікту, який розглядався та вирішувався судом, було б не справедливим.

Так вважають, зокрібно, О. Дем'янова та Д. Бондарчук зауважуючи, що «диспозитивність як іманентна риса цивільного судочинства обумовлює перевагу волевиявлення сторін перед актом судової влади в контексті можливості укладення мирової угоди» [7]. Як відзна-

чає О. Г. Бортнік, мотивами укладання мирової угоди після ухвалення рішення судом першої інстанції є, зокрема, взаємна незадоволеність судовим рішенням сторонами, «можливі складності при виконанні судового рішення, а також прагнення до психологічного комфорту через ліквідацію конфлікту, що найбільш характерно для спорів між громадянами» [4, с. 130].

На думку Є. О. Шиман, мирова угода у виконавчому провадженні укладається з метою врегулювати наявний спір між сторонами вже на завершальній стадії захисту порушеного права на засадах взаємних поступок. Поступки стягувача полягають у тому, що не дивлячись на начебто підтвердження свого права судом, яке стало безспірним, реального захисту цього права стягувач ще не отримав. Майбутнє отримання присудженого залежить, зокрема, і від поведінки боржника, який може ухилитися від його виконання, не дивлячись на застосування до нього державного примусу. Тому стягувачу варто сприяти створенню інтересу у боржника виконати рішення. Натомість інтерес боржника в укладенні мирової угоди може бути способом зменшення його заборгованості чи заміною можливого способу виконання рішення, визначених судом, на більш прийнятні для боржника тощо [22, с. 153]. Вказану можливість дослідник пояснює верховенством принципу диспозитивності, адже за наслідками укладення та затвердження мирової угоди загальнообов'язковість судового рішення втрачає свою силу, тобто спільне волевиявлення сторін виконавчого провадження є настільки потужним, що дає змогу пересилити загальнообов'язковість судового рішення як ще однієї засади виконавчого провадження [22, с. 153].

Отже, констатуємо, що сторони завершальної стадії цивільного судочинства – стадії примусового виконання рішення, реалізуючи принцип диспозитивності, котрий має визначальний характер, можуть виступати учасниками мирової угоди, в якій на підставі спільних поступок здатні змінити суть ухваленого судового рішення, визначивши інший спосіб розв'язання існуючого між ними правового конфлікту, що розглядався судом.

На завершення зауважимо з приводу можливості органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб укладати мирову угоду. Згідно ч. 1 ст. 57 ЦПК України, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права

укладати мирову угоду [20]. Вважаємо, такий виняток виправданим, оскільки дані особи не мають матеріального інтересу в справі, а захищають інтереси інших осіб. Вирішення даного спору не може відобразитися на їх правах та обов'язках.

Висновки. Отже, правом на укладення мирової угоди наділені та користуються сторони (позивач та відповідач, а на стадії виконання судового рішення – стягувач та боржник), треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, а також представники цих учасників, за умови, що самі учасники не обмежили повноваження представників на вчинення відповідної процесуальної дії. Вважаємо, що законодавцю слід наділити правом укладати мирову угоду і третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, оскільки їх права та інтереси відповідними угодами можуть зачіпатися. Органи та інші особи, які мають право звертатися до суду в інтересах інших сторін, хоч і володіють тими самими правами як і сторони, але не мають права укладати мирову угоду, що видається цілком виправданим в силу відсутності в них матеріальної заінтересованості у справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адвокат та медіація: посібник. Г. Гаро, А. Зернова, Г. Єременко, Р. Коваль, С. Погоріла, В. Поліщук, О. Помазановська, Л. Романадзе, М. Саєнко, В. Ситюк. Харків : ФАКТОР-МЕДІА, 2022. 112 с.
2. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 519 с.
3. Бобровник О. В. Треті особи в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.
4. Бортнік О. Г. Мирова угода у цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2007. 189 с.
5. Бутрин-Бока Н., Чорний А. Мирова угода: новели національного цивільного процесуального законодавства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4. С. 159–162.
6. Гордієнко Т. О. Мирова угода в господарському процесі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 94–97.
7. Дем'янова О., Бондарчук Д. Сутність та підстави застосування повноваження суду апеляційної інстанції визнати нечинним рішення суду першої інстанції. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Випуск 4. URL: <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/307/308> (дата звернення: 20.07.2024).

8. Кравцов С. О., Кріконова Е. К. Виконавче провадження як завершальна стадія судового процесу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 69–73.
9. Куницький Є. В. Мирова угода як форма примирення сторін у цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 68–74.
10. Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина : підручник. Ужгород : Вид-во РІК-У, 2020. 808 с.
11. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.07.24).
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Дубенко проти України» від 11 січня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_251#Text (дата звернення: 20.07.2024).
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Крутько проти України» від 27 листопада 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_422#Text (дата звернення: 20.07.2024).
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Ромашов проти України» від 27 липня 2004 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_227 (дата звернення: 20.07.2024).
15. Сенік С. Особливості участі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, в цивільному процесі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 308–314.
16. Сибільов Д. М. Участь третіх осіб у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.03, Харків, 1998. 19 с.
17. Соколянський Д. В. Мирова угода сторін у цивільному судочинстві України: постановка проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 348–353.
18. Талан Л. Г. Виконавче провадження в структурі цивілістичного процесу. *Вісник Академії правових наук України*. Харків. 2009. Вип. 2. С. 96–102.
19. Цивільний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Заборовського, С. Б. Булеци, В. Г. Фазикоша, В. П. Феннича. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 932 с.
20. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.07.2024).
21. Чабан С. С. Поняття та завдання виконавчого провадження. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 253–256.
22. Шиман Є.О. Принцип диспозитивності у виконавчому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023 № 9. С. 150–153.
23. Nouveau Code de Procedure Civile. Dalloz, 2000. P. 119.
- status of persons participating in lawsuit proceedings]. *Doktorska dysertatsiia [Doctoral dissertation]*. Kyiv : Atika, 519 p. [in Ukrainian]
3. Bobrovnyk, O. V. (2009). Treti osoby v tsyvilnomu protsesi Ukrain. [Third parties in the civil process of Ukraine]. *Avtoreferat kandydatskoi dysertatsii [Abstract of thesis candidate's dissertation]*. Kyiv. [in Ukrainian]
4. Bortnik, O. H. (2007). Myrova uhoda u tsyvilnomu sudochynstvi [Settlement agreement in civil proceedings]. *Kandydatska dysertatsiia [Candidate's dissertation]*. Kharkiv. 189 p. [in Ukrainian]
5. Butryn-Boka, N., Chornyi, A. (2018). Myrova uhoda: novely natsionalnoho tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva [Settlement agreement: novelties of national civil procedural legislation]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*. № 4. 159–162. [in Ukrainian].
6. Hordiienko, T. O. (2017). Myrova uhoda v hospodarskomu protsesi [Settlement agreement in the economic process]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*. 1. 94–97. [in Ukrainian]
7. Demianova, O., Bondarchuk, D. (2019). Sutnist ta pidstavy zastosuvannia povnovazhennia sudu apeliatyinoi instantsii vyznaty nechynnym rishennia sudu pershoi instantsii [The essence and grounds for applying the authority of the court of appeal to declare invalid the decision of the court of first instance]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine*. V. 4. Retrieved from: <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/307/308> [in Ukrainian]
8. Kravtsov, S. O., Krikorova, E. K. (2020). Vykonavche provadzhennia yak zavershalna stadiia sudovoho protsesu [Enforcement proceedings as the final stage of the judicial process]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: legal sciences*. V. 31 (70). № 3. 69–73. [in Ukrainian]
9. Kunytskyi, Ye. V. (2020). Myrova uhoda yak forma prymyrennia storin u tsyvilnomu protsesi [Settlement agreement as a form of reconciliation of the parties in a civil process]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*. № 3. 68–74. [in Ukrainian]
10. Nemesh, P. F., Fennych V. P. (2020). *Kurs tsyvilnoho protsesu: Zahalna chastyna*. Pidruchnyk [Civil procedure course: General part. Textbook]. Uzhhorod: Vyd-vo RIK-U [in Ukrainian]
11. Zakon Ukraini «Pro vykonavche provadzhennia». [The Law of Ukraine «About executive proceedings»]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukrainian].
12. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Dubenko proty Ukrainy» [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Dubenko vs. Ukraine»]. (2005, January 11) (Vol. № 74221/01). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_251#Text [in Ukrainian]
13. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Krutko proty Ukrainy» [Decision of the

REFERENCES:

1. Haro, H., Zernova, A., Yeremenko, H., Koval, R., Pohorila, S., Polishchuk, V., Pomazanovska, O., Romanadze, L., Saienko, M., Sytiuk, V. (2022). *Advokat ta mediatsiia: posibnyk* [Lawyer and mediation: a guide]. Kharkiv : FAKTOR-MEDIA. 112 p. [in Ukrainian]
2. Bychkova. S. S. (2011). Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia [Civil procedural legal

- European Court of Human Rights in the case «Krutko vs. Ukraine»]. (2008, November 27) (Vol. № 33930/05). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_422#Text [in Ukrainian]
14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Romashov proty Ukrainy» [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Romashov vs. Ukraine»]. (2004, July 27) (Vol. № 67534/01). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_227 [in Ukrainian].
 15. Senyk, S. (2015). Osoblyvosti uchasti tretikh osib, yaki zaiavliaut samostiini vymohy shchodo predmeta sporu, v tsyvilnomu protsesi. [Peculiarities of the participation of third parties who make independent claims regarding the subject of the dispute in the civil process]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna. – Bulletin of Lviv University. Legal series*. Vyp. 61. 308–314. [in Ukrainian]
 16. Sybilov, D. M. (1998). Uchast tretikh osib u tsyvilnomu sudochynstvi [Participation of third parties in civil proceedings]. *Avtoreferat kandydatskoi dysertatsii [Abstract of thesis candidate's dissertation]*. Kharkiv. [in Ukrainian]
 17. Sokolianskyi, D. V. (2012). Myrova uhoda storin u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy: postanovka problem [Settlement of the parties in the civil proceedings of Ukraine: problem statement]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*. Vyp. 66. 348–353. [in Ukrainian]
 18. Talan, L. H. (2009). Vykonavche provadzhennia v strukturi tsyvilistychnoho protsesu [Executive proceedings in the structure of the civil process]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vyp. 2. 96–102. [in Ukrainian]
 19. Zaborovskyi, V. V., Buletsa, S. B., Fazykosh, V. H. (2022). *Tsyvilnyi protses: pidruchnyk* [Civil process: textbook]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» 932 s. [in Ukrainian]
 20. Zakon Ukraïni «Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy» [The Law of Ukraine «Civil Procedure Code of Ukraine»]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
 21. Chaban, S. S. (2002). Poniattia ta zavdannia vykonavchoho provadzhennia [Concepts and tasks of executive proceedings]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava- Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law*. № 2. 253–256. [in Ukrainian]
 22. Shyman, Ye. O. (2023). Pryntsyp dyspozytyvnosti u vykonavchomu provadzhenni [The principle of discretion in executive proceedings]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*. № 9. 150–153 [in Ukrainian]
 23. Nouveau Code de Procedure Civile. Dalloz, 2000. P. 119. [in English].

Заросило Володимир Олексійович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; zarosi@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6935-5449>

Заросило Віталій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; vitalijzarosilo@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3151-3581>

Євчук Тетяна Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Одеської філії Міжрегіональної академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; tv.chuk28@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7952-6491>

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА У ЗВ'ЯЗКУ З ПРОЦЕСАМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У науковій статті встановлено, що на сьогодні міжнародне право та національне право України досить тісно взаємодіють. Це викликane явищем, яке отримало назву «глобалізація». Зазначений процес найбільш активно розвивається в Європі, адже країни Європейського Союзу в переважній більшості мають вже досить уподібнені правові норми, а країни, які бажають вступити до Європейського Союзу повинні вносити до свого національного права ряд норм, які носять назву «*acquis communautaire*».

Як свідчать дослідження глобалізаційні процеси певною мірою встановлюють однакові правові норми для всіх країн. Проте у кожній країні залишаються правові норми, які регламентують правовідносини у сферах культури, мови, сім'ї, місцевого самоврядування та ряду інших, які не можуть бути уніфіковані, адже в такому випадку держава втрачає свою ідентичність. Разом з тим правові норми, які регулюють відносини у сфері виробництва продукції, торгівлі, руху капіталу та товарів стають загальними, що полегшує зазначені процеси і спрощує рух капіталу та товарів.

Обґрунтовано, що в Україні на сьогодні вже імплементовано цілий ряд правових норм Європейського Союзу, адже метою нашої держави є приєднання до Європейського Союзу. Разом з тим в Україні на сьогодні немає чіткої позиції стосовно поділу правових норм на ті які мають залишитися в системі національного регулювання, а які можуть бути уніфіковані з правовими нормами Європейського Союзу.

Зроблено висновок, що в цілому глобалізаційні процеси є позитивним явищем, адже завдяки уніфікації правових норм, які регламентують виробництво промислової продукції, торгівлю, застосування нових форм і методів у промисловості та сільському господарстві буде зростати кількість продукції, а також її якість та знижуватимуться ціни. Разом з тим Україні необхідно чітко визначити свої національні пріоритети, визначити систему правових норм, які підкреслюватимуть нашу ідентичність та культуру.

Ключові слова: глобалізація, міжнародне право, національне право, види правових норм, «*acquis communautaire*», вплив глобалізації на розвиток промисловості та сільського господарства, галузі права, національне право кримінальне право, адміністративне право, вплив глобалізації на національне право, шляхи розвитку національного права.

Zarosylo Volodymyr Oleksiyovych,

Doctor of Law, Professor, The Head of the Department of Law Enforcement and Anti-corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; zarosi@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6935-5449>

Zarosylo Vitaly Volodymyrovych,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; vitalijzarosilo@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3151-3581>

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL AND NATIONAL LAW IN CONNECTION WITH GLOBALIZATION PROCESSES

Abstract. The scientific article established that today international law and the national law of Ukraine interact quite closely. This is caused by a phenomenon called «globalization». This process is most actively developing in Europe, because the vast majority of European Union countries already have quite similar legal norms, and countries wishing to join the European Union must introduce a number of norms called «*acquis communautaire*» into their national law.

As evidenced by research, globalization processes to some extent establish the same legal norms for all countries. However, in each country there are legal norms that regulate legal relations in the spheres of culture, language, family, local self-government and a number of others, which cannot be unified, because in this case the state loses its identity. At the same time, the legal norms that regulate relations in the sphere of production, trade, movement of capital and goods become general, which facilitates the mentioned processes and simplifies the movement of capital and goods.

It is substantiated that a number of legal norms of the European Union have already been implemented in Ukraine today, because the goal of our country is to join the European Union. At the same time, Ukraine currently does not have a clear position regarding the division of legal norms into those that should remain in the system of national regulation, and those that can be unified with the legal norms of the European Union.

It was concluded that globalization processes are generally a positive phenomenon, because thanks to the unification of legal norms that regulate the production of industrial products, trade, the use of new forms and methods in industry and agriculture, the number of products will increase, as well as their quality, and prices will decrease. At the same time, Ukraine needs to clearly define its national priorities, define a system of legal norms that will emphasize our identity and culture.

Key words: globalization, international law, national law, types of legal norms, «*acquis communautaire*», impact of globalization on the development of industry and agriculture, fields of law, national law, criminal law, administrative law, impact of globalization on national law, ways of development of national law.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Стрімкий розвиток міжнародного права та процес глобалізації викликає відповідні питання щодо стурбованості вчених та громадськості стосовно змін у національному праві викликані уніфікацією правових норм. Тенденція уніфікації правових норм дійсно веде до втрати певної ідентичності національного права. Проте на сьогодні уніфікуються в більшості випадків правові норми, які регулюють виробництво промислової продукції та сільського господарства. Правові норми які регламентують правовідносини у сферах культури, мови, мистецтва та інших соціальних сферах не можуть бути уніфіковані, адже такі дії призведуть до втрати ідентичності нації.

Висвітлення зазначених проблем спрямоване на виокремлення напрямів, які сприяють глобалізаційним процесам, а також виокремлення системи правових норм, які б зберігали ідентичність українського суспільства та держави.

Це зумовлено, перш за все, перспективними завданнями, які стоять перед державою в цілому та керівництвом України. Подальший розвиток системи національного права має чітко визначити які правові норми можуть бути адаптовані в Україні і сприйматися як правові норми Європейського Союзу, а які мають розвиватися як національні правові норми. Відповідно це обумовлює необхідність належного

висвітлення існуючих викликів і відповідного реагування на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та законопроекти України, кодекси та інші нормативні акти. Висвітлення проблем впливу глобалізації на національне право та на суспільство в цілому розглядається в публікаціях Дзьобаня О. П., Маркович Х. М. Сторожука Д. А.

Використовується також інформаційно-аналітичний матеріал, та кодексу України.

У системі наукової літератури з конкретної проблематики вирішення організаційних питань пов'язаних з функціонування правових норм були враховані наукові положення таких авторів, як: Мохонька А. В., Селіванова В., Діденка Н., Петрова Р. А.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є висвітлення проблем глобалізаційного впливу на національне право та визначення окремих напрямів зменшення такого впливу.

У сучасному світі в наукових дослідженнях досить часто розглядаються питання глобалізації та впливу зазначено процесу на національне право

різних держав. Існують різні точки зору щодо позитивного впливу згаданого процесу на національне право і негативного, що такий вплив призведе до знищення національного права. На сьогодні оцінити вплив глобалізації та створення так званого нового міжнародного права є досить складно [9].

Цей процес найбільш характерним є у Європі, де чітко встановлено, що кандидати на членство в Європейському Союзі повинні внести до свого національного права ряд норм, які носять назву «*acquis communautaire*». Самого чіткого визначення зазначених норм в законодавстві не існує, проте окремі дослідники стверджують, що зазначені норми включають ряд вимог, які стосуються прав і свобод людини і громадянина і якщо країна бажає бути членом Європейського Союзу вона повинна дотримуватися зазначених норм. Якщо дані норми відсутні у національному праві вони повинні бути внесені до нього.

Процес глобалізації дійсно нівелює окремі норми національного права, але більшість країн визначають, що глобалізація та універсалізація права має стосуватися тільки тих галузей права, які регламентують діяльність у сфері виробництва різної продукції, торгівельний відносин, тобто усунення торгівельних війн, інформатизації процесу виробництва продукції. Зміст усунення виробництва шкідливих для людини видів такої продукції.

Разом з тим правові норми, які здійснюють регулювання у сфері культури, освіти, сім'ї мають залишатися і регулюватися національним правом. Проте здійснення таких заходів може також вступати у конфлікт з вимогами наприклад, права Європейського Союзу, де чітко визначені права і свободи людини. В окремих країнах норми освітнього та сімейного права досить часто спрямовані на обмеження зазначених прав і свобод.

До таких країн в більшості випадків відносяться країни так званого традиційного права, проте під впливом глобалізації відбуваються зміни у системах права таких країн як Китай, Японія та ряді інших.

Особливу увагу у зазначену питанні слід приділити мусульманському праву, яке зародилося декілька тисячоліть тому і на сьогодні в окремих країнах залишається незмінним. Це стосується ряду країн де встановлені теократичні режими таких як Афганістан, Іран та ряд інших. В системі мусульманського права на сьогодні існують досить великі обмеження прав жінок, не сприймаються зміни у переході держав до світського управління, застосовуються різноманітні види покарання, які є неприйнятними у цивілізованих країнах.

До сьогодні право вважається загальним регулятором всіх відносин у суспільстві, крім тих які визначають окремі духовні сфери такі як мораль та релігія.

На сьогодні у світ йде бурхливий становлення нових процесів, які в більшості випадків пов'язані в першу чергу з економічним розвитком. В більшості наукових джерел цей процес носить назву глобалізації.

Перш за все формуються величезні системи, які сприяють певною мірою економічному розвитку на основі нових інформаційних технологій. До зазначених систем входять не держави а міжнародні корпорації, які в більшості випадків не залежать від держав. Вдосконалюється виробництво техніки та інших товарів в тому числі і товарів для широкого вжитку. Створюються могутні міжнародні компанії, які захоплюють цілі ринки збуту різних країн, відбувається перетік капіталу, формують нові економічні відносини, які в ряді випадків не регулюються національними правовими нормами [1].

З іншого боку відбувається розвиток штучного інтелекту, який сприяє подальшій інформатизації суспільства та вдосконаленню не тільки виробничих процесів але й сфер здоров'я людини, її навчання, побуту та т. ін.

Разом з тим право, як вже відмічалось є загальним регулятором всіх зазначених процесів, проте розвиток права, особливо національного права певною мірою відстає у своєму розвитку [2]. Окремі дослідники доводять, що вплив права на суспільство відбувається не лише через відповідні правові норми, а також і через правові відносини, правову діяльність, правові принципи та правову політику і правову свідомість. Тобто зазначений вплив здійснюється завдяки єдності об'єктивного і суб'єктивного права [3].

Окремі дослідники доводять, що національне право втрачає свій регулюючий вплив, через вплив глобалізації та інтернаціоналізації як окремих норм міжнародного права так і цілих інститутів. Якщо ми візьмемо за приклад Європейський Союз то тут найбільш яскраво проглядається зазначена тенденція [10].

Р. А. Петров, який провів досить детальний аналіз процесу транспозиції «*acquis communautaire*» до національного права підкреслював, що кожна держава в обов'язковому порядку повинна імплементувати норми Європейського Союзу до свого законодавства [4]. При цьому проста імплементация кандидатів для вступу до Європейського Союзу ще не означає, що той чи інший кандидат може бути прийнятий до Європейського Союзу.

Загальні норми Європейського Союзу повинні ефективно застосовуватися в національному законодавстві. Певною мірою це стосується Турції, яка є кандидатом на вступ до Європейського Союзу вже більше ніж десять років.

В країнах членах Європейського Союзу всі питання формування норм національного права повинні вирішуватися згідно з вимогами права Європейського Союзу. Якщо таких дій не проводиться інші члени Європейського Союзу мають право вводити відповідні санкції стосовно тих, що приймають норми законодавства без врахування вимог «*acquis communautaire*».

При цьому санкції можуть застосовуватися не тільки проти країн порушників алеї проти окремих фізичних осіб.

Таким чином на процес розвитку і реформування національного права безпосередньо впливають відповідні принципи, ідеї та структурні особливості норм міжнародного права. Разом з тим національне право певною мірою зберігає власні підходи і механізми формування національного законодавства [11].

З іншого боку відбувається перехід норм міжнародного права, наприклад, «*acquis communautaire*» до норм національного.

Слід зазначити, що норми міжнародного права також використовуються і для тлумачення тих чи інших колізій, які виникають під час їх імплементації. Особливо багато правових норм Європейського Союзу використовуються у сфері виконавчої та судової влади

Дослідники констатують, що певною мірою розмивається національна ідентичність як формування так і застосування норм національного права.

Разом з тим визначається ряд напрямів щодо змін у праві в цілому стосовно формування відповідних норм. До таких процесів відносяться універсалізація, регіоналізація та відхилення від міжнародних правових норм з метою збереження національного змісту національних норм.

Найбільш широко відбувається процес універсалізації права. Цей процес передбачає утворення окремих норм, які використовуються в окремих державах і на їхній основі формування відповідних загальних норм, які мають використовувати всі держави. Для прикладу певною мірою слід взяти застосування суду присяжних в судочинстві, а також застосування прецедентів.

Прецеденти використовувалися в судочинстві країн загального або англо саксонського права [5]. В континентальних країнах прецеденти не застосовувалися, але поступово вони почали застосовуватися після створення Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини. На

сьогодні більшість рішень Європейського суду з прав людини є перш за все типовими а з іншого боку вони використовують прецеденти.

Причинами такої трансформації деякі дослідники вважають те, що рішення Європейського суду з прав людини в окремих випадках є зразком для країн які входять до Європейського Союзу і вони повинні застосовувати ті норми і принципи, які є в Європейському Союзі та в рішеннях Європейського суду з прав людини.

Разом з тим універсалізація дає країнам, які до неї входять відповідний механізм для застосування правових норм і окремі країни змушені застосовувати окремі норми всупереч своєму національному законодавству.

Для подальшої універсалізації більшості систем національного права повинні здійснитися дві основні реформації:

- закріплення в національних конституціях держав членів Європейського Союзу природних прав, а також свобод людини і громадянина;

- закріплення положення яке стосується положення про те, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права є частиною національної правової системи [11].

Інший напрям змін у національному законодавстві багатьох країн у Європі носить назву регіоналізація. Регіоналізацією можна назвати процес створення окремих міждержавних об'єднань, які формують свої системи правових норм, які не піддаються універсалізації. Водночас, в окремих регіонах виникають також політичні союзи ряду держав, які мають різноманітні спільні правові норми та інституції.

Цей процес можна назвати спротивом універсалізації, адже правові норми зазначених країн певною мірою виключають використання загальновстановлених правових норм, які пропонує універсалізація. Для прикладу можна назвати такі міждержавні формування як: Європейський Союз, Ліга арабських держав, Організація американських держав та ряд інших.

Окремі дослідники вбачають у цьому певну альтернативу процесу глобалізації. Крім того можна розглядати зазначені процеси як окрему тенденцію розвитку права.

Як відомо національне право є основою правосуб'єктності держави як суб'єкта. Проте відбувається розмивання національного права а на зміну йому приходить глобальне право або регіональне.

Існує і третя тенденція, яку можна назвати відмовою від міжнародних правових норм з метою збереження національного змісту національних норм. Проте зазначений процес

визначається тільки в окремих державах і він не має великого впливу на процес глобалізації.

На сьогодні головною проблемою формування національного права та національних норм є проблема співвідношення норм міжнародного права і національного права. У світі наразі не розроблено чіткого поняття стосовно розвитку національного права в умовах глобалізації. Існує ряд тенденцій, які можуть сприяти гармонізації норм міжнародного і національного права.

Одна з тенденцій це повне заперечення існування міжнародного права та його впливу на національне право. Для прикладу можна взяти мусульманське право, іудейське право, певною мірою традиційне право Китаю та Японії та ряд інших. Звичайно ми не можемо говорити про якийсь вплив міжнародного права наприклад, на мусульманське право. Зазначене право виникло декілька тисячоліть тому і воно певною мірою змінилося, але більшість норм залишилися і якщо взяти країни, де панує мусульманське право то ми можемо бачити певний цікавий процес. У сфері економіки, технологій, торгівлі інформатизації та у ряді інших мусульманські країни досить активно співпрацюють з інститутами міжнародного права, але у сфері культури, освіти, кримінального та кримінально-процесуального права, частково у сфері адміністративного права залишаються норми які було сформовано декілька тисячоліть тому. Крім того ми не можемо сказати, що мусульманське право є національним правом, це більше право релігійне, яке об'єднує мусульман усього світу і питання впливу міжнародного права на дану ситуацію окрім окремих випадків не спостерігається.

Також до подібної системи права відноситься й іудейське право. Ізраїль як країна яка володіє передовими, а іноді й унікальними технологіями піддається впливу міжнародного права і активно співробітничав з іншими державами у сферах торгівлі, інформатизації, новітніх технологій та розвитку виробництва товарів. Проте у сферах культури, певною мірою освіти, сімейного права та ряду інших галузей єврейська держава притримується положень тори, яка теж була створена декілька тисячоліть тому. Слід зазначити, що на сьогодні ми бачимо разом з тим певний відхід від сліпого підпорядкування вимогам релігії у сферах сім'ї, виховання дітей, культури та т. ін. Вплив міжнародного права на єврейське суспільство є досить вагомим і окремі норми міжнародного права вже впроваджуються до кримінального права, кримінального процесу, адміністративного права та ряду інших.

Така ж сама ситуація з традиційним правом Китаю, Японії та ряду їх країн. Знову, якщо говорити про передові технології, торгівлю, промислове виробництво, інформатизацію та ряд інших сфер, то зазначені країни в окремих випадках є лідерами. Разом з тим певною мірою залишаються окремі норми у сферах сімейного права, адміністративного та освітнього права та в інших сферах.

В більшості європейських країн певною мірою відбувається поділ права на різні інститути, які обслуговують суспільство. Наприклад, питання регулювання міжнародного торгівлі, виробництва товарів широкого вжитку, обмін технологіями, інформатизації має обслуговувати міжнародне право, яке повинно бути сформовано на основі відповідного консенсусу.

Разом з тим питання управління державою, управління на місцях, місцевої адміністрації, окремі норми сімейного права, правовідносин у сфері культури та ряд інших галузей може обслуговувати національне право.

Україна як суспільство, яке знаходиться в перехідному періоді від тоталітаризму до демократії в переважній більшості намагається знайти свій шлях як сприйняття норм міжнародного права так і розвитку норм національного права. Якщо ми візьмемо такі галузі як міжнародне співробітництво, торгівля, частково промислове виробництво, інформатизацію та ряд інших то в Україні на сьогодні майже повністю діють норми міжнародного права.

Разом з тим ми не можемо сказати, що відповідні норми міжнародного права і нас запроваджені в державному та місцевому управлінні, особливо у сфері охорони права власності, окремих сферах судочинства та виконання рішень судів. Причиною такого стану речей є перш за все корупція, яка під різними гаслами та рішеннями як органів державної влади так і органів місцевого самоврядування залишається і активно впливає в цілому на внутрішні процеси в державі, які також певною мірою впливає на запровадження норм міжнародного права.

Для прикладу візьмемо сферу приватної власності. Зараз всі мільярдери та мільйонери мають тисячі адвокатів, які доведуть нам, що їхні статки є законними, хоч суспільство в більшості випадків знає, що це невірно. Хто може розслідувати причини появи таких статків та їх законність в Україні. Наша правоохоронна система перш за все не має відповідних повноважень, та й в більшості випадків корумпована, тому відносини власності в Україні не відповідають нормам міжнародного права. В окремих випадках

порушуються кримінальні справи, проводяться розслідування, але по перше, як же зазначалося існують тисячі адвокатів, які на основі норм міжнародного права, які прийняті в Україні, проте вони тлумачаться на користь осіб, які здобули великі статки та й зараз це можуть робити доводять, що зазначені особи діють у правовому полі. З іншого боку ми запровадили більшість норм міжнародного права в кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, але під впливом тих же самих адвокатів прийняли відповідні доповнення, які обмежують терміни розслідування та притягнення до відповідальності винних у розкраданнях, шахрайстві та інших злочинах.

Для прикладу можна привести доповнення до Кримінального процесуального кодексу України, які стосуються терміну розслідування та притягнення до відповідальності осіб, які обвинувачені у корупційних діяннях [6].

Інша сфера впливу міжнародного права, яке запроваджене в більшості країн Європейського Союзу – це галузі адміністративного права та кримінального, а також кримінально-виконавчого права. Ми внесли до національного законодавства цілий ряд норм стосовно адміністративно-правового регулювання окремих видів діяльності органів місцевої влади та місцевого самоврядування, але не врахували того, що вони можуть не виконуватися і контроль за невиконанням зазначених норм практично відсутній. Наприклад, до Кодексу України про адміністративні правопорушення внесено статтю Стаття 175⁻¹. Куріння тютюнових виробів у заборонених місцях, яка забороняє куріння тютюнових виробів у громадських місцях, а також в інших місцях, які визначені такими, що курити там не можна рішенням відповідних органів місцевого самоврядування [7]. Разом з тим питання виконання зазначених вимог покладено на Національну поліцію, але не створені відповідні громадські організації, які б контролювали виконання вимог зазначеної статті. Відповідно сьогодні статистика свідчить, що таких порушень практично не виявляється, проте кількість осіб, які палять в громадських місцях збільшилася.

З іншого боку наші громадяни ще не усвідомлюють необхідність дотримання відповідних норм законодавства щодо охорони здоров'я і не виявляють активності у їх застосуванні.

Щодо кримінального права а особливо кримінально-виконавчого права ми також внесли доповнення які певною мірою сприяють введенню окремих норм Європейського Союзу у сфері виконання покарань.

У 2021 році до Кримінально-виконавчого кодексу України було внесено доповнення щодо вільного користування засудженими мобільним телефонним зв'язком. (Стаття 59 Кримінально-виконавчого кодексу України [8]) Препер контроль за використанням мобільних телефонів практично відсутній в установах виконання покарань, що призвело до вчинення великої кількості злочинів особами, які перебувають у зазначених установах. У цьому випадку встановлення необхідного контролю дало б можливість запобігти вчиненню злочинів.

Таким чином можна констатувати, що вплив глобалізації на національне право в Україні є своєрідним. Ті галузі права, які стосуються міжнародних відносин та певною мірою торгівельних відносин у нас стали частиною нашого законодавства і використання їх відбувається у відповідності до вимог норм Європейського Союзу.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Глобалізаційні процеси здійснюють досить відчутний вплив на національне право і тому держави намагаються різними шляхами зберегти ідентичність національного права. При цьому існують різні шляхи, які використовуються але їх вивчення вимагає подальших досліджень.

Вплив міжнародного права на національне право України також є вагомим і Україні необхідно зважувати на зазначений вплив. Проте наші законодавці досить часто адаптують норми міжнародного права і вносять їх до національного законодавства без врахування створення відповідних механізмів контролю за дотримання зазначених норм. Деякі норми, які було внесено до національного законодавства стали причиною як вчинення правопорушень так і міжнародні для правопорушників уникнути покарання. Мабуть є необхідність аналізу тих правових норм які вже запроваджені та внесення змін до законодавства щодо посилення контролю за їх застосування.

На сьогодні в Україні ще не визначено ті правові норми, які б дозволяли українському суспільству показувати свою ідентичність та відмінність від інших держав у сфері культури, мистецтва, мови та інших сферах. Уніфікація не повинна знищити національні традиції, культурні та інші цінності, тому необхідно з одного боку впроваджувати загальні правові норми, а з іншого боку розробляти від правові механізми захисту культури, мистецтва та інших цінностей саме українських як відмінні від інших націй.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрями трансформації) дис. канд. юридичн. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2011. 204 с.
2. Мононько А. В. Право як соціально-нормативний регулятор. *Держава і право*. Випуск 51. 2011. С. 87–93
3. Селіванов В., Діденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2000. № 10. С. 16.
4. Петров Р. А. Транспозиція «acquis communautaire» Європейського Союзу в правові системи третіх стран : монографія. К. : Истина. 2011. 384 с.
5. Власенко В. В. Історія виникнення та особливості застосування «загального права» та «права справедливості» в англосаксонській правовій системі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2022. С. 3–7.
6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування. Закон України від 18 вересня 2018 року № 2548-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 45, ст. 364)
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212²⁴). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
8. Кримінально-виконавчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 3–4, ст. 21
9. Дзюбань О. П. Вплив глобалізаційних процесів на національне право й правову культуру. *Гілея: наук. вісн. К.*, 2013. Вип. 72. С. 529.
10. Маркович Х. М. Правова ідеологія держави в умовах глобалізаційних перетворень. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4.
11. Сторожук Д. А. Вплив глобалізаційних процесів на правовий прогрес: антропологічні та аксіологічні передумови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 54. 2019. С. 231–237.
2. Mohonko, A. V. (2011). Pravo yak sotsialno-normatyvnyi rehuliator [Law as a social-normative regulator]. *State and Law*. Issue 51. P. 87–93.
3. Selivanov, V., Didenko, N. (2000). Pravova pryroda rehuliu-vannia suspilnykh vidnosyn [Legal nature of regulation of social relations]. *Law of Ukraine*. No. 10. S. 16.
4. Petrov, R. A. (2011). Transpozitsiya «acquis communautaire» Yevropeiskoho Soiuzu v pravovye systemy tretykh stran : Monohrafiya [Transposition of the «acquis communautaire» of the European Union into the legal systems of third countries: Monograph]. K. : The truth. 384 p.
5. Vlasenko, V. V. (2022). Istoriia vynyknennia ta osoblyvosti zastosuvannia «zahalnoho prava» ta «prava spravedlyvosti» v anhlosaksonskii pravovii systemi [The history of the emergence and peculiarities of the application of «common law» and «equity law» in the Anglo-Saxon legal system]. *Actual problems of domestic jurisprudence* No. 5. P. 3–7
6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia zabezpechennia dotrymannia prav uchasykiv kryminalnoho provadzhennia ta inshykh osib pravookhoronnymy orhanamy pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia [On the introduction of amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of ensuring compliance with the rights of participants in criminal proceedings and other persons by law enforcement agencies during the pre-trial investigation]. *Law of Ukraine of September 18, 2018 No. 2548-VIII Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2018, No. 45, Article 364)
7. Kodeks Ukrainy pro administrativnyi pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses] (Articles 1 – 212-24) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
8. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) [Criminal and Executive Code of Ukraine, *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*], 2004, No. 3-4, Art. 21
9. Dzoban, O. P. (2013). Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na natsionalni pravo y pravovu kulturu [The impact of globalization processes on national law and legal culture] *Gileya: science*. Release. K., Vol. 72. P. 529.
10. Markovych, H. M. (2021). Pravova ideolohiia derzhavy v umovakh hlobalizatsiinykh peretvoren [Legal ideology of the state in the conditions of globalization transformations]. *New Ukrainian law*, Vol. 4.
11. Storozhuk, D. A. (2019). Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na pravovyi prohres: antropologichni ta aksiologichni peredumovy [The impact of globalization processes on legal progress: anthropological and axiological prerequisites]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series*. Issue 54. P. 231–237

REFERENCES:

1. Biryukov, R. M. (2011). Natsionalna pravova sistema v umovakh hlobalizatsii (osnovni napriamy transformatsii) dys. kand. yurydychn. nauk. Spetsialnist 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia ppolitychnykh i pravovykh uchen [National legal system in the conditions of globalization (main directions of transformation) diss. Ph.D. legal of science Specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal students]. Odesa, 204 p.
2. Mohonko, A. V. (2011). Pravo yak sotsialno-normatyvnyi rehuliator [Law as a social-normative regulator]. *State and Law*. Issue 51. P. 87–93.
3. Selivanov, V., Didenko, N. (2000). Pravova pryroda rehuliu-vannia suspilnykh vidnosyn [Legal nature of regulation of social relations]. *Law of Ukraine*. No. 10. S. 16.
4. Petrov, R. A. (2011). Transpozitsiya «acquis communautaire» Yevropeiskoho Soiuzu v pravovye systemy tretykh stran : Monohrafiya [Transposition of the «acquis communautaire» of the European Union into the legal systems of third countries: Monograph]. K. : The truth. 384 p.
5. Vlasenko, V. V. (2022). Istoriia vynyknennia ta osoblyvosti zastosuvannia «zahalnoho prava» ta «prava spravedlyvosti» v anhlosaksonskii pravovii systemi [The history of the emergence and peculiarities of the application of «common law» and «equity law» in the Anglo-Saxon legal system]. *Actual problems of domestic jurisprudence* No. 5. P. 3–7
6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia zabezpechennia dotrymannia prav uchasykiv kryminalnoho provadzhennia ta inshykh osib pravookhoronnymy orhanamy pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia [On the introduction of amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of ensuring compliance with the rights of participants in criminal proceedings and other persons by law enforcement agencies during the pre-trial investigation]. *Law of Ukraine of September 18, 2018 No. 2548-VIII Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2018, No. 45, Article 364)
7. Kodeks Ukrainy pro administrativnyi pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses] (Articles 1 – 212-24) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
8. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) [Criminal and Executive Code of Ukraine, *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*], 2004, No. 3-4, Art. 21
9. Dzoban, O. P. (2013). Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na natsionalni pravo y pravovu kulturu [The impact of globalization processes on national law and legal culture] *Gileya: science*. Release. K., Vol. 72. P. 529.
10. Markovych, H. M. (2021). Pravova ideolohiia derzhavy v umovakh hlobalizatsiinykh peretvoren [Legal ideology of the state in the conditions of globalization transformations]. *New Ukrainian law*, Vol. 4.
11. Storozhuk, D. A. (2019). Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na pravovyi prohres: antropologichni ta aksiologichni peredumovy [The impact of globalization processes on legal progress: anthropological and axiological prerequisites]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series*. Issue 54. P. 231–237

Іваницька Наталія Олександрівна,

аспірантка Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фроментівська, 2, Київ, 03039; <https://orcid.org/0009-0003-8566-0883>

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПРАВОВОЮ ОСВІТОЮ ТА ФОРМУВАННЯМ ПРАВОСВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті розкривається взаємозв'язок правової освіти та правовосвідомості, а також визначаються особливості такого взаємозв'язку в умовах сучасного суспільства. Причому під сучасним етапом розуміється період формування правової системи незалежної України. Дослідження поєднує три етапи, кожен з яких присвячений окремому компоненту дослідження. Так, на першому етапі розглядаються підходи до формування державної політики та правового регулювання в сфері правової освіти. Надаються визначення правової освіти на визначаються її рівні. Другий етап дослідження сконцентрований на понятті правосвідомості. На третьому етапі визначається, яким чином правова освіта впливає на розвиток правосвідомості. Відмічається, що формування правової системи є мобільним явищем і відповідно реагує на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні зміни, наводяться приклади деяких істотних змін, що вплинули на зміст правової освіти та правосвідомість громадян.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, юридична освіта, верховенство права, державна політика.

Ivanytska Nataliia Oleksandrivna,

Postgraduate Student at the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0009-0003-8566-0883>

INVESTIGATING THE RELATIONSHIP BETWEEN LEGAL EDUCATION AND THE FORMATION OF LEGAL AWARENESS OF CITIZENS IN MODERN SOCIETY

Abstract. The article examines the relationship between legal education and the formation of legal awareness of citizens in modern society.

The article reveals the relationship between legal education and legal awareness and identifies the peculiarities of this relationship in the context of modern society. The modern stage is understood as the period of development of the legal system of independent Ukraine. The study comprises three stages, each of which is devoted to a separate component of the research. Thus, the first stage examines the approaches to the formation of state policy and legal regulation in the field of legal education. It provides definitions of legal education and its levels. The second stage of the study focuses on the concept of legal awareness. The third stage determines how legal education affects the development of legal awareness. It is noted that the formation of the legal system is a mobile phenomenon and responds accordingly to domestic and foreign policy changes, and examples of some significant changes that have affected the content of legal education and legal awareness of citizens are given.

Key words: legal culture, legal awareness, legal education, rule of law, public policy.

Постановка проблеми. З моменту набуття незалежності становлення та розвиток України як сучасної правової держави, у який забезпечується принцип верховенства права, стало одним з завдань державної політики. Водночас вирішення цього завдання потребує не лише зусиль з боку держави, а й відповідної поведінки громадян, орієнтованої як на дотримання законодавчих норм, так і на здатність протидіяти порушенню

своїх прав і свобод. Створення такого правового простору буде тим більше ефективним, чим вищим буде рівень правосвідомості в суспільстві, що означає не лише бажання та готовність діяти в рамках закону, а й наявність принаймні мінімального обсягу правових знань, що дають змогу зробити свідомий вибір. Початок широкомасштабного вторгнення росії викликав цілу низку правових проблем, що стало викликом як для

правників-професіоналів, так і для пересічних громадян, що підняло проблему правової освіти та правосвідомості на новій рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як важливий напрямок в контексті розбудови України як сучасної правової держави, питання правової освіти та правосвідомості постійно залишаються в фокусі уваги юристів-науковців. Окремі питання, присвячені даній тематиці, розглядають у своїх працях Р. Гринюк, О. Гуцуляк, А. Колодій, Т. Михайліна, В. Савенко, О. Скакун, І. Тімуш та інші.

Водночас питання правової освіти та правосвідомості, потребує окремого дослідження саме виходячи з взаємозв'язку зазначених компонентів, та з позиції сучасних підходів до їх розвитку.

Метою дослідження є дослідження особливостей взаємозв'язку між правовою освітою та формуванням правосвідомості громадян в умовах сучасного суспільства. Дослідження обмежується часовими рамками незалежності України. Відповідно окремими завданнями дослідження є вивчення підходів до організації правової освіти за часів незалежної України; розгляд існуючих підходів до поняття правосвідомості та визначення основних моментів в розвитку даних елементів в їх взаємозв'язку з огляду на зміни в житті українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Правова система представляє собою мобільну систему, що піддається змінам під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, та зазнає не лише теоретичного переосмислення підходів до її побудови, а й практичних змін, у вигляді видалення застарілих та додавання сучасних елементів [1, с. 159]. В цьому сенсі правова освіта, як первинний елемент формування правосвідомості, та правосвідомість, у тому числі на своєму найвищому рівні, як філософська концепція, не є виключенням, тому перегляд підходів до організації та змісту правової освіти і зміни правових концепцій в цілому є органічною складовою еволюційного процесу. Разом з цим правові знання давно вже позбавлені певного «сакрального» значення, коли вони були доступні лише обраним представникам суспільства, а, навпаки, забезпечення населення мінімальним обов'язковим набором таких знань та надання допомоги в отриманні необхідної правової інформації є важливою складовою державної політики. Такий саме підхід прослідковується і стосовно формування правосвідомості. Зокрема, В.Савенко зауважує на тому, що проблема деформації правосвідомості українського суспільства, прояви правового нігілізму, формування осо-

бистості, орієнтованої на свідоме дотримання правових норм і досі залишаються актуальними [2, с. 23].

Розглядаючи поняття правової освіти, слід відмітити, що воно визначається в залежності від того, хто виступає актором даного процесу. Так, з викладацької позиції правова освіта визначається як процес, що полягає в передачі знань, умінь та навичок стосовно прав та обов'язків, встановлених законом [3, с. 14]. Якщо аналізувати правову освіту з позиції реципієнта, то вона може бути визначена як засвоєння знань стосовно основ побудови та функціонування правової системи та держави [4, с. 484]. З позиції реалізації державної політики відповідного напрямку йдеться про комплексний підхід, спрямований на організацію заходів, спрямованих на завдання на населення виховного, навчального та інформаційного впливу, а також створення сприятливих умов та можливостей для отримання відповідних правових знань і практичних навичок їх застосування з метою захисту громадянами своїх прав та виконання обов'язків Національну програму правової освіти населення. При цьому правова освіта розглядається як невід'ємна складова системи освіти в цілому [5].

Слід зауважити, що протягом тривалого історичного періоду правова освіта в Україні перебувала під впливом правових систем різних держав, кожна з яких просуvala власні правові наративи, що зумовлювало правове мислення не лише юристів, а й населення певної території в цілому [3, с. 14]. Якщо розглядати питання розвитку правової освіти на сучасному етапі, що охоплює період незалежності, то слід звернути увагу на те, що практично з самого початку набуття незалежності питанням правової освіти та підвищення рівня правосвідомості громадян приділялася увага на державному рівні. Одним з перших нормативно-правових актів, спрямованих на розбудову української держави на засадах виховання серед населення поваги до закону стала Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 року N366 «Про Програму правової освіти населення України», яка передбачала також створення Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення [6], яка проіснувала до 2021 року.

У жовтні 2001 року було затверджено Національну програму правової освіти населення [5], яка ставила за основну мету підвищення рівня правової культури громадян, для досягнення якої правовій освіті відводилася роль інструменту забезпечення набуття населенням

необхідних правових знань. Програма передбачала роботу з різним контингентом, включаючи як молодь, що навчається; осіб, що обіймають посади, на яких правові знання мають визначальне значення для виконання ними своїх обов'язків (зокрема, державні службовці, народні депутати різних рівнів, викладачі правових дисциплін, а також журналісти, що спеціалізуються на відповідній тематиці); пересічних громадян, що мають мати обсяг правових знань. Обов'язок стосовно здійснення перевірок стану правової освіти було покладено на Міністерство юстиції України, для чого був затверджений відповідний Порядок проведення таких перевірок, який діяв до 2017 року [7]. Прийняті в 2013 році примірні програми здійснення перевірки стану правової освіти [8] систематизував інформацію стосовно обсягу та якості правових знань, які мають надаватися, якими мають володіти працівники, та порядок організації роботи з правової освіти. Програми стосувалися здійснення перевірок стану правової освіти в дошкільних навчальних закладах; загальноосвітніх навчальних закладах; професійно-технічних та вищих навчальних закладах; вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку юристів; в міністерствах, центральних та місцевих органах виконавчої влади, державних установах та підприємствах.

Слід також відмітити, що наряду з терміном «правова освіта» використовується термін «правове виховання». Виходячи з положення Національної програми правової освіти населення про те, що обсяг та зміст того чи іншого курсу правознавства визначається відповідно до потреб суспільства у вихованні право свідомого громадянина [5], можна зазначити, що надання й засвоєння правових знань ще освітньою метою, тоді як підвищення рівня правосвідомості – виховною.

Можна виділити кілька рівнів правової освіти: всеобща правова освіта в рамках отримання загальної середньої освіти; спеціальна юридична освіта як основа для майбутньої професійної діяльності та правоосвіта населення в рамках різноманітних проектів, спрямованих на підвищення обізнаності громадян в окремих правових питаннях. До того ж створена і функціонує система, покликана забезпечити безперешкодний доступ громадян до правової інформації. Сюда входить можливість безкоштовного доступу до текстів діючих нормативно-правових актів, а також їх проектів, на офіційних сайтах органів державної влади; можливість брати участь в громадських обговореннях проектів таких актів; доступ до трансляцій засідань пар-

ламенту; можливість направляти запити й отримувати від органів державної влади в межах їх компетенції роз'яснення стосовно тих чи інших положень законодавства, що є складовою безоплатної правової допомоги.

Правова освіта лежить в основі розвитку правосвідомості громадян. Такий висновок можна зробити, виходячи зі змісту відповідних нормативно-правових актів. Так, Національна програма правової освіти населення 2001 року вказувала на зв'язок питання розвитку правосвідомості із подоланням правового нігілізму та задоволенні запиту з боку населення на одержання правових знань. При цьому у якості інструменту досягнення цієї мети називалася правова освіта населення. Далі в Програмі було окремо підкреслено, що одним зі шляхів досягнення її мети є «визнання правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури окремих громадян та всього суспільства» [5].

Таким чином, формування правосвідомості є наслідком правової освіти. Водночас само поняття правосвідомості виходить за межі правових явищ, прагнучи до поєднання також філософських та соціальних аспектів розбудови держави. Р.Гринюк та О.Гуцуляк вказують на те, що правосвідомість являє собою звертають увагу на те, що, будучи різновидом свідомості, правосвідомість включає широкий спектр факторів, що визначають й спрямовують поведінку людини. Крім правових знань, правосвідомість, як прагнення людини діяти з дотриманням правових норм, правосвідомість включає також психологічні особливості, що обумовлюють поведінку конкретного індивіда. Таким чином, дослідники визначають правосвідомість як «сукупність ідей, поглядів, почуттів і уявлень, що виражають ставлення окремих людей, соціальних груп, усього суспільства до права, його ролі, а також до діяльності, пов'язаної з правом» [9, с. 4–6]. Л.Макаренко розглядає поняття правосвідомості з лексичної точки зору, вказуючи на наявність в даному понятті двох окремих складових – поняття права та поняття свідомості. Дослідниця робить висновок, що як різновид свідомості в цілому, правосвідомість виділяється на підставі специфічного об'єкту, що є предметом відбиття в психіці людини [10, с.14]. Якщо говорити про взаємозв'язок правової освіти та правосвідомості, то, як слушно вказує В. Муж, правова освіта і вміння щодо практичного застосування правових норм являє собою лише перший, початковий рівень формування правосвідомості [11, с. 298], що призводить,

при подальшому розвитку, до формування її як «форми суспільної свідомості, що охоплюється системою когнітивних, вольових, афективних процесів з приводу чинного, минулого чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним, виступає ідейним джерелом формування права через усвідомлення його цінності її носіями як регулятора суспільних відносин» [11, с. 302]. Але чи дійсно правова освіта гарантує формування правосвідомості, що спрямовує поведінку особи виключно на дотримання норм права? Тут варто погодитись з Л.Макаренко, що правосвідомість не означає заздалегідь позитивної поведінки індивіда в сфері правових відносин: «у реальному житті окремих індивідів, групи людей можуть приймати або не приймати право, бути солідарними з його вимогами або поступати всупереч ним» [10, с. 14]. Позицію стосовно впливу не лише правової освіти, а й діючого законодавства на формування правосвідомості висловлює і В.Савенко [2, с. 26]. Таким чином, законодавство само по собі також є інструментом правової освіти і формування правосвідомості, адже неправовий закон, або недосконалість законодавчої системи, що залишає безліч можливостей для маніпулювання правовими нормами, сформує і відповідну правосвідомість.

Слід відмітити, що з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України, призвело до виникнення цілої низки проблем правового характеру, що, у тому числі, викликали дуже неоднозначну реакцію з боку населення. По-перше, це запровадження режиму воєнного стану, пов'язаного, у тому числі, з певним законним обмеженням прав і свобод. По-друге, значна частина населення зіштовхнулася з юридичними проблемами, до яких не була готова навіть теоретично (зокрема, це стосувалося проблем, пов'язаних із внутрішньо переміщеними особами). Значну роль у вирішенні цієї проблеми зіграли зміни, що були внесені до регулювання сфери надання безоплатної правничої допомоги. Так, 3 серпня 2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» [12]. Питання правової освіти зазначений закон стосується лише опосередковано і в основному стосується надання термінової правової інформації особам, які постраждали від воєнних дій. Водночас, така можливість, по-перше, також сприяє підвищенню рівня правової освіти громадян в сфері, прямо пов'язаної з сучасними умовами життя. І, по-друге, демонструє здатність держави вжити необхідних заходів, спря-

мованих на вирішення проблем населення, що також впливає на розвиток правосвідомості в суспільстві. Слід також зазначити, що законом був запроваджений термін «правопросвітництво», що розкривається як «комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня правової свідомості, культури та освіченості осіб, які перебувають під юрисдикцією України, у тому числі розповсюдження інформації про захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, виконання їх обов'язків, роз'яснення щодо порядку надання безоплатної правничої допомоги та доступу до неї» [13]. Обов'язок зі здійснення здійснення правопросвітницької роботи покладається насамперед на центри з надання безоплатної правничої допомоги. Окремо слід відзначити порушення країною-агресором правил та звичаїв ведення війни, масові випадки порушення прав людини, акти геноциду та екоциду. Це призвело до необхідності перегляду навчальних програм, підвищення уваги до воєнного та гуманітарного права, розширення можливостей надання безоплатної правничої допомоги. Слід відмітити, що значний внесок в підвищення рівня правової освіти в суспільстві в ситуації, пов'язаної з воєнним станом, було внесено програмою Ради Європи HELP, в рамках якої було запроваджено цілу низку курсів українською мовою: Притулок і права людини; Права людини в збройних силах; Внутрішнє переміщення; Діти мігранти та біженці та інші. Спеціальні курси запроваджуються також для осіб, чия діяльність безпосередньо пов'язана із фіксацією та розслідуванням воєнних злочинів.

Таким чином, правова освіта охоплює суспільство в цілому, починаючись з загальних знань в різних галузях права, що дозволяє особі орієнтуватися у повсякденному житті, і з подальшим поглибленням окремих напрямків в залежності від сфери діяльності. Таким чином рівень правосвідомості не може бути однаковим у всіх членів суспільства, проте має спиратися на розуміння основних принципів, таких як верховенство права, рівність всіх перед законом і судом, дотримання правових норм виходячи не з побоювання покарання, а базуючись на внутрішніх переконаннях.

Висновки. В процесі правової освіти формується правосвідомість окремих акторів процесу правозастосування, що належать до різних верств суспільства, що зрештою дозволяє виявити правові проблеми, притаманні кожному з них, вивести їх сукупність на рівень правосвідомості як загального явища для всієї країни та визначити загальні проблеми та подальші

шляхи розвитку національної правової системи. Правова освіта є основою формування правосвідомості. Водночас наявність правових знань та сформованої правосвідомості не є гарантією дотримання особою норм права. При цьому свідоме ставлення до правових норм іноді може стати підставою для розуміння особою неправового характеру той чи іншої норми, тому несприйняття правової норми не є однозначно наслідком схильності особи до девіантної поведінки, а навпаки свідчить про високий рівень правових знань та високий рівень правосвідомості. Розвиток права, правової освіти та формування правосвідомості є динамічним явищем, що реагує на зміни в житті суспільства. В критичні моменти життя держави високий рівень правосвідомості громадян, дотримання норм права та розуміння можливих обмежень є дієвим засобом збереження стабільності та безпеки в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайліна Т. Правосвідомість у правовій системі: кібернетичний та синергетичний аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 150–155.
2. Савенко В. Закон як мотиваційний чинник формування правового світогляду та правосвідомості людини в умовах громадянського суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1(17). 2019. С. 23–27.
3. Заєць А. С. Правова освіта як структурний компонент освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 42. 2017. С. 13–16.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. Х. : Консум, 2001. 656 с.
5. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 року N992/2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>
6. Про Програму правової освіти населення України: постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 року N366 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження Порядку проведення органами юстиції перевірок стану правової освіти: Наказ Міністерства юстиції України від 14 листопада 2011 року N3325/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1304-11#Text>
8. Про затвердження примірних програм здійснення органами юстиції перевірок стану правової освіти: Наказ Міністерства юстиції України від 11 березня 2013 року N402/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0402323-13#Text>
9. Гринюк Р. Ф., Гуцуляк О. І. Правосвідомість як предмет теоретико-правового, соціально-філософського і психологічного аналізу. *Правничий часопис Донецького національного університету*. № 1. Том 2. 2023. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.1>
10. Макаренко Л. О. Осмислення правової свідомості у сучасній юридичній науці. *Вчені записки ТНУ ім. В.І.Вернадського*. Том 29(68). N5. 2018. С. 13–18
11. Муж В. В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 837. С. 297–303
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги: Закон України № 3022-IX від 10 квітня 2023 року
13. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року N3460–VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17?find=1&text=%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#w1_2

REFERENCES:

1. Mykhailina, T. (2019). Pravosvidomist u pravovii systemi: kibernetychnyi ta synerhetychnyi aspekty [Legal awareness in the legal system: cybernetic and synergistic aspects]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, 150–155 [in Ukrainian].
2. Savenko, V. (2019). Zakon yak motyvatsiinyi chynnyk formuvannia pravovoho svitohliadu ta pravosvidomosti liudyny v umovakh hromadianskoho suspilstva [The law as a motivational factor in the formation of the legal worldview and legal awareness of a person in the conditions of civil society]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 1(17), 23–27 [in Ukrainian].
3. Zaiets, A. S. (2017). Pravova osvita yak strukturnyi komponent osvity v Ukraini [Legal education as a structural component of education in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*, 42, 13–16 [in Ukrainian].
4. Skakun, O. F. (2001). Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk [Theory of the state and law : a textbook]. Kharkiv : Konsum [in Ukrainian].
5. Pro Natsionalnu prohramu pravovoi osvity naselennia: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 zhovtnia 2001 roku N992/2001 [About the National Program of Legal Education of the Population: Decree of the President of Ukraine dated October 18, 2001 N992/2001]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> [in Ukrainian].
6. Pro Prohramu pravovoi osvity naselennia Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 travnia 1995 roku N366 [About the Program of Legal Education of the Population of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 29, 1995 N366]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia orhanamy yustytisii perevirok stanu pravovoi osvity: Nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 14 lystopada 2011 roku N3325/5 [On the approval of the Procedure for conducting inspections of the state of legal education

- by bodies of justice: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated November 14, 2011 № 3325/5]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1304-11#Text> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia prymirnykh prohram zdiisnennia orhanamy yustytzii perevirok stanu pravovoi osvity: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 11 bereznia 2013 roku № 402/5 [On the approval of exemplary programs for the implementation of inspections of the state of legal education by bodies of justice: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated March 11, 2013 N402/5]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0402323-13#Text> [in Ukrainian].
 9. Hryniuk, R. F. & Hutsuliak, O. I. (2023). Pravovidomist yak predmet teoretyko-pravovoho, sotsialno-filosofskoho i psykhologichnoho analizu [Legal awareness as a subject of theoretical-legal, socio-philosophical and psychological analysis]. *Pravnychi chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu*, 1, Vol. 2 DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.1> [in Ukrainian].
 10. Makarenko, L. O. (2018). Osmyslennia pravovoi svidomosti u suchasni yurydychnii nautsi [Understanding legal consciousness in modern legal science]. *Vcheni zapysky TNU yim. V.I.Vernadskoho*, Vol. 29(68), 5, 13–18 [in Ukrainian].
 11. Muzh, V. V. (2016). Pravovidomist: teoretychni aspekty poniattia [Legal awareness: theoretical aspects of the concept]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. *Yurydychni nauky*, 837, 297–303 [in Ukrainian].
 12. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dostupu do bezoplatnoi pravnychoi dopomohy [On making changes to some legislative acts of Ukraine on simplifying access to free legal aid]. (2023). Law of Ukraine No. 3022-IX of April 10, 2023 [in Ukrainian].
 13. Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2011 roku N3460–VI [On free legal aid: Law of Ukraine dated June 2, 2011 N3460-VI]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17?find=1&text=%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#w1_2 [in Ukrainian].

Кузьмічова-Кисленко Єлизавета Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту держави і права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0000-0003-3212-5652>

Котляренко Олександр,

кандидат юридичних наук, полковник юстиції, заступник начальника кафедри військового права та правоохоронної діяльності Національного університету оборони України; <https://orcid.org/0000-0001-8776-2515>

Кисленко Дмитро,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0000-0001-6929-4236>

КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ

Анотація. У статті розкрито проблемні питання класифікації міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ. Окрема увага приділяється нормативним засадам класифікації збройних конфліктів, що встановлені міжнародним правом. Висвітлено основні юридичні критерії для визначення наявності міжнародного збройного конфлікту та його відмінності від інших конфліктів. Дослідження також включає огляд міжнародних судових установ, таких як Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний суд ООН та інші трибунали, юрисдикція яких поширюється на розгляд справ про міжнародні злочини, зокрема воєнні злочини та злочини проти людяності. Встановлено, що кожна з цих установ має свої особливості та підходи до класифікації збройних конфліктів, що може впливати на їхню правозастосовну практику. З'ясовує відмінності у підходах трибуналів та міжнародних судів до класифікації збройних конфліктів, аналізуючи конкретні випадки та прецеденти. Виявлено, що такі відмінності можуть призводити до різних юридичних наслідків, впливаючи на ефективність міжнародного правосуддя та забезпечення справедливості для постраждалих сторін. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що класифікація збройних конфліктів залишається складним та багатоаспектним питанням, яке потребує подальших досліджень для вдосконалення міжнародної правової системи.

Ключові слова: міжнародний збройний конфлікт, трибунал, судові установи, класифікація збройних конфліктів.

Kuzmichova-Kyslenko Yelyzaveta Volodymyrivna,

Ph.D in Law, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str, Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0000-0003-3212-5652>

Kotliarenko Oleksandr,

Ph.D in Law, Colonel of Justice, Deputy Head of the Military Law Department, The National Defense University of Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8776-2515>

Kyslenko Dmytro,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str, Kyiv, Ukraine, 03039; <https://orcid.org/0000-0001-6929-4236>

CLASSIFICATION OF INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS IN THE PRACTICE OF INTERNATIONAL JUDICIAL INSTITUTIONS

Abstract. *The article addresses the problematic issues of classifying international armed conflicts in the practice of international judicial institutions. Special attention is paid to the normative foundations for the classification of armed conflicts established by international law. The main legal criteria for determining the existence of an international armed conflict and its distinction from other conflicts are highlighted. The research also includes an overview of international judicial institutions such as the International Criminal Court, the International Court of Justice, and other tribunals whose jurisdiction extends to cases involving international crimes, particularly war crimes and crimes against humanity. It has been established that each of these institutions has its own characteristics and approaches to the classification of armed conflicts, which can affect their judicial practices. The article elucidates the differences in the approaches of tribunals and international courts to the classification of armed conflicts by analyzing specific cases and precedents. It has been found that such differences can lead to varying legal consequences, impacting the effectiveness of international justice and the provision of fairness for affected parties. Based on the conducted analysis, it is concluded that the classification of armed conflicts remains a complex and multifaceted issue that requires further research to improve the international legal system.*

Key words: *international armed conflict, tribunal, judicial institutions, classification of armed conflicts.*

Постановка проблеми. Аналізуючи міжнародно-правові норми можна дійти висновку, що міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) застосовується під час збройного конфлікту між двома або більше державами, або коли одна держава частково чи повністю окупована іншою державою, або збройного конфлікту який може статися між урядом держави та іншими озброєними формуваннями тощо. Проте, у МГП відсутнє повне визначення всіх ситуацій які можуть класифікуватись як міжнародний збройний конфлікт, що у свою чергу може негативно вплинути на систему міжнародного права. А отже питання класифікації міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ потребують всебічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему класифікації міжнародних збройних конфліктів в контексті практики судових установ на міжнародному рівні детально міжнародною-правовою та вітчизняною наукою не розглядалися, проте стало предметом у різному обсязі наукового роздуму таких науковців: Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко [4], М. М. Гнатовський [7], Д. Гудима [8], І. М. Макаров [13] та інші.

Метою статті є аналіз критеріїв класифікації міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ.

З огляду на мету статті маємо такі наступні **завдання**:

- розкрити зміст поняття міжнародний збройний конфлікт;
- означити нормативні засади класифікації збройних конфліктів;
- визначити міжнародні судові установи юрисдикція яких поширюється на розгляд справ про міжнародні злочини;

– з'ясувати відмінності у підходах трибуналів та міжнародних судів до класифікації збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «Збройний конфлікт» у міжнародних відносинах вперше застосовується у Женевській Конвенції 1949 року. Основні документи Міжнародного гуманітарного права такі як Женевські конвенції 1949 р. та Додаткові протоколи 1977 р. розрізняють ситуації міжнародного збройного конфлікту (далі – МЗК) і «конфлікти неміжнародного характеру», точніше, неміжнародні збройні конфлікти (далі – НМЗК). Згідно зі статтею 2, спільною для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, положення, що застосовуються до найбільш поширених випадків, коли оголошена війна або будь-який інший збройний конфлікт, який теоретично може виникнути між двома або більше Високими Договірними Сторонами та до «всіх випадки часткової або повної окупації». У 1977 році стаття 1 Додаткового протоколу I додатково додала ситуації, схожі на антиколоніальну боротьбу, яка до того часу вважалася неміжнародною. Проте ані Женевські конвенції 1949 року, ані Додатковий протокол не містять пояснення того, що слід розуміти під будь-яким «іншим збройним конфліктом» або самого терміну «збройний конфлікт» [1].

Після Другої світової війни союзними державами-переможницями були створені Міжнародні військові трибунали в Нюрнберзі та Токію, Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй створила наступний міжнародний кримінальний трибунал. Рада Безпеки обмежила юрисдикцію МТКЮ (Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії), злочинами, скоєними під

час «збройного конфлікту» не тільки щодо воєнних злочинів, а й щодо юрисдикції Трибуналу щодо злочинів проти людства. Тому визначення того, що кваліфікується як збройний конфлікт, було життєво важливим для роботи Трибуналу. У середині 1990-х років у своїй першій справі (справа Тадіча) Апеляційна палата МТКЮ, розглядаючи «попереднє питання» про «існування збройного конфлікту», відому постанову, що «збройний конфлікт завжди має місце, коли є застосовується збройна сила між декількома державами або існує збройне насильство тривалого характеру між органами державної влади та збройними організованими групами або між групами такого типу в межах держави». Однак це визначення, яке об'єднує як міжнародний, так і неміжнародний збройний конфлікт, не слід розуміти як єдине визначення загальної концепції збройного конфлікту [2].

Міжнародне гуманітарне право починає застосовуватися з моменту, як виник будь-який «збройний конфлікт». Даний термін юридичної доктрини слід відрізнити від суміжних понять, зокрема поняття «війна». Тобто в одних випадках можна говорити про існування збройного конфлікту, в інших – ні, і саме це є визначальним для застосовності міжнародного гуманітарного права.

Основними юридичними критеріями для визначення наявності міжнародного збройного конфлікту є:

1. Міжнародний збройний конфлікт розпочинається із моменту, коли була застосована збройна сила між державами, які є суверенними (за теоретичним підходом навіть один постріл через кордон може вважатися таким, що зумовив міжнародний збройний конфлікт).

2. Існування неміжнародного збройного конфлікту залежить від його тривалості та рівня інтенсивності застосування сили та те наскільки залучається збройна група організаційної структури чи збройних сил.

Класифікація збройних конфліктів є одним із сучасних викликів, з якими стикаються ті, хто працює в галузі міжнародного гуманітарного права, а також суміжних галузей, таких як міжнародне кримінальне право. Оскільки застосування МГП залежить від наявності міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту, ключове значення має знати, коли такі ситуації існують. Крім того, оскільки не всі правила застосовуються до обох типів конфлікту, важливо визначити, що насправді становить кожен із двох типів збройного конфлікту. Збройний конфлікт існує, коли існує міжнарод-

ний або неміжнародний збройний конфлікт, а не навпаки [3].

Те, як класифікується конфлікт, визначає обсяг захисту відповідно до Міжнародного гуманітарного права, а також юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі -МКС) і спеціальних трибуналів, створених Радою Безпеки ООН.

Світова практика виділяє два види збройних конфліктів:

– Міжнародні збройні конфлікти. Під ними розуміють ті збройні конфлікти, які ведуться та виникають між державами.

– Неміжнародні збройні конфлікти. Для даного типу збройних конфліктів притаманним є залучення збройних недержавних груп та держави чи двох або декількох недержавних збройних груп. Такі конфлікти інколи мають назву громадянських війн, оскільки сфера їх дії обмежується внутрішніми чи внутрішньодержавними конфліктами.

Даний критерій розмежування має особливе значення, адже правова база, яка підлягає правозастосуванню, суттєво відрізняється, при тому, що фундаментальні основні правила являються незмінними. Суть відмінності полягає, в першу чергу, в тому, які є сторони (суб'єкти) конфлікту. Деякі конфлікти носять комплексний характер та до їх змісту належать обидва типи збройних конфліктів. В такій ситуації вони підлягають окремій класифікації. До ситуацій збройної окупації належать випадки, коли частина території або вся територія є окупованою іншою державою. Такі ситуації відносяться до міжнародних збройних конфліктів. У договірному та звичаєвому праві наявні спеціальні правила, покликані врегулювати такі ситуації. Факт існування збройного конфлікту, так само як і факт пов'язаності з ним норм міжнародного гуманітарного права, що підлягають застосуванню, з самого початку не завжди можуть носити очевидний характер (особливо при НМЗК). Проте деякі установи відслідковують за допомогою мап можливість виникнення чи існування конфліктів на світовому рівні.

В момент дії міжнародного збройного конфлікту наступне право підлягає застосуванню:

– Міжнародне гуманітарне право (в наукових колах також визначається як право збройних конфліктів чи право війни) покликане врегулювати державні дії і дії збройних недержавних груп, які покликані взяти участь і такому конфлікті. Для даного права притаманним є відповідальність держави чи відповідальність збройних груп, а не відповідальність на індивідуальному рівні.

– Міжнародне гуманітарне право своїм змістом має врегулювання міжнародної кримінальної відповідальності окремих осіб, які винні у вчиненні міжнародних злочинів (воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид) під час збройного конфлікту, а також не в його межах. Хоча міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право є взаємопов'язаними, вони складають собою окремі частини права міжнародного.

– Міжнародне право в галузі прав людини присвячене зобов'язанню держав (а в окремих випадках і недержавних суб'єктів) щодо осіб у межах юрисдикції та/або території держав як суб'єктів міжнародного права, хоча застосування міжнародного права в галузі прав людини може мати суттєві відмінності під час збройного конфлікту.

– Законодавство держав на внутрішньому рівні.

– Інші міжнародні договори та закони, які є укладеними державами, хоча під час збройного конфлікту їх використання може мати значні та відчутні відмінності.

Для сторін збройного конфлікту мають силу:

– Договори з міжнародного гуманітарного права, такі як чотири Женевські конвенції 1949 року, ратифікували всі визнані держави (але в них відсутні детальні положення щодо певних норм, зокрема тих, що застосовують до неміжнародних збройних конфліктів). Чимало держав ратифікували також пов'язані з конвенціями Додаткові протоколи 1977 року (їх ратифікували не всі держави, зокрема відмовилися ратифікувати США, Пакистан та Іран).

– Міжнародні кримінально-правові договори, такі як Римський статут Міжнародного кримінального суду, який ратифікували 123 держави. Серед країн, що не ратифікували цей статут – США, Китай, Ізраїль, Росія, Україна та Ємен.

– Міжнародні договори про права людини, такі як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, культурні та соціальні права, Європейська конвенція з прав людини, Американська конвенція з прав людини та Африканська хартія прав людини і народів [4].

Судова міжнародна установа являє собою основний елемент системи міжнародного судочинства. Поняття «міжнародна судова установа» закріплена з 1996 року у національному праві через механізм трансформації в Конституцію України відповідних положень: «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних

органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна».

Міжнародний суд як незалежний орган був сформований у доктрині міжнародного права як консенсусне поняття. Такий суд може діяти на постійній основі або бути створеним «ad hoc», адже він є уповноваженим на прийняття рішень, що є обов'язковими для сторін, на підставі норм міжнародного права [5].

Проводячи аналіз судової міжнародної практики, Х. Лаутерпахт, суддя Міжнародного Суду ООН, оцінив перспективи діяльності судочинства на міжнародному рівні таким формулюванням «незважаючи на те, що існує потреба в даному трибуналі, який міг би забезпечити власною стабільною роботою розвиток права міжнародного, головний аргумент щодо утворення Постійної палати міжнародного правосуддя, цілком можливим є те, що державні діячі та юристи, що в 1920 році утворили проект її Статуту, не повністю оцінили потенціал суду, утвореного ними» [6].

В контексті даного дослідження, пропонуємо розглянути судові установи на міжнародному та національному рівнях, в залежності від того, які договори підписали держави, про які йдеться у даній роботі, і від державної політичної волі, на території держав яких перебувають злочинці:

Найефективнішим шляхом судового переслідування, зазвичай, є діяльність національних судів. Прикладом може слугувати ситуація, коли відбувалося судове переслідування воєнних злочинців в Нідерландах та Сирії, адже власне законодавство майже кожної держави містить положення щодо відповідальності за вчинення воєнних злочинів та судового переслідування суб'єктів таких кримінальних правопорушень.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) не поширюється на всі міжнародні злочини в масштабах всього світу. МКС уповноважений переслідувати геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини лише за конкретних обставин. До таких обставин належать, зокрема, наступні:

– Злочинці, винні у правопорушеннях, окреслених вище, мають громадянство однієї з 123 держав, які є сторонами Римського статуту.

– Можливі кримінальні правопорушення мали своїм місцем вчинення державну територію сторін Римського статуту.

– Державами було ухвалено рішення про визнання юрисдикції Суду (прикладом такої ситуації є Україна).

– Держави звернулися до Ради Безпеки ООН (прикладом є держави Лівія та Дарфур).

МКС надав перевагу судового розслідування на внутрішньому рівні злочинів міжнародного характеру та має втрутитися лише в тій ситуації, коли держава не бажає або не може відкрити кримінальне провадження проти осіб, які ймовірно вчинили міжнародні злочини.

Міжнародний суд не переслідує окремих осіб. Це суд для вирішення спорів між державами, який також може видавати консультативні висновки з питань міжнародного права. Він може визнати державу відповідальною за порушення своїх зобов'язань за міжнародним правом (наприклад, обов'язку запобігати геноциду та карати його).

Під час перехідного періоду, після низки випадків щодо конфліктів, внаслідок яких були створені гібридні або спеціальні (змішані) трибунали, покликані переслідувати міжнародні злочини, що були скоєні під час цих конфліктів. Наприклад, після Другої світової війни були створені Токійський та Нюрнберзький трибунали, спеціальний трибунал щодо колишньої Югославії та спеціальний трибунал щодо Руанди, а також змішані трибунали в Сьєрра-Леоне, Камбоджі, Східному Тиморі та Лівані [7].

Увагу судових міжнародних установ привертала такі основні проблеми, які поставали у ситуаціях, так би мовити, «інтернаціоналізації» збройних конфліктів, які можна класифікувати як неміжнародні. На початку новітньої практики з цього питання йшлося про рішення Апеляційної палати МКТЮ, у справі, що була згадана вище, справі Тадича. Питання кваліфікації збройного конфлікту у колишній Югославії було одним з перших серед таких питань. В даному аспекті Апеляційна палата МКТЮ відмітила: «Немає сумніву, що розглядуваний збройний конфлікт носить міжнародний характер, адже у його участі беруть дві чи більше кількості держав». Окрім цього, у ситуації НМЗК, яка виникла на державній території, такий конфлікт може перерости у міжнародний чи, в залежності від ситуації, носити міжнародний зміст та існувати поруч із НМЗК, у випадку, коли інша держава втрутиться в даний конфлікт своїми військовими силами, або якщо деякі зі сторін НМЗК будуть діяти від імені тієї чи іншої держави».

Таким чином, Апеляційною палатою МКТЮ було визначено два критерії альтернативного змісту, за наявності яких перетворення НМЗК на МЗК є можливим. На перший погляд, обидва вони носять доволі логічний характер, проте подальше їх застосування є неоднозначним у міжнародній судовій практиці [8].

Згідно зі статтею 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держави повинні гарантувати свободи та права конвенційного змісту кожному, на кого поширюється їхня юрисдикція: «Ця стаття є важливою для судів, які мають брати її до уваги, враховуючи те, що протягом семи років певна частина нашої території не перебувала під українською юрисдикцією». Саме тому суди, при розгляді справи, в якій йдеться про відшкодування шкоди державою, повинні врахувати ситуацію конкретних населених пунктів, регіонів та територіальних громад, де Україна позбавлена здійснювати ефективний контроль.

На переконання українських правників, державна юрисдикція носить територіальний характер саме тому, що є обмеженою її кордонами, а також є екстратериторіальною, тобто державна влада поширюється на конкретну територію іншої держави, де нею встановлено вирішальний вплив або ефективний контроль.

Європейським судом з прав людини було встановлено наявність юрисдикції екстратериторіального характеру у декількох ситуаціях певного типу. Перша ситуація – державні органи та їх посадові особи здійснювали власні офіційні повноваження на території іншої країни. Друга ситуація – держава здійснювала ефективний контроль, або, щонайменше, мала вирішальний вплив на її території, яка знаходилася за її кордоном. Таке може статися внаслідок окупації військами (що наразі відбувається в Україні), так і внаслідок того, що урядом була допущена можливість здійснити ефективний контроль (вирішальний вплив) іншою державою на його території, бо був відсутній спротив окупації, чи самотійно було запрошено до себе агентів іншої держави (наприклад, був запит на військову допомогу) [9].

Іншими словами, у держави може бути відсутня юрисдикція на конкретній території у рамках її кодону, якщо до іншої держави перейшов за цією територією ефективний контроль (остання реалізує екстратериторіальну юрисдикцію). З цієї позиції правники відзначають, що не слід розглядати державу як таку, що втратила ефективний контроль на конкретній її території, якщо певні обов'язки, якими гарантуються конвенційні права вона ще уповноважена виконувати належно.

Так, Прокуратура Міжнародного кримінального суду встановила ознаки міжнародного збройного конфлікту у протиріччі між збройними силами РФ на Донбасі та українськими військовими.

Звіт про дії з попереднього розслідування 2017 р. (пункт 94) прокурора МКС Фату Бенсуда містить наступні положення: «Канцелярією Прокурора було надано додаткові відомості, якими було вказано на факт існування військового прямого протистояння, з чого випливає, що найпізніше з 14 липня 2014 року, паралельно з збройним неміжнародним конфліктом, на сході України відбувся збройний міжнародний конфлікт» [10].

Активне розслідування Прокурором МКС ситуації в Україні здійснюється від початку широкомасштабного вторгнення на підставі другої заяви Уряду України, надісланої згідно з пунктом 3 статті 12 Римського статуту, а також заяв 39 держав-учасниць. Водночас МКС обмежений в розслідуванні межами злочинів проти людяності й воєнних злочинів, а також злочину геноцид. Прокурор МКС Карім А. А. Хан заявив, що з огляду на те, що ні Україна, ні російська федерація не є державами-учасницями Римського статуту, МКС не може здійснювати юрисдикцію щодо ймовірного злочину агресії. До того ж МКС може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії лише стосовно дій, вчинених після 17 липня 2019 року, тобто через рік після набуття чинності поправок до Римського статуту щодо визначення злочину агресії.

В загальній теорії конфлікту розрізняють конкретні військові зіткнення, такі як «військовий конфлікт», «війна», «анексія», «військовий інцидент» і «військова провокація».

Анексія – одне з військових зіткнень, яке у вузькому розумінні означає термін воєнний конфлікт. Його зміст розуміється як об'єднання і захоплення. Отже, анексія до окупації території однієї держави повністю або частково іншою державою насильницьким шляхом. У міжнародному праві анексія визначається як найжорстокіша форма агресії, і за цей акт передбачається міжнародно-правова відповідальність. Анексія вважається грубим порушенням норм міжнародного права. Статут ООН забороняє будь-яку погрозу силою та її застосування проти територіальної цілісності та політичного суверенітету будь-якої держави. Наприклад, за результатами «референдуму», проведеного на території Криму та Севастополя 14 березня 2014 року, Автономна Республіка Крим увійшла до складу Росії. Результати виборів не визнали ні Україна, ні країни Заходу. Міжнародні організації назвали анексію Криму незаконною. Верховна Рада України прийняла 20 лютого офіційною датою початку тимчасової анексії Росією Кримського півострова та Севастополі.

Канцелярія Прокурора Міжнародного кримінального суду оприлюднила оцінку ситуації на території Криму і Севастополя, яку вона кваліфікувала як міжнародний збройний конфлікт між Україною і Російською Федерацією, який виник не пізніше, ніж 26 лютого 2014 року. Згідно з оцінкою Канцелярії Прокурора, до ситуації в Криму лишається застосованим право міжнародних збройних конфліктів і після 18 березня 2014 року, тому що в Криму і Севастополі фактично зберігається стан окупації».

Окупація – позначають тимчасове зайняття однієї держави або коаліції держав міжнародно визнаної території іншої держави або низки держав. Різні аспекти режиму «Окупації» врегульовано 4-ю Гаазькою конвенцією 1907 (див. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907), Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни 1949, Гаазькою конвенцією про захист культур. цінностей на випадок збройного конфлікту 1954, а також деякими іншими документами ООН. За приписами 4-ї Гаазької конвенції «Окупація» розпочинається зі встановлення фактичного контролю над окупованою територією і утворенням окупаційної адміністрації (військової або цивільної), а припиняється з моменту втрати фактичного контролю над цією територією. Ідеологія (концепція) статусу «Окупація», формалізована у деяких положеннях міжнародних документів, нині є застарілою та сумнівною щодо дотримання принципу справедливості й потребує критичного переосмислення [11].

Правові норми, що визначають режим окупації здебільшого засновані на положенні ст. 42 Гаазької конвенції 1907 року: «Територія вважається зайнятою, якщо вона дійсно знаходиться під владою ворожою армією. Зайняття поширюється тільки на ті області, де ця влада встановлена і в змозі здійснювати свою діяльність».

У той самий час, чинне гуманітарне право спирається на зміст положень, відповідно до яких право окупації не слід застосовувати виключно у випадку, коли завоювання є наслідком протистояння державі-агресору. Це положення, зокрема, було відображено в одному з рішень Нюрнберзького трибуналу. Даючи відповідь на аргумент, який був висунутий обвинуваченим, згідно з яким обвинувачений стверджував, що для німецького рейху зв'язок з нормами права військової окупації на територіях, які захопила Німеччина, суд констатував, що наукова доктрина щодо завоювання не має місце до випадків агресивної війни. «На переконання Трибуналу, – було наголошено у вироку, – в даній ситуації

необхідність вирішувати, чи мала місце доктрина захоплення...там, де завоювання є наслідком агресивної війни, відсутня» [12].

Однак стан, за якого виникає військова окупація – це, насамперед, ситуація, коли згода з боку населення, що проживає на окупованій території, відсутня. Дана ситуація характеризується примусовою та позадоговірною присутністю ворожої армії. Для прикладу, можна запропонувати Резолюцію 1546 Ради безпеки, де остання заявила, що в Іраці окупація закінчилася 30 червня 2004 року, після того, як коаліційна тимчасова адміністрація розпалася. На переконання МКЧХ, йшлося про згоду тимчасового Іракського уряду про те, що будуть присутніми багатонаціональні сили, що, по факту, ознаменувало завершення окупації [13].

Що стосується Криму, який було окуповано РФ, відповідно до Елементів злочинів Римського статуту МКС «термін міжнародний збройний конфлікт включає збройну окупацію». Офіс Прокурора МКС у 2016 році визнав ситуацію в Криму як його окупацію, щодо якої застосовується правовий режим МЗК (п. 88 Звіту про дії з попереднього розслідування 2016 р.). МКС встановив, що з 26 лютого 2014 року РФ було залучено особовий склад збройних сил для встановлення контролю над частиною території України.

У справі «ICSFT&ICERD» – про порушення РФ Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism) 1999 року та Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination) 1965 року в міжнародному суді ООН. Заявляючи про порушення норм Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism) 1999 року позиція України полягала саме в тому, що це відбувалося шляхом надання зброї та інших видів допомоги незаконним збройним формуванням так званим «ДНР» та «ЛНР», відмова співпрацювати у запобіганні злочинам, пов'язаним із фінансуванням тероризму, шляхом вжиття всіх практичних заходів для запобігання та протидії підготовці на своїй території до вчинення цих злочинів у межах або за межами своєї території (ст. 18 ICSFT) [143].

Військовий інцидент також є подією з категорії військових конфліктів. Під військовим інцидентом розуміється збройний конфлікт, який стався випадково, залежно від обставин,

а не в результаті цілеспрямованих дій політичних сил. Під час військового інциденту в країні не відбувається істотних змін. Виникнення інцидентів зазвичай пов'язані з суб'єктивною діяльністю військових структур, що належать до різних держав. Такі випадки трапляються здебільшого в прикордонних регіонах, коли випадково чи навмисно порушуються кордони сусідньої держави. Інколи військовий інцидент відбувається з причин, які не залежать від людини.

Військова провокація – це агресивні військові дії однієї держави проти іншої держави шляхом застосування збройних сил. У цьому випадку мета полягає в тому, щоб отримати подібну відповідь від іншої сторони. Військова провокація може здійснюватися з різними цілями [14].

У минулому притягнення до відповідальності воєнних злочинців на міжнародному рівні здійснювалось у межах діяльності Нюрнберзького та Токійського міжнародних військових трибуналів, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, а також низки «гібридних» судових установ (Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати судів Камбоджі тощо). Наразі юрисдикцію щодо воєнних злочинів має Міжнародний кримінальний суд. Стаття 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду містить перелік складів воєнних злочинів, на які поширюється юрисдикція цього суду.

Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року, до воєнних злочинів строки давності не застосовуються.

До того, як розпочалася Перша світова війна, державами було визнано, що деякі порушення законів війни, багато з яких було кодифіковано в Гаазькому положенні про закони і звичаї сухопутної війни 1899 та 1907 років, являють собою злочини. Статутом Нюрнберзького трибуналу у 1945 році було визначено воєнні злочини крізь призму поняття «порушення законів і звичаїв війни». Статут до таких злочинів відносив наступні: вбивство цивільних осіб, жорстоке поводження з ними або їхнє переміщення, що здійснювалися на окупованих територіях; вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими; вбивство заручників; розграбування суспільної чи приватної власності; безглузде знищення населених пунктів; руйнування, що не спричинені військовою необхідністю тощо (ст. 6 (b) Статуту) [15].

Перелік воєнних злочинів, що становлять серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, включає: умисне вбивство; катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти, умисне заподіяння тяжких страждань чи серйозного каліцтва, завдання шкоди здоров'ю; незаконне, невмотивоване і широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не викликане військовою необхідністю, скоєне щодо осіб та майна, що знаходяться під захистом Конвенцій; примус цивільної особи чи військовополоненого служити в збройних силах ворожої держави; позбавлення особи права на неупереджене і нормальне судочинство; незаконна депортація, переміщення цивільної особи; незаконний арешт цивільної особи; взяття заручників (ст. 50 ЖКІ, ст. 51ЖКІІ, додатковий протокол І 1977 року розширює перелік серйозних порушень Женевських конвенцій, додаючи до нього такі діяння: перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу; здійснення нападу невибіркового характеру, що зачіпає цивільне населення чи цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертей, поранень серед цивільних осіб; вчинення нападу на установи або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних смертей, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам; вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях; віроломне використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця; переміщення окупаючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, або депортація чи переміщення всього чи частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі; невинуватена затримка репатріації військовополонених чи цивільних осіб; застосування практики апартеїду, інших негуманних і принижуючих дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи; здійснення нападу на ясно розпізані історичні пам'ятки, твори мистецтва або місця відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким спеціальною угодою, укладеною, наприклад, у рамках компетентної організації, надається особливий захист, внаслідок чого вони зазнають великих руйнувань; позбавлення захищених осіб права на неупереджене і нормальне судочинство (ст. 85 ДП І) [16].

Окреслені вище норми щодо порушення міжнародного гуманітарного права підлягають застосуванню лише до збройних міжнародних конфліктів і тільки до тих дій, які були вчинені в момент ведення бойових дій, проте конкретних осіб (хворі і поранені комбатанти, які воювали на морі і на суші, цивільні особи і військовополонені).

Зміст поняття воєнного злочину може мати свій прояв у серйозних порушеннях інших норм міжнародного гуманітарного права, зокрема тих, для яких притаманною є звичаєва природа. Щодо збройних міжнародних конфліктів, державами було узгоджено, що до таких злочинів можуть бути віднесені певні порушення Гаазького положення у редакції 1907 року, зокрема: використання отруйних речовин; безглузде руйнування міст, не викликане військовою необхідністю; напад на місцевості, що не обороняються; напади на релігійні і культурні установи; розграбування суспільної й особистої власності [12].

Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права також застосовуються при кваліфікації кримінальних правопорушень «Проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», а саме «Порушення законів та звичаїв війни» за статтею 438 Кримінального кодексу України.

Стаття 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду визначає, що до воєнних злочинів під час міжнародних збройних конфліктів належать не тільки серйозні порушення Женевських конвенцій, але і 26 інших серйозних порушень законів і звичаїв війни, більшість з яких держави розглядають як злочини ще з часів Другої світової війни [17].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок, слід відзначити, що кожен вид збройного конфлікту, будучи сам по собі надзвичайною соціальною подією, має свої особливості та причини свого виникнення. А тому чіткі критерії для класифікації міжнародного збройного конфлікту забезпечить належне застосування норм міжнародного гуманітарного права. Питання класифікації міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ не є до кінця дослідженим та потребує подальшого всебічного розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International criminal law review*. 2020. 20. 595–668. URL: https://brill.com/view/journals/icla/20/4/article-p595_595.xml
2. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International Criminal Law Review*, 20(4), 595-668. URL:

- https://pure.uva.nl/ws/files/54140435/The_Classification_of_Armed_Conflicts_by_International_Criminal_Courts_and_Tribunals.pdf
3. Global Investigative Journalism Network. Розслідування воєнних злочинів: Що є законним під час війни? URL: <https://gijn.org/ua/resurs-ua/rozsliduvanna-voennih-zlociniv-so-e-zakonnim-pid-cas-vijni/>
 4. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародне судочинство : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро: ДДУВС, 2022 304 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10688/1/макет_Наливайко%20Л%2С%20Степаненко%20К.%20Міжнародне%20судочинство.pdf
 5. Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/8.pdf> (дата звернення 15.04.2024)
 6. CHATHAM HOUSE. How are war crimes prosecuted? URL: <https://www.chathamhouse.org/2022/04/how-are-war-crimes-prosecuted> (дата звернення 15.04.2024).
 7. Кваліфікація міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ. Гнатівський М. М. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61893c54-91f0-4d0c-9566-d9fc7340aaea/content>
 8. Обов'язки держави за Конвенцією про захист прав людини та відповідальність за їх невиконання. Д. Гудима. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1279211/> (дата звернення 15.04.2024).
 9. Перспективи притягнення до відповідальності рф в Спеціальному міжнародному трибуналі. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/93188/> (дата звернення 14.04.2024).
 10. International armed conflicts: main features, reasons, and types. *Наукові праці міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. Випуск 1 (67), 23. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2513/2982>
 11. Енциклопедична стаття. URL: <https://esu.com.ua/article-76770> (дата звернення 15.04.2024)
 12. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 року. (набрання чинності для України міжнародного договору 24.08.1991 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
 13. Рішення Міжнародного суду ООН щодо позову України проти рф: основні положення та що означає для нашої держави. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/225420_rshennya-mzhnarodnogo-sudu-onn-shchodo-pozovu-ukrani-proti-rf-osnovn-polozhennya-ta-shcho-oznacha-dlya-nasho-derzhavi (дата звернення 13.04.2024).
 14. І. М. Макаров. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/34.pdf>
 15. Устав Міжнародного воєнного трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн (прийнятий 08.08.1945 року). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950_140950
 16. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
 17. Римський Статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
 18. Types of Corruption Crimes in Sports in the Countries of the European Union Tipos de delitos de corrupción en el deporte en los países de la Unión Europea Podliehaiev, K., Zarubei, V., Kuzmichova-Kyslenko, E., Rymarchuk, O., Kyslenko, D. Retos This link is disabled., 2024, 55, pp. 249–258

REFERENCES:

1. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. International criminal law review. 2020. 20 595–668. Retrieved from https://brill.com/view/journals/icla/20/4/article-p595_595.xml
2. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. International Criminal Law Review, 20(4), 595-668. Retrieved from https://pure.uva.nl/ws/files/54140435/The_Classification_of_Armed_Conflicts_by_International_Criminal_Courts_and_Tribunals.pdf
3. Global Investigative Journalism Network. Rozcliduvannya voiennykh zlochiniv: Shcho ye zakonnym pid chas viiny? Retrieved from <https://gijn.org/ua/resurs-ua/rozsliduvanna-voennih-zlociniv-so-e-zakonnim-pid-cas-vijni/>
4. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V. (2022). Mizhnarodne sudochynstvo: navch [International justice: training. Manual]. Posibnyk. L. R. Nalyvaiko, K. V. Stepanenko. Dnipro : DDUVS, 304 s. Retrieved from https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10688/1/макет_Наливайко%20Л%2С%20Степаненко%20К.%20Міжнародне%20судочинство.pdf
5. Stepanenko, K. V. Poniattia, oznaky ta vydy mizhnarodnykh sudovykh ustanov [Concepts, signs and types of international judicial institutions]. Retrieved from <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/8.pdf> (data zvernennia 15.04.2024)
6. CHATHAM HOUSE. How are war crimes prosecuted? Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/2022/04/how-are-war-crimes-prosecuted> (data zvernennia 15.04.2024)
7. Kvalifikatsiia mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv u praktysi mizhnarodnykh sudovykh ustanov [Qualification of international armed conflicts in the practice of international judicial institutions]. Hnatovskiyi M. M. Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61893c54-91f0-4d0c-9566-d9fc7340aaea/content>
8. Oboviazky derzhavy za Konventsiiu pro zakhyst prav liudyny ta vidpovidalnist za yikh nevykonannia [Obligations of the state under the Convention on the Protection of Human Rights and responsibility

- for their non-fulfillment]. D. Hudyma. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1279211/> (data zvernennia 15.04.2024).
9. Perspektyvy prytiahnennia do vidpovidalnosti rf v Spetsialnomu mizhnarodnomu trybunali [Prospects of prosecuting the Russian Federation in the Special International Tribunal]. Retrieved from <https://gurt.org.ua/news/informator/93188/> (data zvernennia 14.04.2024).
 10. International armed conflicts: main features, reasons, and types. *Naukovi pratsi mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*. Vypusk 1 (67), 23. Retrieved from <http://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2513/2982>
 11. Entsyklopedychna stattia [Encyclopedic article]. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-76770> (data zvernennia 15.04.2024).
 12. IV Konventsiiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli vid 18.10.1907 roku [IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations on the Laws and Customs of War on Land dated October 18, 1907]. (nabrannia chynnosti dlia Ukrainy mizhnarodnoho dohovoru 24.08.1991 roku). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
 13. Rishennia Mizhnarodnoho sudu OON shchodo pozovu Ukrainy proty rf: osnovni polozhennia ta shcho oznachaie dlia nashoi derzhavy [The decision of the International Court of Justice of the United Nations regarding the claim of Ukraine against the Russian Federation: the main provisions and what it means for our country]. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/news/225420_rshennya-mzhnarodnogo-sudu-on-shchodo-pozovu-ukrani-proti-rf-osnovn-polozhennya-ta-shcho-oznacha-dlya-nasho-derzhavy (data zvernennia 13.04.2024).
 14. Makarov, I. M. Poniattia i zmist rezhymu okupatsii u mizhnarodnomu pravi. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [The concept and content of the regime of occupation in international law. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University]. Retrieved from <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/34.pdf>
 15. Ustav Mizhnarodnoho voiennoho trybunalu dlia sudu ta pokarannia holovnykh voiennykh zlochyntsyv yevropeiskyykh krain (pryiniaty 08.08.1945 roku) [Statute of the International Military Tribunal for the Trial and Punishment of Major War Criminals of European Countries (adopted on August 8, 1945)]. Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/140950_140950
 16. Zhenevska Konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyi vid 12 serpnia 1949 roku [Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
 17. Rymskyi Statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17.07.1998 roku [The Rome Statute of the International Criminal Court dated July 17, 1998]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
 18. Types of Corruption Crimes in Sports in the Countries of the European Union Tipos de delitos de corrupción en el deporte en los países de la Unión Europea Podliehaiev, K., Zarubei, V., Kuzmichova-Kyslenko, E., Rymarchuk, O., Kyslenko, D. Retos This link is disabled., 2024, 55, pp. 249–258.

Міляєва Марія Володимирівна,

аспірантка ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; miliaieva.mariia@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-2502-0550>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗБУДОВИ ЕЛЕКТРОННОГО ВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті визначені основні переваги надання електронних державних послуг: запобігання та протидія корупції шляхом відкритого доступу до електронних декларацій публічних управлінців усіх рівнів, доступ до державних органів осіб з особливими потребами, які мають фізичні обмеження у пересуванні та знаходженні у чергах, можливість дистанційного навчання публічних управлінців. Основними недоліками надання електронних державних послуг є нерівний доступ громадян до електронних державних послуг не лише через відсутність комп'ютера або смартфона, але і швидкісного інтернету або інтернету взагалі, ризики вчинення кіберзлочинів та атак на державні сервери тощо.

Виокремлено перспективи імплементації світового прогресивного досвіду надання електронних державних послуг, що надали підстави для виокремлення таких рекомендацій, першочергово важливих, зокрема у процесі впровадження проєкту «Цифрова держава» в Україні: адаптувати нормативні акти для реалізації Законів України «Про електронні довірчі послуги» та «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»; закласти основи нормативного і технологічного регулювання для сфери електронної ідентифікації та створити умови легалізації нових технологій; переглянути і погодити списки і зміст електронних довірчих послуг; законодавчо чітко визначити необхідність електронного цифрового підпису як складової електронного документа при реалізації підходу «електронного врядування» та електронної демократії; підтримати постачальників електронних довірчих послуг державної форми власності незалежно від ринкових коливань і тенденцій; розробити узгоджений з європейськими партнерами та всіма зацікавленими сторонами новий план реалізації Стратегії кібербезпеки України.

Узагальнено міжнародний досвід у галузі цифрової трансформації та його застосування в Україні. Визначено, що міжнародний досвід у галузі цифрової трансформації (розробка інфраструктури для обробки та обміну даними, розширення спектру електронних послуг, забезпечення кібербезпеки, розвиток інтероперабельності між системами, партнерство з громадськістю та приватним сектором, навчання та розвиток персоналу, вимірювання та оцінку результатів для забезпечення успішної цифрової трансформації) є корисним для України. Передові країни вже показали, як цифрові інновації можуть покращити публічне управління та надання послуг громадянам. Адаптація цього досвіду для українського контексту вимагатиме системної роботи, але це відкриє нові можливості для розвитку транспарентності та ефективності державного управління в Україні, в тому числі в умовах надзвичайних обставин, посилення безпекових викликів та загроз.

Ключові слова: електронне урядування, цифрові технології, національна безпека, інформаційне суспільство, електронний документообіг, інформаційно-телекомунікаційні технології, інформаційна безпека, цифрова держава, цифрова трансформація, електронні публічні послуги, застосунок «Дія», цифрові навички, правова політика, адміністративно-правове забезпечення, публічне управління, демократія, інформаційні технології, інновації, суспільство, електронні ресурси, персональні дані, безпека даних, публічна влада.

Miliaieva Mariia Volodymyrivna,

Postgraduate Student at the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; miliaieva.mariia@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-2502-0550>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC GOVERNMENT

Abstract. The article identifies the main advantages of providing electronic public services: prevention and counteraction of corruption through open access to electronic declarations of public managers at all levels, access to public bodies of persons with special needs who have physical limitations in movement and waiting in queues, the possibility of remote training of public managers. The main disadvantages of the

provision of electronic public services are the unequal access of citizens to electronic public services not only due to the lack of a computer or smartphone, but also high-speed Internet or the Internet in general, the risks of committing cybercrimes and attacks on state servers, etc.

The prospects for the implementation of the world's progressive experience in the provision of electronic public services were highlighted, which provided grounds for highlighting the following recommendations, which are of primary importance, in particular, in the process of implementing the «Digital State» project in Ukraine: adapt regulatory acts for the implementation of the Laws of Ukraine «On Electronic Trust Services» and «On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine»; lay the foundations of regulatory and technological regulation for the field of electronic identification and create conditions for the legalization of new technologies; review and approve the lists and content of electronic trust services; legislatively clearly define the need for an electronic digital signature as a component of an electronic document when implementing the approach of «electronic governance» and electronic democracy; support state-owned electronic trust service providers regardless of market fluctuations and trends; to develop a new plan for the implementation of the Cyber Security Strategy of Ukraine agreed with European partners and all interested parties.

The international experience in the field of digital transformation and its application in Ukraine is summarized. It was determined that international experience in the field of digital transformation (development of infrastructure for data processing and exchange, expansion of the range of electronic services, provision of cyber security, development of interoperability between systems, partnership with the public and the private sector, training and development of personnel, measurement and evaluation of results to ensure successful digital transformation) is useful for Ukraine. Advanced countries have already shown how digital innovation can improve public administration and the delivery of services to citizens. Adaptation of this experience for the Ukrainian context will require systematic work, but it will open up new opportunities for the development of transparency and efficiency of public administration in Ukraine, including in conditions of extraordinary circumstances, increased security challenges and threats.

Key words: *e-government, digital technologies, national security, information society, electronic document management, information and telecommunication technologies, information security, digital state, digital transformation, electronic public services, digital skills, legal policy, administrative-legal provision, public administration, democracy, information technology, innovation, society, electronic resources, personal data, data security, public authority.*

Постановка проблеми. Сучасна держава повинна забезпечувати для громадян і бізнес-організацій контакти з установами та публічними адміністраціями на основі електронного доступу. Належна інформатизація органів державної влади сприяє відкритості та прозорості державного сектору.

Євроінтеграційний вектор розвитку України стимулює подальшу розбудову транспарентності публічного управління. Важливим завданням залишається розбудова «електронного урядування» як використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) органами виконавчої влади з метою вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування, поліпшення якості взаємодії представників громадянського суспільства і бізнес-структур з органами влади, іншими організаціями, в тому числі при наданні державних послуг.

Число користувачів Єдиного державного порталу адміністративних послуг в Україні відзначається стійкою тенденцією до збільшення. Зростає кількість громадян, які використовують застосунок Дія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням становлення нових форм взаємодії

держави і суспільства в умовах цифрової економіки присвячені праці таких зарубіжних авторів, як Р. Даль, С. Кара-Мурзи, М. Кастельза, Д. Нортон, Е. Тоффлера. Проблема надання електронних державних послуг за допомогою сучасних технологій присвячені роботи таких вітчизняних дослідників, як С. Чукут, В. Бакуменка, К. Ващенко, Н. Грицяк, Н. Драгомирецької, В. Смелянова, Т. Мотренка, А. Семенченка, Г. Ситник, В. Тертички. Аналіз наявних джерел у даній сфері свідчить про недостатню вивченість механізмів і відносин надання державних електронних послуг та відсутність єдиного погляду на рівень адміністративно-правового регулювання електронних державних послуг. Високо оцінюючи доробки згаданих науковців, хочемо наголосити на новизні поставленої наукової проблеми і потреби подальших комплексних досліджень на означену тематику у вітчизняній науці публічного управління. Особливо, в аспекті переоцінки прогресивного зарубіжного досвіду розбудови системи надання державних електронних послуг в умовах інформаційного суспільства та потреби його адаптації у вітчизняних реаліях.

Отже, актуальність і теоретична значущість обраної теми дослідження полягає у потребі

забезпечити надання якісних державних електронних послуг для модернізації системи державного управління, подолання корупційних ризиків, більш ефективного використання бюджетних коштів, покращення оперативності надання державних послуг в контексті тенденційної розбудови процесів інформатизації в публічному секторі. Розбудова системи надання державних електронних послуг містить значний потенціал зумовити суттєві зміни у соціальній, політичній, економічній, культурній та інших сферах життя суспільства. Це сприятиме поліпшенню якості взаємодії представників громадянського суспільства, окремих громадян і бізнес-структур з органами влади, іншими організаціями, сприятиме зростанню довіри до влади.

Мета статті – аналіз організаційно-правового забезпечення механізму надання державних електронних послуг у процесі формування нового інформаційно-комунікативного простору взаємодії держави і суспільства та розробка підходів до його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Прискорення здійснення електронних послуг органами державної влади має також важливе значення з точки зору модернізації та інновацій, де влада змушена мати справу з такими викликами, як демографічна криза, зміна клімату та тероризм. Одночасно громадяни вимагають сучасних послуг, більш високого рівня безпеки і кращої демократії, а бізнес вимагає меншої бюрократії та більшої ефективності дії. Розвинені країни світу в аспекті відкритості та ефективності державного сектору і готовності здійснювати електронні послуги, знаходяться серед лідерів у питаннях економічних показників конкурентоспроможності. Це доказ того, що існує тісний зв'язок між конкурентоспроможністю, інноваційністю та якістю державного управління в різних країнах.

Євроінтеграційні тенденції зумовлюють нові потреби в ефективному наданні державних транскордонних послуг, для підвищення мобільності громадян і для потреб європейських підприємств. Електронні послуги державної адміністрації можуть допомогти урядам у вирішенні цих проблем і забезпеченні потреб суспільства. Цільова концепція в Європейському Союзі передбачає використання системи електронних послуг в різних країнах, а також реалізацію загальноєвропейських послуг. Впровадження цієї концепції знаходиться під постійним контролем Європейської Комісії через послідовне проведення досліджень рівня розвитку системи електронних державних послуг.

Згідно з дослідженнями, проведеними у Європейському Союзі ще у 2007 році, майже 50% державних послуг були повністю доступні онлайн. Показники прогресу і загальної доступності електронних послуг продемонстрували, що лідером в реалізації всіх розглянутих 20 послуг була Австрія.

Середньостатистичний європеець електронним способом міг отримати близько десяти базових суспільних послуг. Більш низький рівень розвитку системи електронних державних послуг був характерний для «нових» держав членів Європейського Союзу (далі – ЄС). Слід також звернути увагу на факт низького відсоткового інтересу в послугах, доступних онлайн. Але дослідження показали, що підприємці воліли користуватися онлайн-послугами частіше, ніж фізичні особи (громадяни). Частка послуг, реалізованих повністю онлайн (на рівні угоди) для підприємств, становила в середньому 67,8%, а для громадян – 36,8% [7].

У рейтингу за рівнем якості надання державних електронних послуг за останні роки у ЄС є Великобританія. Більшість країн з числа засновників ЄС знаходиться серед 29 країн з високим рівнем розвитку системи державних електронних послуг у світі.

Мабуть, найзначніший розвиток у забезпеченні соціальних комунікацій на початку ХХІ ст. стало розширене використання органами публічної влади Інтернету як засобу для зв'язків між громадськістю та службовцями. У більшості європейських держав координаційним центром для соціальних комунікацій органів публічної влади є центральний офіс інформації. Станом на 2000 р. усі європейські уряди уже мали офіційний Інтернет-сайт, і майже всі міністерства та основні відомства також мали свої власні інтернет-сторінки.

Поняття «електронна державна послуга» можна визначити як діяльність уповноважених органів влади і спеціалізованих організацій, що здійснюється за допомогою використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтована на підвищення ефективності рішень органів влади та поліпшення якості надання державних послуг фізичним та юридичним особам.

Політекономічний підхід до розкриття змісту феномену «система електронних державних послуг» пояснює цю систему через категорії блага і послуги. *Трансакційний підхід* – пояснює даний феномен через категорію трансакції. Основним поняттям для політекономічного підходу по відношенню до поняття «послуга»

є поняття «благо». Родоначалники неокласичного напрямку політичної економії (А. Маршалл, К. Менгер) приділяли особливу увагу поняттю «благо» і пов'язували його з такими поняттями як потреби і корисність. А. Маршалл зазначав, що благо (good) – це все те, що містить в собі певний позитивний сенс, предмет, явище, продукт праці, задовольняє певну людську потребу і відповідає інтересам, цілям, прагненням людей». Для того щоб предмет став благом, або, іншими словами, для того щоб він набув характеру блага, необхідно збіг наступних чотирьох умов: людської потреби; властивостей предмета, що роблять його придатним задовольнити цю потребу; усвідомлення людиною можливості задовольнити потребу через предмет; можливості розпоряджатися предметом таким чином, щоб дійсно вживати його для задоволення цієї потреби.

Сучасний *інтегрований підхід* до управління зумовив формування концепції єдиного інформаційного порталу для реалізації системи державних електронних послуг. На думку зарубіжних теоретиків, цей портал повинен включати в себе наступні канали інформаційного потоку:

Government – to – Government (G2G) – державні органи для інших державних органів;

Government – to – Citizen (G2C) – державні установи для громадян, громад та споживачів;

Citizen – to – Government (C2G) – громадяни і споживачі для державних установ;

Government – to – Business (G2B) – державні установи для приватних підприємств;

Business – to – Government (B2G) – приватні підприємства для державних установ.

Завдяки можливості доступу до різних державних електронних послуг, громадяни зможуть брати активну участь у громадському житті та демократичних процесах, а бізнес – ефективно розвиватися.

Структура інформаційного порталу для реалізації системи електронних державних послуг, на думку зарубіжних теоретиків, повинна містити оперативну і довідкову інформацію. Користувач порталу повинен із задоволенням заходити на портал і легко знаходити відповідні дані.

Метою створення порталу системи електронних державних послуг для громадян є підвищення ефективності надання державних послуг. Воно спрямоване на спрощення обробки громадських справ і офіційних запитів, дозволяє отримати інформацію про те, як їх оформити. Прийнята форма дозволяє зібрати в одному місці справи (питання), що входять в компетенцію різних адміністративних підрозділів органів

державної влади та надати доступ до процедур даних послуг в Інтернеті. Щоб реалізація послуг була можлива і здійснювалася на відповідному рівні, необхідними також є публічно доступні точки доступу в Інтернет, які виконують чотири основні функції:

- популяризація Інтернету, особливо серед людей, які не мають можливості використання комп'ютера і послуг, доступних через Інтернет;

- полегшення доступу до інформаційних і адміністративних послуг, що пропонуються через Інтернет державою;

- популяризація вільного програмного забезпечення, яке дозволяє використовувати комп'ютери та Інтернет громадянам з невисокими доходами;

- доповнення та розширення спектра електронних послуг, що надаються державними установами, громадськими організаціями тощо.

У сучасній науковій літературі багато авторів звертають увагу на принципи і методологію побудови сайтів, їх зміст, естетику; можна знайти цікаву інформацію про різні методики тестування якості сайтів [6; 7]. Специфіка системи електронних державних послуг така, що вже на законодавчому рівні викладені певні вимоги до структури та змісту сайтів органів державної влади, що надають державні електронні послуги для фізичних та юридичних осіб.

До основних завдань системи державних електронних послуг відносяться:

- координація і адміністрування взаємодії між органами державної влади;

- організація обслуговування громадян органами державної влади;

- організація взаємодії структур влади і бізнесу;

- надання громадянам будь-якої інформації, пов'язаної з діяльністю органів державної влади;

- створення форм правління за участю громадян;

- забезпечення рівної доступності благ, незалежно від місця проживання громадянина;

- забезпечення електронними державними послугами всього населення;

- забезпечення відстеження статусу надходження документів в державні структури, що дозволяє дізнатися на якому етапі реалізації вони знаходяться;

- розширення спектра державних послуг, що надаються онлайн;

- реорганізація і реформування високозатратних структур державної влади;

- зростання рівня використання і якості інформації задля забезпечення публічного інтересу;

- забезпечення системи електронних державних послуг механізмами для прозорості

діяльності державних установ і взаємодії громадян з ними.

Діалог громадян з державними службовцями онлайн дозволяє організувати взаємодію між ними фактично цілодобово і в будь-який час. Підприємствам необхідно надати доступ до електронних податкових і інших платежів, податкової звітності, реєстрації товарних знаків і патентів, до систем електронних державних закупівель, різних програм підтримки і розвитку бізнесу. Взаємодія з органами державної влади за допомогою ІКТ призводить до підвищення конкурентоспроможності компаній і зменшення витрат на документообіг [1].

Портал системи електронних державних послуг може надавати різну інформацію: про місцеві події, як вирішити певне питання і до кого звернутися, про вільні робочі місця тощо, завдяки чому забезпечується орієнтований на потреби населення і справедливий підхід до надання державних електронних послуг. Структура онлайн системи державних послуг і її органів управління повинна містити:

- інтернет – загальнодоступні сервери, що надають доступ до державних електронних послуг;
- безкоштовні контакт-центри, суміщені з мережею телефонні call-центри, що дозволяють надавати послуги для громадян, які не мають доступу в Інтернет;
- поштову службу для надсилання документів і матеріалів в письмовому вигляді;
- інтранет для підвищення ефективності роботи державних службовців [2].

На перше місце серед корупційних ризиків в Україні громадяни ставлять саме загальну складність процедури багатьох адміністративних послуг (68,9% опитаних підприємців вважають цей ризик дуже великим). На прикладі вищенаведеної адміністративної послуги видно, що більшість адміністративних послуг має багато етапів, які споживачу доводиться проходити (долати) самому. При цьому відвідування кожного адміністративного органу покладається саме на споживача. Хоча при раціональній організації більшість цих погоджень, надання «висновків» та вчинення інших проміжних дій мали б здійснюватися всередині публічної адміністрації без участі особи.

З 2009 р. в Україні було впроваджено низку результативних новацій для попередження корупційних загроз у комунікативній сфері (наприклад, спрощення процедури реєстрації майна, підвищення прозорості системи управління земельними ресурсами). В результаті, у рейтингу Doing Business Україна з 152 місця у 2012 році піднялася на 64 – 2020 р.

В умовах, якщо у публічному секторі видається неможливим досягнути абсолютного впровадження принципу «єдиного вікна», позитивом можна було б вважати хоча б часткове зменшення кількості інстанцій, до яких повинен звернутися споживач адміністративної послуги та встановлення чіткого і вичерпного переліку документів, необхідних для отримання бажаної адміністративної послуги у публічному секторі. Адже запутані дозвільні процедури ставлять Україну поряд з останніми країнами в списку, знеохочують інвестиції.

За умови недосконалого інституційного дизайну органів публічної влади, починають формуватися так звані «вузли» державних рішень, що функціонують за рамками формального простору організації і, по суті, створюють «друге ядро» публічного управління, що безпосередньо визначає напрямки потоків суспільних благ і ресурсів. У такому випадку уся держава втрачає характер публічної організації.

Державні послуги на основі ІКТ також вносять свій внесок у процеси усунення бар'єрів для вразливих груп населення.

У ході дослідження ми виокремили такі види державних електронних послуг:

1) залежно від суб'єкта, що надає державні електронні послуги, можна виділити:

– електронні послуги, що надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Зазначимо, що, на думку деяких вчених, органи виконавчої влади (суб'єкти, що надають електронні державні послуги) є монополістами [1];

– електронні послуги, що надаються організаціями (державні установи та інші організації, уповноважені надавати послуги, які отримують державне фінансування на цю діяльність), інші організації, які беруть участь у наданні державних послуг). Підкреслимо, що в даний час, як суб'єкт надання послуг, як в традиційній, так і в електронній формі, постійно підвищується роль Центрів надання електронних послуг;

2) в залежності від фінансового фактору:

– електронні послуги, що надаються на платній основі;

– електронні послуги, що надаються на безоплатній основі.

У даному випадку доцільно навести точку зору С.І. Неділько, які в залежності від причини звернення за державною послугою поділяють останні на вимушені і добровільні.

За сферою надання електронних послуг: фінансові, податкові, митні, державні послуги в сфері освіти, державні послуги в сфері охорони здоров'я, державні послуги в сфері культури і мис-

тецтва тощо. Наприклад, найбільш популярними послугами в сфері охорони здоров'я, що надаються в електронній формі юридичним особам, в даний час є: ліцензування медичної діяльності медичних організацій, ліцензування фармацевтичної діяльності, ліцензування діяльності, яка пов'язана з обігом наркотичних засобів і психотропних речовин [1].

Існують і інші критерії, за якими можуть бути поділені послуги. Так, в залежності від результату послуги, в тому числі тих, що надаються в електронній формі, виділяють: інформаційно-консультаційні (інформаційні); правозастосовчі. Деякі автори розрізняють послуги з матеріальним результатом (наприклад, державна реєстрація шлюбу) і послуги з нематеріальним результатом (різні інформаційно-консультаційні послуги) [2]. Слід підкреслити, що поділ електронних державних послуг за різними критеріями є умовним.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасне законодавство України щодо регулювання питання електронного врядування, в тому числі технологій його впровадження та використання, нараховує кілька десятків нормативно-правових актів, в яких електронне врядування розглядається як складова інформатизації, а не як окрема сфера. Також існують різного рівня нормативно-правові акти, які опосередковано регулюють окреслене питання. Однак, варто зазначити, що виникненню електронного врядування передувала саме інформатизація діяльності органів влади, а уже сьогодні ми говоримо про цифровізацію сфер суспільного життя та управління.

Існуючі в Україні Закони «Про електронний цифровий підпис» та «Про електронні документи та електронний документообіг» потрібно оновити відповідно до Угоди про асоціацію в контексті переходу до повноцінного регулювання довірчих електронних послуг. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» також потребує приведення у відповідність до нового законодавства.

Офіційним джерелом актуальної інформації для жителів громад є наявність оновлених та добре структурованих контентів сайтів, які задовольняють інформаційні потреби людей про публічні послуги або інструменти взаємодії з владою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рошук М. Розвиток електронного урядування в Україні: правовий аспект забезпечення безпеки інформації. *Безпека систем електронного урядування*. 2018. Вип.1. № 24. С. 17–22.
2. Соловійов С. Г. та ін. Інформаційна складова державної політики та управління : монографія / за ред. Грицяк Н. В. Київ : К.І.С., 2015. С. 300–303.

3. Digital Europe Programme. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/europe-investing-digital>
4. Digital Public Administration factsheet 2020 Ukraine. URL: https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/inline-files/Digital_Public_Administration_Factsheets_Ukraine_vFINAL_0.pdf
5. Digital transformation of public service delivery. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/government-at-a-glance-2017/digital-transformation-of-public-service-delivery_gov_glance-2017-72-en;jsessionid=dEJrIlFbGnDLcefYiCgAYxNU.ip-10-240-5-68
6. Shcherbinina N. N. On the definition of electronic administrative regulation, *European Journal of Law and Political Sciences*, 2015. № 1. P. 3–5.
7. Shcherbinina N.N. On the foundational beginnings of activity of authorities in the provision of electronic government services to citizens, *Science and Education: materials of the VI international research and practice conference*, Munich – Germany, 2014. P. 206–209.
8. Семенець-Орлова І. Освіта для демократичного громадянства / освіта з прав людини як засіб формування культури громадянськості. *Громадянські компетентності у професійній освіті державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування* : збірник методичних матеріалів для системи підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. К., 2016. С. 66–87.

REFERENCES:

1. Roshchuk, M. (2018). Rozvytok elektronnoho uriaduvannia v Ukraini: pravovyi aspekt zabezpechennia bezpeky informatsii [The development of e-government in Ukraine: the legal aspect of ensuring information security]. *Bezpeka system elektronnoho uriaduvannia*, Vyp.1, № 24, S. 17–22 [in Ukrainian].
2. Soloviov, S. (2015). Informatsiina skladova derzhavnoi polityky ta upravlinnia: monohrafiia [Information component of state policy and management : monograph]. Za. red. Hrytsiak N. V. Kyiv : K.I.S. S. 300–303 [in Ukrainian].
3. Digital Europe Programme. Retrieved from <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/europe-investing-digital>
4. Digital Public Administration factsheet 2020 Ukraine. Retrieved from https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/inline-files/Digital_Public_Administration_Factsheets_Ukraine_vFINAL_0.pdf
5. Digital transformation of public service delivery. Retrieved from https://www.oecd-ilibrary.org/governance/government-at-a-glance-2017/digital-transformation-of-public-service-delivery_gov_glance-2017-72-en;jsessionid=dEJrIlFbGnDLcefYiCgAYxNU.ip-10-240-5-68.
6. Shcherbinina, N. (2015). On the definition of electronic administrative regulation, *European Journal of Law and Political Sciences*. № 1. P. 3–5.
7. Shcherbinina, N. (2014). On the foundational beginnings of activity of authorities in the provision of electronic government services to citizens,

Science and Education: materials of the VI international research and practice conference, Munich – Germany. P. 206–209.

8. Semenets-Orlova, I. (2016). Osvita dlya demokrats'chnogo hromadyanstva/osvita z prav lyudy'ny'yak

zasib formuvannya kul'tury'gromadyans' kosti [Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education as a means of forming of the culture of citizenship]. *Civic competences in vocational education of civil servants and local government officials*, 66–87.

Орленко Валентина Іванівна,

аспірантка Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фроментівська, 2, Київ, 03039; valentinaorlenko60@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0004-7243-1237>

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті розглянуто вплив воєнного стану на реалізацію основних прав і свобод громадян в Україні. Воєнний стан, як надзвичайний правовий режим, вводиться з метою захисту національної безпеки та територіальної цілісності держави. Запровадження цього режиму передбачає обмеження певних прав і свобод громадян, що потребує ретельного правового аналізу для забезпечення їх правомірності та обґрунтованості. Проаналізовано законодавчі акти України, зокрема Конституцію України, закони «Про правовий режим воєнного стану» та «Про оборону України», а також міжнародні правові норми, такі як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. У статті визначено, які права і свободи громадян можуть бути тимчасово обмежені під час воєнного стану, серед яких право на вільне пересування, право на вільний вибір праці та право на участь в управлінні державними справами. Також розглянуто можливість втручання в особисте життя громадян під час дії воєнного стану, що включає контроль засобів зв'язку, перевірку речей та документів. Наголошено на тому, що конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені статтею 64 Конституції України, не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Це включає право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, а також права, пов'язані з рівністю громадян перед законом і захистом від дискримінації. Доведено, що для ефективного захисту прав і свобод громадян під час воєнного стану необхідно не лише закріплення відповідних норм у законодавстві, але й забезпечення діяльності органів, які здійснюють контроль за дотриманням цих норм. Зокрема, значну роль відіграє інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який контролює та гарантує захист прав і свобод громадян. Узагальнено, що в умовах війни для підтримання безпеки та функціонування держави деякі права можуть бути обмежені, проте ці обмеження повинні бути чітко регламентовані законом і не можуть порушувати основоположні права людини. Забезпечення балансу між національною безпекою та правами людини є ключовим завданням для держави під час дії воєнного стану. Таким чином, стаття підкреслює важливість комплексного підходу до захисту прав і свобод громадян в умовах надзвичайного правового режиму.

Ключові слова: держава, право, закон, воєнний стан, права громадян, обмеження прав, Конституція України, національна безпека, правовий режим, міжнародні правові норми, захист прав людини.

Orlenko Valentyna Ivanivna,

Postgraduate Student at the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; valentinaorlenko60@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0004-7243-1237>

THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE REALIZATION OF BASIC RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS: A LEGAL ANALYSIS

Abstract. The article examines the impact of martial law on the realization of fundamental rights and freedoms of citizens in Ukraine. Martial law, as an extraordinary legal regime, is introduced to protect national security and the territorial integrity of the state. The introduction of this regime entails the restriction of certain rights and freedoms of citizens, which requires thorough legal analysis to ensure their legitimacy and justification. The article analyzes the legislative acts of Ukraine, including the Constitution of Ukraine, the laws «On the Legal Regime of Martial Law» and «On the Defense of Ukraine», as well as international legal norms such as the International Covenant on Civil and Political Rights. The article identifies which rights and freedoms of citizens may be temporarily restricted during martial law, including the right to free movement, the right to free choice of employment, and the right to participate in the management of state affairs.

It also considers the possibility of interference in the personal life of citizens during martial law, including the control of means of communication, and the inspection of personal belongings and documents. It is emphasized that the constitutional rights and freedoms of individuals, as stipulated in Article 64 of the Constitution of Ukraine, cannot be restricted even under martial law. This includes the right to life, the right to respect for dignity, the right to freedom and personal security, and rights related to the equality of citizens before the law and protection from discrimination. It is proven that for the effective protection of citizens' rights and freedoms during martial law, it is necessary not only to enshrine the relevant norms in legislation but also to ensure the functioning of bodies that monitor compliance with these norms. In particular, the institution of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights plays a significant role in controlling and guaranteeing the protection of citizens' rights and freedoms. It is generalized that in times of war, to maintain security and the functioning of the state, some rights may be restricted, but these restrictions must be clearly regulated by law and cannot violate fundamental human rights. Ensuring a balance between national security and human rights is a key task for the state during martial law. Thus, the article emphasizes the importance of a comprehensive approach to protecting the rights and freedoms of citizens under extraordinary legal regimes.

Key words: state, law, martial law, citizens' rights, restriction of rights, Constitution of Ukraine, national security, legal regime, international legal norms, human rights protection.

Постановка проблеми. Воєнний стан є надзвичайним правовим режимом, що впроваджується в умовах зовнішньої агресії або загрози національній безпеці держави. Запровадження воєнного стану передбачає обмеження певних прав і свобод громадян з метою забезпечення національної безпеки та оборони країни. Проте, такі обмеження повинні бути обґрунтованими, щоб не порушувати основні права людини. Питання правомірності та обґрунтованості обмежень прав і свобод громадян під час воєнного стану потребує детального правового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день дослідження аспектів захисту та реалізації прав і свобод людини є темою численних наукових праць. Серед вітчизняних вчених активно тривають дискусії щодо цієї проблематики, оскільки для України є надзвичайно важливим завданням забезпечення та захист прав і свобод під час збройної агресії з боку іншої держави. Зокрема, такими питаннями як захист прав людини та механізми їх реалізації займалися такі науковці: Л. Демидова, М. Антонович, О. Андрійчук, В. Бачиніна, Ю. Білас, О. Буханевич, Є. Білозьорова, В. Братасюк, О. Бринцева, О. Венецька, В. Вишковська, В. Вовк, К. Волинка, О. Гвоздік, Є. Гіда, С. Головатий, Д. Гудима, О. Грищук, С. Добрянський, М. Козюбра, А. Колодій, М. Костицький, В. Кравець, О. Львов, С. Максимов, М. Мельник, А. Мерник, О. Огородник, А. Олійник, О. Павлишин, Н. Пильгун, С. Погребняк, О. Петришин, І. Проць, П. Рабінович, А. Романова, В. Селіванов, В. Сущенко, В. Темченко, О. Тихомиров, І. Тімуш, Ю. Тодика, Т. Фулей, В. Чернетченко, С. Халюк, А. Хворостянкіна, С. Шевчук, П. Пилипишин, М. Ковалів та інші.

У багатьох публікаціях розглядаються міжнародні стандарти захисту прав людини, механізми їх реалізації та вплив воєнного стану на основні права і свободи громадян. Проте, недостатньо висвітленими залишаються питання правового регулювання обмежень прав і свобод громадян в умовах воєнного стану в національному законодавстві. Існує потреба в подальшому дослідженні цього аспекту з урахуванням сучасних викликів і загроз.

Метою статті є здійснення правового аналізу впливу воєнного стану на реалізацію основних прав і свобод громадян, а також визначення правових механізмів забезпечення їх захисту в умовах надзвичайного правового режиму.

Виклад основного матеріалу. Введення воєнного стану в Україні зумовлює низку обмежень та заборон для громадян України та іноземних гостей. У цій статті ми розглянемо, які права не можуть бути обмежені під час воєнного стану відповідно до Конституції України, а також які права можуть бути тимчасово обмежені з метою забезпечення національної безпеки.

Конституція є основним джерелом права в державі. Вона зазвичай містить загальнови́зані і найбільш важливі громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні, культурні та інші права і свободи. Таким чином, конституція визначає правовий статус людини і громадянина та регламентує діяльність усіх суб'єктів права. В українському законодавстві на конституційному рівні закріплено комплекс прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, реалізація яких забезпечує функціонування держави на демократичних, соціальних та правових засадах. Хоча конституційні права і свободи мають найвищу юридичну силу, більшість

із них не є абсолютними, оскільки їх здійснення може бути обмежене законом. Такі обмеження допускаються в інтересах захисту здоров'я та моральності населення, національної безпеки, територіальної цілісності держави, прав і свобод громадян, а також для охорони громадського порядку, запобігання злочинам, з'ясування істини під час розслідування кримінальних справ, коли іншим способом отримати інформацію неможливо, попередження розголошення конфіденційної інформації або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Науковці та експерти відзначають існування цілого інституту обмеження прав, які охоплюють різні галузі права та сфери науки. Проць І. М. у своєму дослідженні зазначає, що на сьогодні інститут обмеження прав є міжгалузевим і охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права. Обмеження можна поділити на такі категорії: обмеження основних прав і свобод в умовах особливих правових режимів; обмеження основних прав і свобод у межах кримінального процесу; обмеження основних прав і свобод, зумовлені спеціальним правовим статусом особи; обмеження основних прав і свобод у виборчому процесі [2].

Правовою основою введення воєнного стану в Україні та обмеження певних прав і свобод людини є наступні нормативно-правові акти: Конституція України від 28.06.1996, Закон України від 12.05.2015 «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України від 24.02.2022 «Про введення воєнного стану в Україні», Указ Президента України від 01.05.2023 № 254/2023 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», а також Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16.12.1966 [2; 11; 12].

Розглядаючи особливості захисту прав людини в умовах воєнного стану, варто зазначити, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. Це також передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституцій-

них прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Безпосередньо, юридичною, політичною та соціальною підставою обмеження прав і свобод людини можна вважати глобальну загрозу національним інтересам країни, яка може порушити нормальний розвиток суспільства та державний устрій.

Права та інтереси людини, що обмежуються під час дії воєнного стану, визначені лише одним правовим актом – Указом Президента України «Про введення воєнного стану». Законодавець також зазначає, що це вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Так, обмежуються конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводяться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Оскільки запровадження особливого правового режиму завжди є потенційною загрозою для основних прав і свобод, чинне законодавство України містить низку гарантій. Термін їх застосування не може перевищувати строку, протягом якого триває воєнний стан [4; 5; 7; 9].

Під час воєнного стану можуть бути обмежені такі права:

- право на вільне пересування (закриті кордони, комендантська година тощо);
- право на вільний вибір праці (залучення до суспільно-корисних робіт, впровадження трудової повинності тощо);
- право на участь в управлінні державними справами (під заборонаю вибори, референдуми тощо).

Крім цього, законодавством передбачено можливість втручання в особисте життя: контроль засобів зв'язку, перевірка речей, документів, житла тощо.

Згідно зі статтею 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Воєнний стан, відповідно до законів «Про оборону України» та «Правовий режим воєнного стану», є осо-

близьким правовим режимом, який надає органам державної влади повноваження для відвернення загрози національній безпеці, а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян та юридичних осіб.

Так, відповідно до статті 64 Конституції України, під час воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені наступні права і свободи:

Стаття 24: Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігійних переконань, майнового стану тощо.

Стаття 25: Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі, а держава гарантує піклування та захист громадянам, які перебувають за кордоном.

Стаття 27: Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а обов'язок держави – захищати життя людини.

Стаття 28: Кожен має право на повагу до своєї гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Стаття 29: Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою без відповідного рішення суду.

Стаття 40: Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Стаття 47: Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Стаття 51: Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Стаття 52: Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Стаття 55: Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право на оскарження рішень у суді.

Стаття 56: Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади.

Стаття 57: Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Усі закони та інші

нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення.

Стаття 58: Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Стаття 59: Кожен має право на професійну правничу допомогу.

Стаття 60: Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

Стаття 61: Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Стаття 62: Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку.

Стаття 63: Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Однак, існують гарантії захисту прав людини і громадянина під час введення воєнного стану. Воєнний стан не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого або принижуючого людську гідність поводження чи покарання. Також не допускається будь-яке обмеження права на життя, свободу думки, совісті, релігії відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та законів України [1; 3; 4; 5].

Гарантією захисту прав і свобод людини, особливо в умовах воєнного стану, повинні виступати не лише закони, а й органи та установи, які здійснюють контроль за суб'єктами, що безпосередньо здійснюють такі обмеження в рамках закону. Одним із таких органів є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який забезпечує контроль та гарантує захист прав і свобод громадян.

Деякі науковці стверджують, що контроль за дотриманням прав людини є недостатнім, особливо в умовах воєнного стану, коли держава та суспільство функціонують в умовах підвищеної небезпеки та непередбачуваності. Так, науковці Моца А. та Моца В. вважають, що посилення захисту прав особи є необхідним, особливо у сферах, де одного лише контролю за законністю недостатньо. Вони наголошують на необхідності вдосконалення механізму захисту прав, який має ґрунтуватися на таких положеннях: забезпечення високого ступеня незалежності правотворчих процесів та органів, зниження формалізованості процедур розгляду скарг громадян щодо порушення їх прав і свобод, надання безоплатної допомоги, включаючи інформаційно-роз'яснювальні послуги, безперервну юридичну підтримку та супровід [12].

Висновки. Права та свободи людини є найвищою цінністю держави. В умовах війни, для підтримання безпеки та функціонування держави, деякі права можуть бути обмежені. Однак ці обмеження повинні бути визначені законодавством і не можуть стати підставою для антиправної поведінки, тортур або приниження людської гідності. Забезпечення дотримання прав людини в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим для збереження демократичних і правових засад суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Права і свободи громадян в умовах воєнного стану. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
2. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.
3. Leheza Y., Karina Pisotska, Oleksandr Dubenko, Oleksandr Dakhno, Artur Sotskyi. *The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. Revista Jurídica Portucalense*, 2023. 342–363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)
4. Гнатковський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини, Київ. 2017.
5. Демків Р. Я. Конституційне право України: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с
6. Про правовий режим воєнного стану Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
7. Конституційне право України: підручник для вищих навчальних закладів / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків: Право, 2008. 416 с.
8. Кириченко С. О., Лобко М. М., Семененко В. М. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9–16.
9. Указ Президента України від 01.05.2023 № 254/2023 Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/2023#Text>
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
11. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
12. Моца А. А., Моца А. В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. № 4(22) 2022. С. 280–291. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3\(21\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)).
13. Radchenko, Oleksandr, et al. (ed.). *National security drivers of Ukraine: information technology, strategic communication, and legitimacy*. Springer Nature, 2023.

REFERENCES:

1. Prava i svobody hromadian v umovakh voiennoho stanu. [Rights and Freedoms of Citizens Under Martial Law]. Retrieved from <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>. [in Ukrainian].
2. Prots, I. M. (2020). Okremi orhanizatsiino-pravovi mekhanizmy obmezhenia osnovnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna za zakonodavstvom Ukrainy. [Certain Organizational and Legal Mechanisms for Restricting Basic Rights and Freedoms of Individuals Under Ukrainian Legislation]. *Porivnialno-analitychne pravo*, 1, S. 381–384. [in Ukrainian].
3. Leheza, Y., Karina Pisotska, Oleksandr Dubenko, Oleksandr Dakhno, & Artur Sotskyi. (2023). The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalense*. [The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence]. 342–363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15). [in Ukrainian].
4. Hnatkovskiy, M. M. (2017). Povaha do prav liudyny v umovakh zbroinoho konfliktu v Ukraini zastosuvannya sudamy norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta standartiv zakhystu prav liudyny. [Respect for Human Rights in the Context of Armed Conflict in Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Demkiv, R. Ia. (2012). Konstytutsiine pravo Ukrainy: kurs lektsii. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [Constitutional Law of Ukraine: A Course of Lectures]. 332 s. [in Ukrainian].
6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu Zakon Ukrainy. [On the Legal Regime of Martial Law] vid 12.05.2015 №389-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
7. Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk dlia vyshchikh navchalnykh zakladiv [Regarding the Legal Regime of Martial Law and State of War] / za red. V.P. Kolisnyka ta Yu.H. Barabasha. Kharkiv : Pravo, 2008. 416 s. [in Ukrainian].
8. Kyrychenko, S. O., Lobko, M. M., Semenenko, V. M. (2019). Shchodo pytannia pravovoho rezhymu voiennoho stanu i stanu viiny. [Constitutional Law of Ukraine : A Textbook for Higher Education Institutions]. *Nauka i oborona*, 2, 9–16. [in Ukrainian].
9. Ukaz Prezydenta Ukrainy [Decree of the President of Ukraine] vid 01.05.2023 № 254/2023 Pro prodovzhenntia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/2023#Text> [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava OON; [International Covenant on Civil and Political Rights of the UN] Pakt, Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
11. Ukaz Prezydenta Ukrainy [Decree of the President of Ukraine] vid 24.02.2022 № 64/2022 «Pro vvvedennia voiennoho stanu v Ukraini». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

12. Motsa, A. A., Motsa, A. V. (2022). Prava liudyny v umovakh voiennoho stanu. [Human Rights Under Martial Law]. *Naukovi perspektyvy*, 4(22), 280–291. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3\(21\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)). [in Ukrainian].
13. Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., & Zaporozhets, A. (Eds.). (2023). National security drivers of Ukraine: information technology, strategic communication, and legitimacy. Springer Nature.

Пархоменко Сергій Анатолійович,

аспірант Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Антона Цедіка, 20, м. Київ, 03057; v.chas.info@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1664-7530>

ПОСИЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ У СВІТЛІ ЗАРУБІЖНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Анотація. Третій рік повномасштабної збройної російської агресії проти України висвітлив або загострив низку проблем інституційного характеру у царині державного управління в сфері національної безпеки і оборони. Зокрема, це стосується і Президента України як інституційного суб'єкта, який згідно п.17 ч.1 ст.106 Конституції України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави. З огляду на ці та інші повноваження основного суб'єкта державного управління в сфері національної безпеки і оборони, яким є глава держави, особливої гостроти набуває наріжна умова ефективності державного управління: наявність необхідної компетенції у суб'єкта управління. Аналіз зарубіжних моделей державного управління національною безпекою і обороною засвідчив, що запобігання дилетантизму і непрофесійності глави держави у цій сфері, які можуть призвести до катастрофічних наслідків для усієї країни, у низці країн забезпечується як на законодавчому рівні, так і усталеною практикою репутаційної культури. Виходячи з проведеного у статті аналізу, запропоновано доповнити ч.2 ст.103 Конституції України вимогою до кандидата на посаду Президента України про проходження військової служби або базової загальновійськової підготовки, виклавши ч.2 ст.103 у такій редакції: Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою, пройшов базову загальновійськову підготовку або військову службу в лавах Збройних Сил України або Збройних Сил країн-членів НАТО.

Ключові слова: Президент України, державне управління, сфера національної безпеки і оборони, кваліфікаційна вимога базової загальновійськової підготовки або військової служби.

Parkhomenko Sergiy Anatoliyovych,

Postgraduate Student at the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 20, Anton Tsedik Str., Kyiv, 03057; v.chas.info@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1664-7530>

STRENGTHENING THE INSTITUTIONAL CAPACITY OF THE PRESIDENT OF UKRAINE IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE IN THE LIGHT OF FOREIGN MODELS OF STATE MANAGEMENT OF NATIONAL SECURITY

Abstract. The third year of full-scale armed Russian aggression against Ukraine highlighted or exacerbated a number of problems of an institutional nature in the field of state management in the sphere of national security and defense. In particular, this applies to the President of Ukraine as an institutional subject, who, according to clause 17, part 1, article 106 of the Constitution of Ukraine, is the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine; appoints to positions and dismisses from positions above the command of the Armed Forces of Ukraine, other military formations; exercises leadership in the spheres of national security and defense of the state. Given the colossal scope of powers of the main subject of state administration in the field of national security and defense, which is the head of state, the cornerstone condition for the effectiveness of state administration becomes especially acute: the presence of the necessary competence of the subject of administration. The analysis of foreign models of state management of national security proved that the prevention of dilettantism and unprofessionalism of the head of state in this area, which can

lead to catastrophic consequences for the entire country, is ensured in a number of countries by the legislative regulation of qualification requirements for a candidate for the country's main position. Based on this analysis, the article proposes to supplement Part 2 of Article 103 of the Constitution of Ukraine with a requirement for a candidate for the position of President of Ukraine to undergo military service or basic military training, by wording it as follows: A citizen of Ukraine who has reached the age of thirty-five can be elected President of Ukraine, has the right vote, has lived in Ukraine for the last ten years before the election day and speaks the state language, has completed basic military training or military service in the ranks of the Armed Forces of Ukraine or the Armed Forces of NATO member countries.

Key words: *The President of Ukraine, state management of the national security, defense, qualification requirement of basic combined military training or military service.*

Постановка проблеми. Третій рік повномасштабної збройної російської агресії проти України висвітлив низку проблем у царині державного управління національною безпекою і обороною. Зокрема, це стосується і Президента України як інституційного суб'єкта, який згідно п. 17 ч. 1 ст.106 Конституції України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави.

Ці конституційні повноваження деталізуються через низку законів. Так, згідно Закону України «Про національну безпеку України» Президент України як глава держави призначає на посаду Головнокомандувача Збройних Сил України за поданням Міністра оборони України та звільняє з посади; призначає на посаду та звільняє з посади начальника Генерального штабу Збройних Сил України; призначає на посаду та звільняє з посади за поданням Міністра оборони України командувачів видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України; може призначати командувача (командувачів) об'єднаних сил для здійснення управління операціями на окремих напрямках.

Згідно законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України» та інших Президент України за поданням Кабінету Міністрів України затверджує структуру плану оборони України, план оборони України. В особливий період Президент України може здійснювати керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями через Ставку Верховного Головнокомандувача, яку він очолює. Затверджує План дислокації Збройних Сил України, який розробляється Генеральним штабом Збройних Сил України, і узгоджується Міністерством оборони України з Кабінетом Міністрів України.

Як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент України здійснює керівництво Збройними Силами України; затверджує замисел застосування об'єднаних сил в операціях,

видає накази і директиви з питань оборони, у тому числі з питань оперативного доукомплектування в особливий період Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України через Міністра оборони України здійснює загальне керівництво національним спротивом і затверджує Доктрину територіальної оборони.

Як видно тільки з цього переліку, повноваження Президента України, надані Конституцією і законами України у сфері національної безпеки і оборони, колосальні. Зважаючи на це особливої гостроти набуває наріжна умова ефективності державного управління: наявність необхідних компетентностей у суб'єкта управління.

Особливого значення це набуває у сфері оборони, де реалізується захист територіальної цілісності країни, що є конституційним обов'язком Президента України, і що, зокрема, реалізується через його повноваження як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. За цих умов відсутність необхідного рівня професійної підготовки, необхідного для виконання главою держави функції Верховного Головнокомандувача ЗСУ є ризиком, що загрожує самому існуванню української держави.

Водночас, два із половиною роки повномасштабної війни показали, що інституційні спроможності Президента України як глави держави і як Верховного Головнокомандувача ЗСУ потребують посилення в частині забезпечення професійності та компетентності основного суб'єкта державного управління національною безпекою і обороною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми статті засвідчив, що у вітчизняній науковій літературі висвітлюється низка аспектів цієї проблеми.

Так, Г. Ситник і Т. Запорожець порушили проблему депрофесіоналізації державної служби [4, с. 144], вказавши на зв'язок цієї проблеми із інституціональним та функціональним дисбалансом політичних та адміністративних складових

системи публічного управління. Адже характерними ознаками саме адміністративної складової, зокрема є те, що «вона формується згідно з визначеними у законодавстві адміністративними процедурами, а керівний склад формується за ознаками професіоналізму та компетентності» [4, с. 146].

Попри те, що Президент України не є державним службовцем, для нього як інституційного суб'єкта – пише Г.Ситник в іншій роботі, – характерним є «поєднання окремих рис політичної і адміністративної складових систем державного управління. Зокрема, в царині політичної складової глава держави виступає носієм державного суверенітету та національних інтересів, в царині адміністративної – суб'єктом реалізації державної політики» [5, с. 10]. Отже, також підпадає під критерії професіоналізму і компетентності.

Авторами монографії «Політична система України: конституційна модель та політичні практики», зокрема О. Майбородою, наголошується на розмиванні межі між формальними повноваженнями і неформальною роллю Президента України, що становить проблему особливо з огляду на те, що повномасштабна російська агресія, яка «покликала до життя його (Президента України – С.П.) функцію Верховного Головнокомандувача, поставила українське суспільство перед необхідністю повної мобілізації і об'єднання навколо глави держави як воєнного лідера» [6, с. 48].

Ще раніше на певну нечіткість у розмежуванні повноважень Президента України як глави держави і Президента України як Верховного Головнокомандувача ЗСУ звертали увагу Котляренко О.П. [7], Мельник С.М. [8], Коропатнік І.М. і Остапенко А.І. [9].

Констатуючи наявність проблеми, автори вбачали шляхи її вирішення або у посиленні ролі законодавчої гілки влади, або в уточненні повноважень глави держави в статусі Верховного Головнокомандувача ЗСУ.

Мета цієї статті полягає у тому, аби, спираючись на аналіз зарубіжних моделей державного управління національною безпекою і обороною, сформулювати рекомендації щодо посилення інституційної спроможності Президента України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу оберемо моделі державного управління, властиві деяким країнам-членам ЄС та/або членам НАТО.

В конституціях країн визначеного кола об'єкт управління – національна безпека – виступає як захист:

- територіальної цілісності (конституції Люксембургу, Франції, Румунії, Польщі, Хорватії, Бельгії, Кіпру);

- неподільної цілісності країни та нації (конституція Туреччини);

- цілісності країни (конституція Греції);

- суверенітету нації (конституція Туреччина);

- незалежності (конституція Хорватії);

- національної незалежності (конституції Люксембургу, Франції, Португалії, Румунії, Польщі, Греції, Бельгії);

- незалежності держави (конституція Туреччини);

- незалежності республіки (конституції Кіпру і Албанії);

- безпеки держави (конституція Польщі);

- конституційного ладу (конституція Польщі);

- конституції (Основні закони США, Мальти, Словаччини, Німеччини, Нідерландів).

Переважна більшість конституцій країн окресленого кола основним суб'єктом державного управління національною безпекою і обороною визначає главу держави: монарха або президента. І майже всі глави держав наділені конституціями своїх країн повноваженням верховних головнокомандувачів або головнокомандувачів збройних сил чи сил оборони.

Щодо монархій, то генетично вища аристократія, з якої виходили королі/герцоги/князі, формувалась саме з середовища військових. Тому монарх завжди був командувачем військ. Ця традиція закріплена і в законодавстві сучасних держав із монархічною формою правління: Сполученого Королівства, Канади, Бельгії, Люксембурга, Норвегії, Іспанії. Винятком є Швеція і Нідерланди, в яких королі втратили статус головнокомандувачів: з 1974 р. у Швеції і з 1983 р. у Нідерландах.

Повноваження глави держави як головнокомандувача збройними силами також закріплено у більшості конституцій республіканських країн. Так, Президент є Верховним головнокомандувачем Збройними силами згідно конституцій: Польщі, Хорватії, Фінляндії, Словенії, Португалії, Болгарії. В Естонії Президент є Верховним головнокомандувачем національної оборони. Верховне командування силами оборони покладається на президента Ірландії. Згідно Федерального конституційного закону Австрії Федеральний президент здійснює верховне командування Федеральною армією.

Головнокомандувачами збройними силами своїх країн є президенти США, Туреччини, Словаччини, Північної Македонії, Латвії, Чехії, Албанії, Румунії, Литви, Угорщини.

У Франції Президент Республіки є Головою армій. Згідно Конституції Греції Президент Республіки є Головою Збройних Сил країни. Прези-

дент Італії є Командувачем Збройними Силами. Керує армією Президент Чорногорії.

З огляду на цей статус, питання кваліфікованого виконання повноваження ВГК/ГК главою держави перебуває серед пріоритетних.

Усвідомлюючи, що дилетантизм і непрофесійність у даній сфері може призвести до катастрофічних наслідків для усієї країни, держави по-різному намагаються запобігти цій потенційній загрозі.

Так, у Французькій республіці для обрання депутатом існує вимога статті L45 глави III першої книги Виборчого кодекса (Code electoral), згідно якої «Ніхто не може бути обраним, якщо він не може підтвердити виконання зобов'язань, покладених кодексом національної служби» [10] (тут і надалі переклади мої. – С.П.).

Згідно Кодексу національної служби (Code du service national) національна служба включає військову службу, службу у національній поліції, у службі цивільної безпеки, службі технічної допомоги і службі співробітництва [11].

Попри те, що з 1 січня 1997 року (за президентства Жака Ширака) регулярний призов до французького війська було скасовано, вимога статті L45 Виборчого кодексу є чинною. А відновлення регулярного призову було однією з передвиборчих обіцянок Е. Макрона – ідея, яку більшість французів схвалює [12].

В європейських монархіях, глави держав яких зазвичай є верховними головнокомандувачами Збройними силами, військова служба є обов'язковою для нащадків престолу.

Навіть у Швеції і Нідерландах, де монархи наразі не є верховними головнокомандувачами збройних сил, вони в обов'язковому порядку проходять військову службу.

Так, король Швеції Карл XVI Густав до вступу на престол упродовж 1966-1968 рр. проходив військову службу у трьох родах військ – сухопутних, військово-повітряних і на флоті.

Як і король Нідерландів Виллем-Александр, який у 1985-1987 рр. служив на Королівському флоті. Зокрема, після навчання у Королівському воєнно-морському інституті проходив службу на фрегатах Tromp і Abraham Crijnsen, а у 1988 р. пройшов перепідготовку вахтовим офіцером на Van Kinsbergen. Після цього служив у військово-повітряних силах (у 1993 р. отримав ліцензію головного військового льотчика 334-ї транспортної ескадрилі Королівських ВПС Нідерландів). А у 1994 р. – пройшов навчання на вищих курсах Королівської армії і Королівських ВПС в Інституті оборони. Монарх має військові звання Королівських ВМС, Королівських сухопутних сил і Королівських ВПС [13].

Взагалі монархи європейських держав в обов'язковому порядку проходять військову службу ще перебуваючи у статусі спадкоємця престолу.

Більше того, на сьогодні найбільш радикально проблема професійності ВГК вирішується саме європейськими монархіями. Так, принцип професійної військової підготовки поширено і на королев та принцес-спадкоємниць трону.

Широко відомо про службу в армії під час Другої світової війни принцеси Єлизавети – майбутньої королеви Великої Британії і Північної Ірландії Єлизавети II.

Королева Данії Маргрете II, яка правила 52 роки (14 січня 2024 р. добровільно зреклась престолу на користь сина Фредеріка), проходила службу в жіночому відділенні ескадрильї ВПС Данії і має звання майора ВПС. До цього її зобов'язував статус Верховного головнокомандувача ЗС Данії [14].

Її невістка, кронпринцеса, а натеper королева-консорт Данії Мері, військову кар'єру розпочала у 2008 у статусі солдата. У 2009 році стала сержантом, потім лейтенантом. Звання старшого лейтенанта отримала у 2015 році, капітана у 2019 році. З 2023 року є почесним майором Національної гвардії [15].

Проходить військову підготовку і 20-річна принцеса Бельгії Елізабет – донька короля Бельгії Філіпа та королеви Матильди [16].

За офіційним повідомленням на сайті норвезького королівського дому у 2024 році принцеса Інгрід Александра (донька кронпринца Хаокона) відслужить 12 місяців початкової служби в інженерному батальйоні в бригаді Норд [17].

Не є виключеннями навіть Швеція і Нідерланди. Так, майбутня королева Швеції кронпринцеса Вікторія отримала базові навички військової служби: у 2003 р. протягом трьох тижнів вона проходила навчання у Міжнародному центрі збройних сил Швеції. Це військовий табір, де готують солдатів для місій за кордоном [18].

Попри те, що у Нідерландах, починаючи з 1983 р., король не є верховним головнокомандувачем Збройних Сил, наслідна принцеса Катарина-Амалія (принцеса Оранська) також зареєстрована для служби в армії згідно закону, який вступив в силу з 1 січня 2020 року і дія якого поширюється не тільки на юнаків, але й на дівчат з 17-ти річного віку [19].

В Іспанії, згідно королівського указу, схваленного Радою міністрів 14 березня 2023 р., трирічну військову підготовку проходить принцеса Астурійська Леонор, яка є спадкоємницею іспанського престолу. Як зазначено в указі, військова підготовка «зміцнює здатність до служіння та

відданості, а також полегшує репрезентативні завдання, які вона (принцеса – С.П.) повинна взяти на себе як спадкоємиця корони Іспанії, відповідно до положень розділу II Конституції» [20].

Досвід, набутий під час навчання в академіях є «цінним джерелом для того, аби вважати, що військова підготовка інфанти має тривати протягом трьох навчальних років, по одному для кожної армії (загальновійськовій та повітряно-космічній – С.П.) та флоту... Період навчання розпочнеться в серпні 2023 року в армії та проходить протягом 2023-2024 навчального року в Загальновійськовій академії Сарагоси. Принцеса Астурійська приєднається до цієї Академії в якості леді-кадетки. Наступний навчальний рік, 2024-2025, проходить у військово-морських силах в якості мічмана як у військово-морській школі в Марині, так і на борту навчального корабля «Хуан Себастьян де Елькано» під час навчального плавання. Нарешті, принцеса закінчить свій третій рік у Повітряно-космічній армії, приєднавшись до Генеральної авіаційної академії Сан-Хав'єра на 2025-2026 навчальний рік у якості студента-прапорщика» [20].

У розміщеному на офіційному сайті Королівського дому прес-релізі Королі нагадали, що у європейських монархіях глави держав є верховними командувачами Збройними силами: «Нарешті, доцільно пам'ятати, що в європейських парламентських монархіях це широко поширена традиція, згідно з якою майбутні глави держав розвивають військову кар'єру та, в рамках цього, отримують навчання такого характеру, яке змінюється залежно від характеристик кожної країни, на додаток до університетської підготовки. Ця практика ґрунтується на тому факті, що в більшості випадків і в умовах і в межах, передбачених і регламентованих у різних конституційних текстах, їм приписується верховне командування Збройними силами» [20].

Наведені приклади дають підстави стверджувати, що найбільш професійним і відповідальним (і навіть більш прогресивним з точки зору гендерної рівності) є ставлення глав держав як основних суб'єктів державного управління національною безпекою і обороною в європейських країнах з монархічною формою правління (демократичних конституційних монархіях). Це пояснюється багатовіковою традицією, яка сформувалась в умовах частих воєн і необхідності захисту територій і державного устрою. Ця функція завжди покладалась на військову аристократію, з середовища якої виходили монархи. Закріплюючись в кодексах військової (лицарської) честі, норми щодо усвідомлення відпові-

дальності інкорпоровались не тільки в морально-етичний кодекс аристократії, але й впливали на культуру усвідомлення відповідальності за власну державу соціуму в цілому. Спадковий механізм передачі вищої державної влади забезпечив стійкість і більшу незалежність (політичний імунітет) від популістських рішень.

Україна не має такої тривалої традиції державності, її військова еліта або інкорпоровалась до аристократії інших країн (Польща, Російська імперія), або знищувалась ще на етапі протоеліти, як це було зі знищенням Запорізької Січі російською імператрицею Катериною II. Через це формування суспільної культури відповідальності за державу уповільнювалось, а згодом механізм прямих загальних виборів призвів до того, що обрана таким чином влада є нестійкою щодо забезпечення державних інтересів та часом непрофесійною у царині забезпечення національної безпеки і оборони.

Варто згадати шлях українського державотворення, коли на чолі держави стояли саме представники військової еліти: за часів Гетьманщини це був гетьман. В часи УНР перший президент Михайло Грушевський виявився неефективним управлінцем і був зміщений генералом Павлом Скоропадським, який за підтримки західних союзників зміг відвоювати захоплені більшовиками території й встановити умовно стійку до зовнішніх загроз модель держави: Українську державу (Гетьманат). За часів Директорії УНР її перший голова Володимир Винниченко не зміг вирішити нагальні питання оборони республіки, тож дуже швидко влада перейшла до військової людини – Головного Отамана Армії УНР Симона Петлюри, який на довгий час став для українців символом визвольної боротьби.

Отже, ігнорувати необхідність військової підготовки як елементу набуття необхідної компетентності главою держави як основним суб'єктом державного управління в сфері національної безпеки і оборони – це значить знову наражати на небезпеку українську державу у повоєнному майбутньому.

На жаль, прийнятий 11 квітня 2024 р. Закон України № 3633-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» цієї проблеми не вирішує. Ним внесено зміни до кількох законів України, чим передбачено вимоги до кандидатів на посади державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, прокурорів щодо проходження ними базової загальновійськової підготовки або військової служби (підпункт 8 пункту 2 розділу II) [21]. Але не передбачена від-

повідна вимога до кандидатів на посаду № 1 в Україні: Президента України.

Зрозуміло, що подібні зміни передбачають внесення змін до Конституції України, що під час дії воєнного стану неможливо (ч. 2 ст. 157) [1].

Між тим, перебіг воєнних подій, втім, як і останні з передвоєнних років, показав, що наявність необхідної компетентності у основного суб'єкта державного управління в сфері національної безпеки і оборони – це наріжна умова не просто ефективності державного управління: в умовах екзистенційного виклику з боку північно-східного сусіда – це запорука виживання української нації.

Висновки і рекомендації. Отже, проведений аналіз дозволяє дійти висновку про те, що запобіжники непрофесійності глави держави як основного інституційного суб'єкта державного управління у сфері національної безпеки і оборони, зокрема, у статусі Верховного головнокомандувача/Головнокомандувача збройними силами, у низці країн визначеного у статті кола забезпечуються як на законодавчому рівні, так і/або усталеною практикою репутаційної культури (європейські монархії).

Виходячи з проведеного аналізу, з метою запобігання дилетантизму і непрофесійності у сфері державного управління національною безпекою і обороною, пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 103 Конституції України вимогою щодо проходження кандидатом на посаду Президента України військової служби або базової загальновійськової підготовки як необхідної кваліфікаційної вимоги, виклавши ч. 2 ст. 103 у такій редакції: Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою, пройшов базову загальновійськову підготовку або військову службу в лавах ЗСУ або Збройних Сил країн-членів НАТО. Ці зміни мають бути внесені до Основного Закону України одразу після скасування/припинення воєнного стану і до моменту оголошення виборів Президента України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
2. Про національну безпеку України. Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. Редакція 31.03.2023, підстава 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. Про оборону України. Закон України №1932-XII від 6 грудня 1991 р. Редакція від 28.06.2024, підстава 3783-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#top>
4. Ситник Г. П., Запорожець Т. В. Визначальні чинники реалізації принципу поділу влади в сучасних умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 5. С. 144–150. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3189/3225>
5. Ситник Г. П. Політико-правове забезпечення публічного управління у сфері національної безпеки. Курс лекцій / К: ТОВ «САК Лтд.», 2023 142 с.
6. Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.
7. Котляренко О. П. Характеристика змісту та обсягу повноважень президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 52–58.
8. Мельник С. М. Повноваження Президента України у сфері військового управління. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Том 30 (69), № 4. С. 141–145.
9. Коропатнік І. М., Остапенко А. І. Нормативно-правове закріплення повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2022. № 1(74). С. 100–109.
10. Code electoral. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000024042596 [in French].
11. Code du service national. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071335 [in French].
12. Більшість жителів Франції підтримують відновлення призову до війська. Укрінформ. 25.03.2024. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3844243-bilsist-ziteliv-francii-pidtrimuut-vidnovlenna-prizovu-do-vijska.html>
13. Koning Willem-Alexander / Het Koninklijk Huis. URL: <https://www.koninklijkhuis.nl/leden-koninklijk-huis/koning-willem-alexander/studie> [in Dutch].
14. HM The Queen. Margrethe Alexandrine. URL: <https://web.archive.org/web/20190313161410/http://kongehuset.dk/en/the-royal-house/regent-parret/hm-the-queen> [in English].
15. HM The Queen. Mary Elizabeth. URL: <https://www.kongehuset.dk/en/the-royal-family/hm-the-queen/#education> [in English].
16. Princess Elisabeth reporting for duty! Heir to the Belgian throne carries out tactical drills in uniform as she prepares to finish her first year at the Royal Military Academy. URL: <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-9771903/Princess-Elisabeth-Belgium-18-tough-military-academy.html> [in English].
17. H.K.H. Prinsesse Ingrid Alexandra. URL: <https://www.kongehuset.no/artikkel.html?tid=27667&sek=27352> [in Norwegian].
18. Kronprinsessan Victoria blir officer i försvaret. URL: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/kronprinsessan-victoria-blir-officer-i-forsvaret> [in Swedish].

19. Reporting for (royal) duty! Holland's Princess Catharina-Amalia shares snaps as she trains with armed forces – and even flew in a fighter jet ahead of her 19th birthday. URL: <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-11515801/Dutch-Crown-Princess-Catharina-Amalia-introduced-branches-armed-forces.html> [in English].
20. COMUNICADO DE LA CASA DE S.M. EL REY SOBRE LA FORMACIÓN MILITAR Y CARRERA MILITAR DE S.A.R. LA PRINCESA DE ASTURIAS. 14.03.2023. URL: https://www.casareal.es/EN/AreaPrensa/Paginas/area_prensa_comunicados_interior.aspx?data=122 [in Spanish].
21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку. Закон України від 11 квітня 2024 року № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine. Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine June 28, 1996]. Redaktsiia vid 01.01.2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. Zakon Ukrainy № 2469-VIII vid 21 chervnia 2018 roku (zi zminamy). [About the national security of Ukraine. Law of Ukraine № 2469-VIII of June 21, 2018, as amended]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
3. Pro oboronu Ukrainy. Zakon Ukrainy №1932-XII vid 6 hrudnia 1991 r. Redaktsiia vid 28.06.2024, pidstava 3783-XII. [About the defense of Ukraine. Law of Ukraine No. 1932-XII of December 6, 1991. Edition of June 28, 2024, as amended]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#top> [in Ukrainian].
4. Sytnyk, H. P., Zaporozhets, T. V. (2024). Vyznachalni chynnyky realizatsii pryntsypu podilu vlady v suchasnykh umovakh [Determining factors of implementation of the principle of separation of powers in modern conditions]. Investytsii: praktyka ta dosvid No 5/2024 s.144-150. Retrieved from: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3189/3225> [in Ukrainian].
5. Sytnyk, H. P. (2023). Polityko-pravove zabezpechennia publichnogo upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky. Kurs leksii [Political and legal provision of public administration in the field of national security. Course of lectures]. K: TOV «SAK Ltd.», 2023. 142 s. [in Ukrainian].
6. Politychna systema Ukrainy: konstytutsiina model ta politychni praktyky: monohrafiia (2023) [Political system of Ukraine: constitutional model and political practices: monograph] / kol. avt.: Zelenko H. I. (ker., nauk. red.) ta in. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2023. 536 s. [in Ukrainian].
7. Kotliarenko, O. P. (2022). Kharakterystyka zmistu ta obsiahu povnovazhen prezidenta Ukrainy yak Verkhovnoho Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy. [Characterization of the content and scope of the powers of the President of Ukraine as the Supreme Commander of the Armed Forces of Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2022. № 2. S. 52–58 [in Ukrainian].
8. Melnyk, S. M. (2019). Povnovazhennia Prezidenta Ukrainy u sferi viiskovoho upravlinnia. [Powers of the President of Ukraine in the field of military management]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky*. Tom 30 (69), № 4. S. 141–145 [in Ukrainian].
9. Koropatnik, I. M., Ostapenko, A. I. (2022). Normatyvno-pravove zakriplennia povnovazhen Prezidenta Ukrainy yak Verkhovnoho Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. [Normative and legal consolidation of the powers of the President of Ukraine as the Supreme Commander of the Armed Forces of Ukraine: current state and prospects for development]. *Zbirnyk nauk-ovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. 2022. No 1(74). S. 100–109. [in Ukrainian].
10. Code electoral. Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000024042596 [in French].
11. Code du service national. Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071335 [in French].
12. Bilshist zhyteliv Frantsii pidtrymuiut vidnovlennia pryzovu do viiska. [The majority of French citizens support the restoration of conscription]. *Ukrinform*. 25.03.2024. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3844243-bilsist-ziteliv-francii-pidtrimuut-vidnovlenna-pryzovu-do-vijska.html> [in Ukrainian].
13. Koning Willem-Alexander / Het Koninklijk Huis. Retrieved from: <https://www.koninklijkhuis.nl/leden-koninklijk-huis/koning-willem-alexander/studie> [in Dutch].
14. HM The Queen. Margrethe Alexandrine. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20190313161410/http://kongehuset.dk/en/the-royal-house/regentparret/hm-the-queen> [in English].
15. HM The Queen. Mary Elizabeth. Retrieved from: <https://www.kongehuset.dk/en/the-royal-family/hm-the-queen/#education> [in English].
16. Princess Elisabeth reporting for duty! Heir to the Belgian throne carries out tactical drills in uniform as she prepares to finish her first year at the Royal Military Academy. Retrieved from: <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-9771903/Princess-Elisabeth-Belgium-18-tough-military-academy.html> [in English].
17. H.K.H. Prinsesse Ingrid Alexandra. Retrieved from: <https://www.kongehuset.no/artikkel.htm?tid=27667&sek=27352> [in Norwegian].
18. Kronprinsessan Victoria blir officer i försvaret. Retrieved from: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/kronprinsessan-victoria-blir-officer-i-forsvaret> [in Swedish].

19. Reporting for (royal) duty! Holland's Princess Catharina-Amalia shares snaps as she trains with armed forces – and even flew in a fighter jet ahead of her 19th birthday. Retrieved from: <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-11515801/Dutch-Crown-Princess-Catharina-Amalia-introduced-branches-armed-forces.html> [in English].
20. COMUNICADO DE LA CASA DE S.M. EL REY SOBRE LA FORMACIÓN MILITAR Y CARRERA MILITAR DE S.A.R. LA PRINCESA DE ASTURIAS. 14.03.2023. Retrieved from: https://www.casareal.es/EN/AreaPrensa/Paginas/area_prensa_comunicados_interior.aspx?data=122 [in Spanish].
21. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhodzhennia viiskovoi sluzhby, mobilizatsii ta viiskovoho obliku. Zakon Ukrainy vid 11 kvitnia 2024 roku № 3633-IX. [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding certain issues of military service, mobilization and military registration. Law of Ukraine dated April 11, 2024 No. 3633-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text> [in Ukrainian].

Тимошенко Юрій Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; yuripetrty@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9200-8792>

Влад Вадим Федорович,

доктор філософії у галузі права, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; vlad-vadim@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7180-8096>

Вацюк Віктор Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; victor.vatsyuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8705-6223>

ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ОДОРОЛОГІЇ ТА ОЛЬФАКТОРНИХ ЗНАНЬ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті розглядається роль та значення діяльності службових собак, які беруть участь у розшуку осіб, що здійснили втечу з місць позбавлення волі, або вчинили інше кримінальне правопорушення у місцях позбавлення волі. Розглянуто та оцінено позитивну діяльність службових собак під час розшуку речей та документів, а також під час огляду місць можливого укриття підозрюваних осіб та інших речових доказів.

Крім того, було досліджено роль і значення судової одорології під час розслідування втечі з місць позбавлення волі та вчинення інших кримінальних правопорушень у межах виправної установи, а також погляди різних вчених, які стосуються питань у сфері використання службового собаки у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень або у сфері діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України.

В залежності від напрямку підготовки службових собак, як правило, виділяють дві категорії: розшукові та спеціальні собаки. Розшукових службових собак спеціально готують до розшуку, виявлення та затримання правопорушників. А спеціальних службових собак тренують саме для пошуку заборонених предметів та засобів, зокрема в багажі, в транспортних засобах чи на тілі людини, там де візуально неможливо помітити схованку, обстеження житлових та виробничих приміщень виправної установи для забезпечення нормального функціонування режимної установи. Ці два напрями підготовки собак не перетинаються.

Ключові слова: службова собака, досудове розслідування, місця позбавлення волі, режим, Державна кримінально-виконавча служба України, експертиза, одорологія, криміналістика.

Tymoshenko Yurii Petrovych,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Deputy Director Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; yuripetrty@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9200-8792>

Vlad Vadim Fedorovich,

Doctor of Philosophy in the Field of Law, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; vlad-vadim@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7180-8096>

Vatsyuk Viktor Oleksandrovych,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; victor.vatsyuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8705-6223>

THE IMPORTANCE OF FORENSIC ODOROLOGY AND OLFACTORY KNOWLEDGE IN PRETRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract. *The article considers the importance of the activity of service dogs, which participate in the search for persons who have escaped from the place of detention or committed another criminal offense in the places of detention. The positive activity of service dogs during the search for things and documents, as well as during the inspection of the possible hiding place of the checked persons and other material evidence, was reviewed and evaluated.*

In addition, the role and significance of forensic odorology during the investigation of escape from custody and the commission of other criminal offenses within the confines of a correctional institution, as well as the views of various scientists related to the use of a service dog in the pre-trial investigation of criminal offenses or in the field of activities of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine.

Depending on the direction of training service dogs, as a rule, two categories are distinguished: search and special dogs. Search service dogs are specially trained for the search, detection and detention of criminals. Special service dogs are trained specifically to search for prohibited objects and means, in particular in luggage, in vehicles or on a person's body, where it is apparently impossible to notice the hiding place, to secure residential and industrial premises of the correctional institution to ensure the normal functioning of the regime institution. These two areas of dog training do not overlap.

Key words: *service dog, pre-trial investigation, place of registration of will, regime, State Criminal Enforcement Service of Ukraine, expertise, odorology, criminology.*

Мета статті полягає в аналізі та дослідженні криміналістичної одорології і визначення її ролі та місця під час розслідування злочинів, аналіз різних поглядів науковців з цього питання, доведення доцільності застосування собак під час розслідування втечі з місць позбавлення волі.

Постановка проблеми. На сьогодні втеча засуджених з місць позбавлення волі займає одне з перших місць серед пенітенціарних правопорушень як найбільш поширене і суспільно небезпечне діяння. Пропонується вдосконалення методики розслідування цього злочину, шляхом активного застосування засобів чуття собак для оперативного затримання засудженого втікача з місць позбавлення волі.

Аналіз останніх публікацій. На сьогодні дослідженням криміналістичної одорології в своїх працях займалися як зарубіжні (А.К. Кавалеріс, Т.М. Моїсєєва, Г.В. Федоров, Р.А. Рейс, Р. Гейдль), так і вітчизняні вчені (Ф.Й. Поліщук, О. Л. Трофименко, В. М. Туринський, В. Д. Басай, Г. Гросс, В.М. Салтевський, В.М. Глибко, А.А. Кириченко, П.Д. Биленчук, М.І. Клименко).

Виклад основного матеріалу. У нашій державі з кожним роком спостерігається збільшення кількості вчинених кримінальних правопорушень у різних сферах життя та різних напрямках людської діяльності. У зв'язку з цим перед правоохоронцями постає необхідність більш ефективно попереджати і розслідувати вже скоєні злочини. Перед вченими та науковцями також постає завдання вдосконалювати вже існуючі засоби, методи та знаряддя спрямовані на вирішення проблем кримінального

судочинства. Однак, якщо ще десятиліття тому злочинці залишали після себе, як правило, традиційні сліди (сліди рук, ніг, взуття), то сьогодні правоохоронні органи, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, зустрічають такі сліди в мінімальній кількості або не зустрічають їх зовсім.

Криміналістика – це міждисциплінарна наука, яка використовує науково обґрунтовані засоби та методи у діючих на теперішній час правових площинах, котра впроваджує свої наукові досягнення у практичну слідчу (розшукову) діяльність для проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, отримання доказів і, звичайно, для запобігання злочинам.

Одним із криміналістичних способів та методів подолання злочинності та розслідування вчинених злочинів є криміналістична одорологія. «Поняття «криміналістична одорологія» скорочено «Кримодорологія» вперше використано Б.В. Фуфигінім в 1952 р. Латинське odor, «запах», у поєднанні з грецьким «логос» дали визначення науці про запах, а «криміналістична» вказує на її ставлення до розкриття, розслідування та профілактики злочинів» [1, с. 8].

Розділ криміналістики, у межах якого відбувається розроблення та вдосконалення способів та засобів виявлення, вилучення (консервації) та дослідження запахових слідів, отримав назву – «криміналістична одорологія».

Науковими основами криміналістичної одорології є сучасні досягнення науки про запахи, похідні від досліджень у галузі хімії, біології.

Запах тіла людини – важливе джерело особистісної інформації, що дозволяє виявити злочинця по залишеним запаховим слідам. Основне призначення криміналістичної одорології полягає у можливості достовірної ідентифікації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, шляхом дослідження залишених на місці події одорологічних слідів злочинця. У свою чергу, під одорологічними слідами нами розуміються – летючі виділення, котрі мають індивідуальний, ідентифікуючий запах, що міститься у поті та крові людей, які стабільно виробляються організмом і відображають його унікальні особливості.

Криміналістична одорологія відіграє значну роль у досудовому розслідуванні та розкритті кримінальних правопорушень. Так, за допомогою одорологічного методу можна встановити особистість невідомого правопорушника у досудовому розслідуванні за наявними зразками запаху, а також встановити належність злочинцю предметів, виявлених на місці події. Можна отримати якусь додаткову інформацію при дослідженні речових доказів, наприклад, крові, сперми, слини, або одягу та предметів індивідуального користування. За допомогою одорологічного методу при використанні службових собак, слідчі та оперативні працівники можуть здійснювати переслідування злочинця по гарячих слідах. Одорологічним методом почали користуватися порівняно недавно, проте вже зараз можна констатувати, що він надає позитивні результати для досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Використання службово-розшукових собак під час проведення слідчих (розшукових) дій, на наш погляд, дозволяє максимально ефективно використовувати сили та засоби правоохоронних органів, що у свою чергу дозволить досягти бажаних результатів у розшуку правопорушника. Для цього кінологічному підрозділу та службовій собаці необхідно правильно здійснити одорологічну оцінку місця події. Одорологічна оцінка місця події складається з трьох основних елементів: 1) виявлення нюхового об'єкта; 2) збереження запаху речового доказу; 3) проведення одорологічної експертизи, а саме – порівняння нюхового сліду із запахом інших людей. Людський запах – це складна суміш сполук з різними хімічними властивостями та концентраціями. Запахи зазвичай класифікують на первинні, вторинні та третинні категорії. Основна категорія ароматів включає генетично зумовлені сполуки. Їх відносні концентрації залишаються постійними протягом

тривалого часу незалежно від факторів навколишнього середовища, дієти, погодних умов, вологості повітря, стану внутрішніх органів, емоційного стану, хвороби, фази менструального циклу, ліків тощо.

Крім того, необхідно зазначити, що собаки можуть відігравати важливу роль у пенітенціарній системі та оперативно-розшуковій діяльності, яка проявляється у: несенні вартової (охоронної) служби; конвоюванні ув'язнених; патрулюванні громадських місць або конкретної місцевості; переслідуванні втікача з місць позбавлення волі (але не пізніше ніж одну добу); обстеження місця події, пошук речових доказів; участь собаки під час проведення періодичних оглядів та обшуків ув'язнених і місць їх перебування (камер, робочих місць) як превентивної діяльності [2, с. 167].

Проблемним на сьогоднішній день є те, що результати одорологічної вибірки запахових слідів не є кримінальними процесуальними доказами. Результати одорологічної вибірки мають лише орієнтовне значення для досудового розслідування. Інше значення має одорологічна експертиза. Її результати (висновок експерта) вже є повноцінним доказом, проте їх подальша доля визначатиметься у судовому засіданні.

Відповідно до ст. 1. Закону України «Про судову експертизу», поняття судової експертизи виглядає наступним чином: «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [3].

Призначення судових експертиз та експертних досліджень судовим експертам державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованим судовим експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, їх обов'язки, права та відповідальність, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів здійснюються у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, Митним кодексом України, Законом України «Про судову експертизу», Законом України «Про виконавче провадження», іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності та Інструкцією про призначення

та проведення судових експертиз та експертних досліджень [4].

Для проведення одорологічної (ольфакторної) експертизи, крім належно упакованих запахових слідів, вилучених з місця події, необхідні зразки для порівняльного дослідження, отримані від осіб, що перевіряються. Оскільки найкращими джерелами запаху людини є його кров або пахучі речовини поту, їх і отримують як зразки. Кров (три-чотири краплі з пальця) одержують у медичній установі, висушують на стерильній марлі при кімнатній температурі та поміщають у паперовий конверт. Для отримання зразків летких речовин поту підозрюваному або іншій особі пропонують самому витягти з банки чисті клапті байки або фланелі і розташувати кожен шматок окремо під місцем, де одяг щільно приліпає до шкіри (наприклад, за коміром), забезпечивши щільний контакт зі шкірою протягом 30 хвилин.

Після цього, запахові сліди з місця події та отримані зразки для порівняльного дослідження, а також контрольні зразки тканини та інші об'єкти направляють до відповідної експертної установи, де з використанням спеціально підготовлених собак-біодетекторів і проводиться експертиза, що є одним з різновидів судово-біологічної експертизи.

Експертиза запахових слідів може зокрема відповісти на такі питання: чи є на представлених предметах (або в вилучених пробах) запахові сліди людини; чи залишені ці сліди однією людиною чи кількома особами; чи відбуваються запахові сліди, наявні на представлених предметах, від конкретної особи.

З використанням сучасних методик ольфакторного дослідження у судовій експертизі, дотримуючись даних розрахунків, ймовірність отримання помилкового результату при категоричному позитивному вирішенні питання про наявність на об'єкті досліджуваного запахових слідів конкретної особи, із застосуванням у дослідженні не менше трьох собак-детекторів, сигнальна поведінка яких закономірно відтворюється щодо об'єкта, що перевіряється, не перевищує величину – $1,02 \cdot 10^{-8}$. При отриманні тих самих результатів з використанням в аналогічних умовах чотирьох собак-детекторів ймовірність отримання помилкового результату не перевищує величину – $2 \cdot 10^{-11}$ (рівень, що відповідає надійності ДНК-аналізу). Дані величини як забезпечують статистичну надійність ольфакторного методу, пропонується вважати достатніми для обґрунтування категоричних висновків щодо результатів судової експертизи запахових слідів людини [5].

При цьому, слід зазначити, що використання одорологічних властивостей собаки для проведення слідчих дій у місцях позбавлення волі має свої особливості. Так досліджуючи Інструкцію про утримання та використання службових собак в Управлінні державної охорони України можна дійти до висновку, що службові собаки розподілені за категоріями, залежно від їх функціонального призначення та біологічних особливостей.

Відповідно до вищезазначеної Інструкції (пункт 2) службові собаки використовуються:

- за напрямком пошуку вибухових речовин – для виявлення вибухових речовин під час проведення оперативно – технічних оглядів при підготовці та проведенні охоронних заходів у місцях постійного та тимчасового перебування осіб, щодо яких здійснюється державна охорона (пошукові собаки);

- за напрямком охорони об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона, та адміністративних об'єктів – для охорони окремих визначених територій та об'єктів, своєчасного сповіщення про появу сторонніх осіб, для їх затримання, супроводження, огляду місцевості та приміщень (сторожові собаки) [6].

Тобто, для використання службових собак у місцях позбавлення волі підходять два типи службових собак: як сторожові, так і пошукові собаки. Сторожові допомагають співробітникам Державної кримінально-виконавчої служби України охороняти периметр виправних установ для уникнення проникнення на територію сторонніх осіб, а також для запобігання вчинення втечі ув'язненими особами. Це пов'язано із тим, що у собаки добре розвинуті зорові, слухові та нюхові здібності, через що вона відчуває запахи сторонніх осіб і може сигналізувати про наявну небезпеку співробітникам ДКВС України.

Інструкцією наводиться перелік сторожових собак, які рекомендовані для охорони державних об'єктів, а саме до них відносяться: німецька вівчарка, середньоазіатська вівчарка, доберман, ротвейлер, а також інші породи, які відрізняються активною оборонною реакцією поведінки [6].

Пошукові собаки також відіграють суттєву роль у нормальному функціонуванні виправних установ, а сфера їх використання поділяється на:

- пошук заборонених речей та об'єктів під час проведення планових режимних заходів у місцях позбавлення волі;

- використання службових собак під час проведення слідчих (розшукових) дій, таких як огляд або обшук: виробничих приміщень; житлових

приміщень (камер); службових приміщень співробітників Державної кримінально-виконавчої служби України, або окремих осіб.

Крім того, завдяки своїм нюховим (одорологічними) властивостям собака здатна вести переслідування засудженого, або особи яка перебуває під вартою у випадках, коли останнім вчиняється втечі з місця позбавлення волі, або з-під варти.

Відповідно до Інструкції про утримання та використання службових собак в Управлінні державної охорони України – пошукові собаки повинні мати відповідно до властивостей типу вищої нервової діяльності, сангвінічний або холеричний темперамент, яскраво виявлені такі безумовні рефлекси як гра та пошук здобичі, виявляти бажання і спробу володіння та пошуку апортирувального предмету, бути не агресивними по відношенню до людей та домашніх тварин. А до рекомендованих пошукових собак віднесено німецьку вівчарку, бельгійську вівчарку, лабратора, спанієля, а також інші породи, які відрізняються гострим чуттям [6].

Крім того, у квітні 2024 року Міністерством юстиції України була затверджена нова «Інструкція з організації кінологічного забезпечення в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, воєнізованих формуваннях, закладах освіти Державної кримінально-виконавчої служби України та таборах для тримання військовополонених». Ця Інструкція визначає основи організації діяльності осіб рядового та начальницького складу, службова діяльність яких пов'язана із кінологічним забезпеченням в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, воєнізованих формуваннях, закладах освіти Державної кримінально-виконавчої служби України та таборах для тримання військовополонених, порядок використання службових собак під час виконання службових завдань, правила утримання, придбання, ветеринарного забезпечення та списання службових собак [7].

Вищезазначена Інструкція розділяє службових собак на певні категорії та їх призначення:

1) розшуковий собака – службовий собака, який використовується для: охорони території та об'єктів установ; огляду (обшуку) транспортних засобів і вантажів; розшуку, затримання та супроводу засуджених, осіб, взятих під варту, військовополонених, які вчинили втечу з-під варти (охорони); переміщення засуджених, осіб, взятих під варту, військовополонених на пункти обміну та у зворотному напрямку; переміщення чоловіків, засуджених до довічного позбавлення

волі, на території установи, у випадках, визначених законодавством; перевезення до (із) лікарняного закладу або закладу охорони здоров'я чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі; перевірки стану контрольно-слідової смуги зовнішньої і внутрішньої заборонених зон та смуги місцевості, що прилягає до установи; припинення фізичного опору, насильницьких дій, безчинства, подолання протидії законним вимогам адміністрації, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на неї обов'язків; участі у припиненні масових заворушень та проявів групової непокорності засуджених, осіб, взятих під варту, військовополонених в установі;

2) спеціальний собака – службовий собака, який використовується для проведення заходів із пошуку та виявлення НР, ВР, зброї та боєприпасів;

3) вартовий собака;

4) спеціальний (штурмовий) собака;

5) резервний собака [7]. Таким чином, ми бачимо, що перелік категорій службових собак, який передбачений в Інструкції з організації кінологічного забезпечення в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, воєнізованих формуваннях, закладах освіти Державної кримінально-виконавчої служби України та таборах для тримання військовополонених є більш ширшим та повним і нараховує 5 категорій службових собак, на відміну від Інструкції про утримання та використання службових собак в Управлінні державної охорони України, яка нараховує лише дві категорії службових собак.

На перший погляд така різниця у поділі категорій службових собак на 2 чи 5 груп – не має ніякої різниці, але у той же час це може створити суттєві проблеми під час виконання службових завдань співробітниками Управління державної охорони або Державної кримінально-виконавчої служби України.

Це пов'язано із тим, що для нормального виконання службового завдання – собака має пройти спеціальну підготовку та курс дресирування. Якщо собака не була нормально підготовлена до виконання поставлених завдань то, вірогідніше за все, вона не зможе виконати поставлену ціль з позитивним результатом. Наприклад, методика підготовки та методика використання розшукового собаки має на меті пошук певних предметів, об'єктів або осіб, що вимагає від такого службового собаки більшої сконцентрованості під час аналізу запахових слідів. Методика підготовки та використання штурмового собаки має на меті зупинення агресивних дій правопорушників і у більшості випадків вимагає від такого службового собаки

більшої агресивності, що має бути виявлено під час проходження відбору собаки. Виходячи із вищезазначеного можна прийти до висновку, що використання однієї категорії службових собак для виконання поставлених цілей відповідно до яких собака проходила підготовку, матиме більш позитивний результат, ніж використання службового собаки для цілей до яких він підготовлений не був. Тобто, заміна кінологами або вартівими одного типу собак іншим для виконання поставленої задачі є недопустимим під час виконання своїх службових обов'язків.

Висновки. Отже, важливість використання службового собаки та кінологічних підрозділів у діяльності слідчих підрозділів, а також у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України дуже важко заперечити. За допомогою службової собаки у співробітників ДКВС України є можливість запобігати підготовці та вчиненню кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі, розшукувати осіб, які здійснили втечу з місць позбавлення волі, або розшукувати речі та предмети, використання яких є забороненим у місцях позбавлення волі, у тому числі й зброї, наркотичних засобів, вибухових пристроїв та інших предметів.

У випадках, коли вже злочин було вчинено у місцях позбавлення волі – службова собака під керівництвом професійного кінолога є ефективним та надійним інструментом для швидкого та оперативного розкриття таких вчинених кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сулімов К. Т. Криміналістична одорологія: кінологічний підхід. М.: Інститут Спадщини, 2019. 312 с. С. 8.
2. Цимбал П. В., Влад В. Ф. Роль криміналістичної одорології в методиці розслідування втечі засуджених з місць позбавлення волі. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14 с. 164–172.
3. Закон України «Про судову експертизу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994, № 28, ст. 232.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень затверджена Наказом Міністерства юстиції України. Офіційний вісник України 1998 р., № 46, стор. 172, стаття 1715, код акта 6348/1998 від 08.10.1998. № 53/5.
5. Експертиза запахів слідів людини. Суспільно-освітній портал. URL (<http://sneg5.com/obshchestvo/zakonodatelstvo/mesto-prestupleniya-imeetzapah.html>). Дата звернення: 10.10.2022.
6. Інструкція про утримання та використання службових собак в Управлінні державної охо-

рони України. Офіційний вісник України від 29.04.2022 – 2022 р., № 33, стор. 548, стаття 1832, код акта 111009/2022. Наказ від 30.12.2021 № 1036.

7. Інструкція з організації кінологічного забезпечення в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, воєнізованих формуваннях, закладах освіти Державної кримінально-виконавчої служби України та таборах для тримання військовополонених. Офіційний вісник України від 26.04.2024 – 2024 р., № 37, стор. 157, стаття 2347, код акта 124234/2024

REFERENCES:

1. Sulimov, K. T. (2019). Kryminalistychna odorologhiia: kinolohichniy pidkhid [Forensic odorology: a canine approach]. M: Heritage Institute, 312 p. P. 8.
2. Tsybmal, P. V., Vlad, V. F. (2019). Rol kryminalistychnoi odorologii v metodytsi rozsliduvannia vtechi zasudzhenykh z mistis pozbavleniia voli [The role of forensic odorology in the methodology of investigating the escape of convicts from places of detention]. *International Legal Bulletin: topical issues of our time (theory and practice)*. Issue 14, pp. 164–172.
3. Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» [The Law of Ukraine «On Forensic Examination»]. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1994, No. 28, p. 232.
4. Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen zatverdzhena Nakazom Ministerstva yustytisii Ukrainy [The Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine]. Official Gazette of Ukraine, 1998, no. 46, p. 172, article 1715, code of act 6348/1998 of 08.10.1998. № 53/5
5. Ekspertyza zapakhovykh slidiv liudyny [Expertise of human odor traces] Public and educational portal. Access mode Retrieved from: <http://sneg5.com/obshchestvo/zakonodatelstvo/mesto-prestupleniya-imeetzapah.html>. Date of access: 10.10.2022.
6. Instruktsiia pro utrymannia ta vykorystannia sluzhbovykh sobak v Upravlinni derzhavnoi okhorony Ukrainy [Instruction on the maintenance and use of service dogs in the State Protection Department of Ukraine]. Official Gazette of Ukraine dated 29.04.2022 – 2022, No. 33, p. 548, Article 1832, act code 111009/2022. Order of 30.12.2021 No. 1036.
7. Instruktsiia z orhanizatsii kinolohichnoho zabezpechennia v ustanovakh vykonannia pokaran, slidchykh izoliatorakh, voienizovanykh formuvanniakh, zakladyakh osvity Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy ta taborakh dlia trymannia viiskovopolonenykh [Instruction on the organization of canine support in penitentiary institutions, pre-trial detention centers, paramilitary formations, educational institutions of the State Criminal Executive Service of Ukraine and prisoner of war camps]. Official Gazette of Ukraine of 26.04.2024 – 2024, no. 37, pp. 157, Article 2347, act code 124234/2024.

Яворська Вікторія Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Львів, 79000; v0673952677@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2225-6747>

ВИЗНАЧЕННЯ ГЕНОЦИДУ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Анотація. Злочин геноциду посягає на основну цінність держави – людину, зокрема її життя, здоров'я, дітонародження, передачу дітей в іншу групу з метою знищити, цілком чи частково певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу.

В міжнародних документах надається визначення злочину та перелік дій, які відносять до злочину геноциду, проте виникає питання ефективності Конвенції на практиці, а саме притягнення до відповідальності винних у вчиненні геноциду, правового регулювання геноциду з метою збільшення ефективності притягнення до кримінальної відповідальності за вказаний злочин.

Мета статті – проаналізувати визначення та правове регулювання злочину геноцид в міжнародному кримінальному праві та Кримінальному кодексі України.

Збільшити ефективність міжнародних норм про кримінальну відповідальність за геноцид можна за умов впливу на правозастосування норм права про геноцид, вдосконалення міжнародного механізму притягнення до кримінальної відповідальності та кримінального законодавства з метою уникнення недоліків у кваліфікації геноциду.

Проявляється геноцид у діяннях: позбавлення життя членів будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, заподіяння тілесних ушкоджень чи психічного розладу, навмисне створення для групи таких умов життя, які націлені на повне чи часткове фізичне її знищення, запобігання дітонародіння в середовищі такої групи, насильницька передача дітей із однієї групи в іншу.

При порівнянні міжнародного права та Кримінального кодексу України можна дійти висновку про однакове розуміння змісту цього злочину. Виникає запитання відносно перспектив правового регулювання кримінальної відповідальності за вчинення геноциду, вдосконалення правового регулювання геноциду для ефективності застосування норм права на практиці, визначення механізму притягнення винних у вчиненні геноциду до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: геноцид, Конвенція, міжнародне право, Кримінальний кодекс України, фізичне знищення, насильницька передача дітей, загроза.

Yavorska Victoriia Hryhorivna,

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Law Department Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, Lviv, 79000; v0673952677@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2225-6747>

DEFINITION OF GENOCIDE IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW AND CRIMINAL CODES OF UKRAINE

Abstract. The crime of genocide encroaches on the basic value of the state – a person, in particular his life, health, childbirth, transfer of children to another group with the aim of destroying, in whole or in part, a certain national, ethnic, racial or religious group.

International documents provide a definition of the crime and a list of actions that are considered a crime of genocide, but there is a question of the effectiveness of the Convention in practice, namely the prosecution of perpetrators of genocide, the legal regulation of genocide in order to increase the effectiveness of prosecution for the specified crime.

The purpose of the article is to analyze the definition and legal regulation of the crime of genocide in international criminal law and the Criminal Code of Ukraine.

It is possible to increase the effectiveness of international norms on criminal responsibility for genocide under the conditions of influence on the enforcement of the norms of the law on genocide, improvement

of the international mechanism of bringing to criminal responsibility and criminal legislation in order to avoid shortcomings in the qualification of genocide.

Genocide manifests itself in actions: taking the life of members of any national, ethnic, racial or religious group, causing bodily harm or mental disorder, deliberately creating such living conditions for a group that are aimed at its complete or partial physical destruction, preventing childbearing in an environment of such groups, forcible transfer of children from one group to another.

When comparing international law and the Criminal Code of Ukraine, one can come to the conclusion that the content of this crime is the same. A question arises regarding the prospects of legal regulation of criminal responsibility for the commission of genocide, improvement of legal regulation of genocide for the effectiveness of the application of legal norms in practice, determination of the mechanism of bringing perpetrators of genocide to criminal responsibility.

Key words: *genocide, Convention, international law, Criminal Code of Ukraine, physical destruction, forced transfer of children, threat.*

Постановка проблеми. В Конституції України визначено основною соціальною цінністю держави людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку [1]. Злочин геноцид посягає на основну цінність держави – людину, зокрема її життя, здоров'я, створення умов для знищення, дітонародження, передачі дітей в іншу групу. Причому всі названі посягання об'єднує загальна мета – знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Від загрози життю однієї людини геноцид призводить до знищення певної групи.

В міжнародних документах надається визначення злочину та перелік дій, які відносять до злочину геноциду. Зокрема, в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. (далі – Конвенція) вказано, що: «Геноцид – це дії, вчинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, зокрема:

- убивство членів такої групи;
- заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її;
- міри, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи;
- насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу» [2].

Злочин геноцид вчинявся задовго до прийняття Конвенції, проте прийняття цього міжнародного документу надало поштовх до судових процесів та переслідування винних у вчиненні злочинів. Закріплення поняття геноциду було критично необхідним для запобігання систематичним масовим вбивствам із знищенням окремих груп і покаранню тих, хто уникав юридичних санкцій навіть після вчинення таких масових вбивств [3, с. 62].

Виникає питання ефективності Конвенції на практиці, а саме для притягнення до відповідальності винних у вчиненні геноциду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Злочин геноцид в міжнародному кримінальному праві та Кримінальному кодексі України досліджували Антонович М.М., Пивовар М., Лебідь К., Жук І.В., Клімічева Н., Лапкін А.В., Ребриш Р.І., Герасименко М.М., Хаустова М.Г., Федоровська М.А., Сотула О., Федулова С.О., Максименко Н.В., Балацька В. С., Басиста І.В., Симоненко О. та інші вчені. Проте, залишаються невирішені питання відносно правового регулювання геноциду з метою збільшення ефективності притягнення до кримінальної відповідальності за вказаний злочин.

Мета статті – проаналізувати визначення та правове регулювання злочину геноцид в міжнародному кримінальному праві та Кримінальному кодексі України.

Виклад основного матеріалу. Злочин геноцид визначений у міжнародних документах та Кримінальному кодексі України.

М. М. Антонович досліджуючи питання злочину геноциду в міжнародному праві відмічає, що періодично піднімається питання про неефективність Конвенції. Навіть після повторення тексту цього документу в статутах Міжнародних трибуналів, випадки геноциду повторювалися. Запобігання геноциду потребує великих зусиль держави. Можна погодитися з М. М. Антонович в позиції, що Конвенція передбачає обов'язок держав попередити або покарати за геноцид. Причому наявність міжнародної норми не потребує визначення або уточнення злочину в національному законодавстві, в цьому випадку достатньо імплементувати Конвенцію [4, с. 12].

Відповідно, у такому значенні Конвенція виступає загальним документом, який повинен направити національні правові системи на запобігання геноциду.

Але, проблема полягає в тому, що побудова механізму притягнення до кримінальної відповідальності за геноцид відбувається дуже повільно [4, с. 17]. Визначальне завдання при наявності

проблем в міжнародному та національному правовому регулюванні геноциду полягає у притягненні до відповідальності винних за геноцид та запобігання вчинення цього злочину.

Збільшити ефективність міжнародних норм про кримінальну відповідальність за геноцид можна за умов:

- вплив на практику застосування норм права про геноцид в судах нашої держави;
- запровадження надійного міжнародного механізму покарання за вчинення геноциду [4, с. 17];
- вдосконалення національного кримінального законодавства з метою уникнення недоліків у кваліфікації геноциду.

В Україні визнається Конвенція та передбачена кримінальна відповідальність за вчинення геноциду в Кримінальному кодексі України, проте зіткнувшись з численними проявами геноциду з початком збройного конфлікту виявилась необхідність вдосконалення кваліфікації геноциду в кримінальному праві та вирішення процесуальних питань притягнення винних до відповідальності. Відповідно, необхідне вдосконалення законодавства з метою збільшення ефективності притягнення до відповідальності за вчинений геноцид.

Російська Федерація здійснює геноцид проти Українського народу [5, с. 92], відбувається вчинення масових вбивств цивільного населення, серед яких жінки і діти [6, с. 289].

Виникає питання наскільки геноцид впливає на діяльність, визначення і вдосконалення, фізичне існування народу. Наявні позиції, що геноцид направлений на системне та послідовне знищення українського народу [7].

Найбільшим питанням кваліфікації геноциду визнають факт вчинення російськими військами не просто злочину агресії, а геноциду з системним та послідовним знищенням народу [8]. Відмічають масові вбивства цивільних на тимчасово окупованих територіях, знущання над мирним населенням російськими військовими, вчинення геноциду населення з особливою жорстокістю [9, с. 78].

Вбивства українців у різних областях та населених пунктах з початку повномасштабної війни мають всі ознаки геноциду в розумінні норм міжнародного права, проте для офіційного покарання за вчинення цього злочину потрібно детально зібрати докази вчинених злочинів.

М. М. Антонович відмічає проблемні питання у міжнародному визначенні поняття геноцид, зокрема визначення вини, чотирьох груп, проти яких вчинено геноцид, ідентифікація дій, що становлять геноцид [10, с. 62].

14 квітня Верховною Радою України прийнята Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» (далі – Заява) [11], яка підтверджує вчинення геноциду в нашій державі російськими військами [7]. Постанова прийнята з метою донесення інформації про збройну агресію Російської Федерації проти нашої держави до міжнародної спільноти [12].

В Заяві Верховна Рада України вказує, що дії вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, визнаються геноцидом Українського народу [11].

В Заяві визначені прояви злочину геноциду:

- масові звірства (вбивства, викрадення, позбавлення волі, катування, згвалтування, глумління над тілами вбитих);
- систематичні вбивства та створення таких умов життя, що направлені на фізичне знищення українського населення (блокада населених пунктів, перешкоджання евакуації, знищення інфраструктури, яка необхідна для життя);
- прояви фізичного та психічного насильства відносно населення України, органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, активістів, журналістів, священників;
- перевезення дітей на територію Російської Федерації (з метою знищення самоідентифікації українців);
- посягання на нормальне життя громадян за допомогою знищення економіки [11].

В Пояснювальній записці до заяви вказано, що дії окупантів направлені на цивільне населення та об'єкти, зокрема об'єкти, в яких перебувають громадяни, що потребують захисту (лікарні, дитячі садки, школи). Відбувається знищення цілих міст (Волноваха, Ізюм, Маріуполь, Охтирка, Чернігів, Щастя). Всі названі факти в сукупності дають підстави вважати, що дії Російської Федерації під час збройної агресії є геноцидом [13]. З метою знищення українського народу проводиться політика геноциду та етноциду для знищення українців як етносу [14, с. 79].

В Заяві також викладене звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення Російською Федерацією геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України [11].

Держава звернулася до Міжнародного Суду ООН з приводу порушення Росією Конвенції про запобігання злочину геноциду та відповідальності за нього [15, с. 27].

Держави світу з початком повномасштабної війни заявили про вчинення в Україні геноциду, зокрема 21 квітня 2022 р. геноцид українського народу визнав парламент Естонії; 21 квітня 2022 р. парламент Латвії; 28 квітня 2022 р. – Канади; 10 травня – Литви [16, с. 231]. Вказані держави визнали спланований геноцид українського народу [17, с. 306]. З політичної позиції парламентами окремих держав злочини російських військових в Україні також були визнані геноцидом, з юридичної позиції необхідно кваліфікувати злочин [8].

В Кримінальному кодексі України стаття 442 визначає кримінальну відповідальність за вчинення геноциду. Визначення злочину загалом повторює міжнародні документи: «геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу» [18]. Визначаються найбільш поширені прояви геноциду, звертається увага на умисний характер злочину та наявність загальної мети злочину.

Кваліфікованим видом злочину виступають публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів [18]. Покарання за вчинення злочину, передбаченого частиною другою статті 442 Кримінального кодексу України визначене відповідно до змін від 23.08.2023 р.

Об'єктом геноциду визначають фізичне і соціальне існування певної групи, а також гідність її членів. Суб'єктивна сторона передбачає умисний характер злочину, передбачається спеціальний умисел знищити повністю або частково національну, етнічну, расову або релігійну групу. Суб'єктом злочину може визнаватися держава, її інституції, політичні, громадські об'єднання, неорганізовані групи людей, окремі люди. Діяння вчинені при геноциді можуть входити до воєнних злочинів або злочинів проти людяності. В такому випадку геноцид направлений на знищення певної групи. Злочини проти людяності передбачають масштабний і систе-

матичний напад на цивільне населення. Воєнні злочини мають зв'язок з воєнним конфліктом [19, с. 159].

З позиції суб'єкта злочину важливим можна відмітити залучення всього державного механізму до вчинення геноциду, зокрема виконавчої, судової та законодавчої влади [20, с. 127]. Питання суб'єкта злочину доволі складне, адже для вчинення геноциду потрібно залучити різні види співучасників (організатори, виконавці, пособники), які мають визначені функції при здійсненні об'єктивної сторони злочину.

Погоджуємося з Р. І. Ребриш відносно здійснення політики держави, направленої на вчинення геноциду центральними та місцевими органами публічної влади, закріплення на законодавчому рівні, забезпечення правоохоронними органами та силовими структурами, підтримання населенням держави, адже населення вибирає владу, яка згодом проводить злочинну політику [20, с. 127].

У випадку концепції відповідальності народу держави, вказана відповідальність пояснюється можливістю впливу народу на обрання влади, яка вчиняє геноцид, але варто звернути увагу, що народ не відповідає у випадках, коли влада тоталітарна або застосовує насильство проти власного народу [20, с. 128]. В такому випадку народ не може впливати на вчинення злочину, а часто навіть потерпає від правлячого режиму.

Герасименко М. М. наводить позицію залучення до вчинення геноциду державного механізму [21, с. 132]. З цього зрозуміло, що до вчинення злочину причетні органи державної влади та місцевого самоврядування, а також народ, без якого неможливо привести до влади осіб, які вчиняють геноцид. Вказана позиція достатньо узагальнена і за тоталітарного режиму, нажалі вказаний народ часто залишається без права вибору чи вибирає з примусом, проте залучення до вчинення геноциду великої кількості людей все таки відмічається в багатьох випадках вчинення геноциду в історії.

Потрібно детальніше проаналізувати прояви геноциду, які визначені в міжнародних документах та Кримінальному кодексі України, тобто діяння, умисно вчиненого з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Позбавлення життя членів будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Визнається геноцид при доведенні наміру на знищення (повністю або частково) нації, етносу. Умисел на знищення направлений проти цілої спільноти з використанням ненависті. Вчинення геноциду не може бути випадковим [7].

Вчені прослідковують певні відмінності поняття геноциду в міжнародному праві та КК України. На думку А. В. Лапкіна першу відмінність можна виявити у вживанні різних понять, зокрема і міжнародних документах застосовується поняття «вбивство», а в КК України – «позбавлення життя», причому в інших статтях КК України в таких випадках застосовують поняття «вбивство» [16, с. 232]. Науковець відмічає рівнозначність вказаних понять, проте формулювання «вбивство» більше відповідає змісту вказаного злочину.

Заподіяння тілесних ушкоджень чи психічного розладу при вчиненні геноциду.

Наступна термінологічна відмінність наявна у використанні поняття «заподіяння тяжких тілесних ушкоджень» в КК України для пояснення «заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу» в міжнародному понятті геноциду. Постає запитання чи насправді однакові два вказані формулювання. Якщо проаналізувати за наявністю загрози для життя людини, в обох випадках вказана загроза наявна. Проте, інша частина формулювання містить поняття «заподіяння психічного розладу», яке не відноситься до наслідків тяжких тілесних ушкоджень, які передбачають можливість настання психічної хвороби, а не психічного розладу, що відповідно до позиції вчених становлять різні поняття. Пояснення цієї позиції підтверджується застосуванням поняття «психічних розлад» у «Міжнародній класифікації хвороб», що настановує на думку необхідності внесення змін до КК України в частині заміни поняття «психічна хвороба» на «психічний розлад», яке буде відповідати формулюванню в міжнародних документах і зменшить проблеми у кваліфікації спричинення тяжких тілесних ушкоджень при вчиненні геноциду [16, с. 232–233].

Вказана поведінка може включати катування, зґвалтування, сексуальне насильство чи нелюдське або принижуюче гідність поводження, проте не обмежується визначеними діями [22, с. 74].

В значенні міжнародного права вказано серйозні тілесні ушкодження при вчиненні геноциду, в КК України поняття звужене – тяжкі тілесні ушкодження. В КК України уточнено поняття підбурювання до геноциду, а саме публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження [23, с. 93].

Вчені наголошують на вузькому характері визначення, що не дозволяє притягнути до відповідальності винних за геноцид. Федулова С. О. цілком виправдано вказує на проблемні питання

Конвенції ООН: «виключає цільові політичні та соціальні групи; визначення обмежується прямими діями проти людей і виключає дії проти середовища, яке їх підтримує, або їхньої культурної самобутності; довести намір поза розумним сумнівом надзвичайно важко; немає жодного зведення міжнародного права, щоб роз'яснювало параметри конвенції (хоча це змінюється, оскільки трибунали ООН з військових злочинів висувають обвинувачення); складність визначення чи вимірювання та встановлення кількості смертей, що дорівнює геноциду» [24, с. 40].

Відносно посягання у Конвенції розрізняють закінчений злочин геноцид та інші прояви злочинних намірів: змова з метою здійснення геноциду, пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду, замах на здійснення геноциду, співучасть у геноциді [2].

В. В. Сокурено правильно відмічає, що вчинений Росією геноцид не тільки фізичне знищення соціальної групи, як прийнято в розумінні норм міжнародного права, а широкий спектр свого прояву [15, с. 28].

Злочин геноцид проявляється у фізичному знищенні українського народу та/або знищення національно-культурної ідентичності. Цікаву пропозицію висловлює Ю. В. Орлов з приводу проявів геноциду в трьох складових:

- популіцид – фізичне знищення українського народу при здійсненні масових вбивства цивільного населення;

- ідентоцид – негативний вплив на національно-культурну ідентичність українського народу, який може проявлятися у поширенні стандартів освіти іншої держави на тимчасово окупованих територіях, заборону використання української мови, книг та ідеологічного спрямування, політичну пропаганду, застосування незаконного позбавлення волі, переміщення громадян, зокрема дітей за кордон;

- урбіцид – знищення міст, в яких перебувають соціокультурні простори. В містах знищуються центри культури, освіти, мистецтва, виробництва, комунікації, інфраструктури [15, с. 28–29].

Злочин геноциду потребує надання захисту фізичному та соціальному існуванню групи. Проявами другого варіанту можна називати виселення членів групи з місця постійного проживання, знищення самосвідомості, самоідентифікації, знищення еліти групи [25, с. 156].

Психічний розлад можуть спричинити умови, в яких люди перебувають при авіаударах чи артилерійських обстрілах, зокрема непристосовані підвали, відсутність опалення, відсутність ліків

та продуктів харчування. Всі названі фактори зумовили в людей постійне відчуття страху [26].

Навмисне створення для групи таких умов життя, які націлені на повне чи часткове фізичне її знищення. Виникає необхідність розкриття змісту формулювання «створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення», що може передбачати позбавлення групи ресурсів, які необхідні для забезпечення їхнього життя. Вказане поняття достатньо широко можна трактувати, зокрема для різних груп населення, наприклад відносно хворих в лікарнях, які залежні від постійного медичного забезпечення і лікування – фізичне знищення може наступати з моменту знищення можливості до лікування та врятування життя цієї групи людей.

Випадки створення умов життя, направлені на знищення населення держави часто супроводжуються блокадою населеного пункту, знищення інфраструктури, зокрема відсутність тепла, світла, води, необхідних для життя людей засобів (їжі, ліків, побутових продуктів). У таких умовах правильно відмічає Максименко Н. В. та Балацька В. С., що голод використовують як засіб війни. Фізичне знищення народу супроводжується посяганням на історичні та культурні пам'ятки [27].

Міри, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи. Наступним проявом геноциду за КК України називають скорочення або запобігання дітонародження в групі. На відміну від КК України в міжнародному документі визначено «заходи, розраховані на запобігання дітонародження в середовищі такої групи». Відповідно, постає питання чи запобігання дітонародження може бути повним або частковим. Якщо повним, то формулювання цього поняття в КК України відмінне від міжнародного, а якщо часткове, то в КК України визначене уточнення – повне або часткове можна розуміти, як скорочення нормального дітонародження. Адже, на тимчасово окупованих територіях навіть під час вчинення геноциду і появи запобігання дітонародження все одно народжувалися діти, проте не в такій кількості, як при нормальному житті без вчинення цього злочину. Кваліфікація злочину відбувається при впливі скорочення дітонародження на винищення певної групи [16, с. 233–234].

Насильницька передача дітей із однієї групи в іншу. Відома інформація про вивезення дітей з міст України в Російську Федерацію, зокрема передача до лікарень, а пізніше в гуманітарні штаби. Пришвидшило процес вивезення дітей

прийняття офіційних документів державою агресором про спрощений порядок набуття громадянства та всиновлення дітей. Людмила Денисова відмічає, що на початку війни вивезено значну кількість дітей-сиріт та дітей, чий батьки позбавлені батьківських прав, ці діти передані в російські прийомні родини [26].

В період війни відносно дітей вчиняється велика кількість насильницьких дій. Вчені до таких відносять: незаконне переміщення дітей, поміщення дітей у фільтраційні табори і розлучення з батьками, катування, зґвалтування, вбивства, залишення дітей без опіки, залучення або вербування дітей до збройних угруповань [28, с. 328–329].

Важливо проаналізувати проблему великої кількості потерпілих дітей в період війни. За відомостями прес-служба Офісу Генпрокурора у Telegram на 9 травня 2023 року 480 дітей загинули та понад 967 отримали поранення. Причому, з кожним днем кількість потерпілих дітей постійно зростає, відповідно найбільше потерпілих дітей виявлено в Донецькій, Харківській, Київській, Херсонській, Запорізькій, Миколаївській, Чернігівській, Дніпропетровській, Луганській областях.

Наявна інформація свідків, зокрема найманців «Вагнер» про злочини проти дітей в нашій державі. Учасники цього формування повідомили про деталі злочинів, наприклад вбивства дітей, розстріли неповнолітніх 10–15 років, 17 років [29, с. 15].

В перший рік війни наша держава встановила, що до РФ депортовано 19 544 дітей (причому відомо про приблизні місця їх вилучення та наступного проживання). В Офісі омбудсмена називають значно більшу кількість депортованих дітей – сто п'ятдесят тисяч [30, с. 4].

Можна погодитися з О. Симоненко, який пояснює, що кількість депортованих дітей важко визначити з низки причин. Перш за все, до таких причин потрібно віднести продовження бойових дій на частині території держави, наступне – окупація певних територій, вагомою причиною виступає перешкоджання для отримання інформації агресором про депортованих дітей [30, с. 4]. Найактивніше відбувалася депортація дітей перші місяці війни, до вересня 2022 р. [30, с. 7].

Депортацію дітей засудили 49 держав, зокрема Албанія, Німеччина, Грузія, Нова Зеландія, Північна Македонія, Норвегія, Велика Британія [30, с. 9–10].

Депортація дітей будучи проявом геноциду набула великих масштабів, а її прояви та проведення свідчать про підготовку держави агресора

до злочину, ідеологічне підґрунтя, приховання інформації про подальше перебування депортованих дітей.

Висновки. При порівнянні міжнародного права та Кримінального кодексу України в питанні правового регулювання геноциду можна дійти висновку про однакове розуміння змісту цього злочину. Виникає запитання відносно перспектив правового регулювання кримінальної відповідальності за вчинення геноциду, вдосконалення правового регулювання геноциду для ефективності застосування норм права на практиці, визначення механізму притягнення винних у вчиненні геноциду до кримінальної відповідальності.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням правового регулювання запобігання вчинення геноциду, перспектив вдосконалення правового регулювання злочину геноцид в Кримінальному кодексі України, вивчення історичних аспектів геноциду та впливу на значення вказаного поняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.05.2024).
2. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Prevent Genocide International. URL: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm> (дата звернення: 23.05.2024).
3. Md. Hasnath Kabir Fahim (2022). Rethinking Genocidal Intent: An Interpretation under the International Law and the Jurisprudence of International Criminal Tribunals. *Lex Publica*. Vol. 9, No. 1. Pp. 58–78.
4. Антонович М. М. Проблеми ефективності конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. *Проблеми ефективності міжнародного права*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 29 березня 2013 року / Київ. авіац. ун-т, Каф. міжнародного права. Київ: [Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України], 2013. С. 12–18.
5. Ярмол Л. Порушення прав людини в Україні в умовах війни. *Незалежність України: права людини та національна безпека*: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2022 року) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2022. С. 91–94.
6. Пивовар М., Лебідь К. Геноцид ХХІ століття у контексті війни в Україні. *Незалежність України: права людини та національна безпека*: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2022 року) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2022. С. 288–291.
7. Іліка М. Геноцид українського народу – злочин, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. URL: <https://law.chnu.edu.ua/henotsydu-ukrainskoho-narodu-zlochyn-pidpadaie-pid-mks/>
8. Жук І. В. Деякі питання кваліфікації злочину геноциду в контексті російсько-української війни. 13.10.2023. URL: https://www.lex-line.com.ua/?Go=full_article&id=3688
9. Максименко Н., Клімічева Н. Правовий аналіз хронологічних подій повномасштабного військового вторгнення в Україну Російською Федерацією. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності*: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 76–79.
10. Антонович М. М. Проблема визначення злочину геноциду в міжнародному праві та його застосування до голодомору 1932–1933 рр. в Україні. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2008. Том 77. С. 61–65.
11. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>
12. Албул С. Геноцид – злочини ХХІ століття. 18.04.2022. URL: <http://oduv.edu.ua/news/геноцид-злочини-ххі-століття/>
13. Пояснювальна записка до Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>
14. Чістякова І. М. Війна в Україні як апофеоз тероризму в Європі. Геноцид української нації як прояв тероризму. *Транскордонне співробітництво в умовах збройних конфліктів*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 січня, 2023 р.). м. Одеса, 2023. С. 79–81.
15. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія / Ю. В. Орлов; Кримінол. асоц. України. Харків, Право, 2023. 252 с.
16. Лапкін А. В. Проблеми кваліфікації злочину геноциду. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. шк. суддів України; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права»; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2022. С. 231–236.
17. Кухта М., Богів Я. Воєнна агресія Російської Федерації проти України в контексті міжнародного гуманітарного права. *Незалежність України: права людини та національна безпека*: збірник матеріа-

- лів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2022 року) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів : Галицька видавнича спілка, 2022. С. 305–308.
18. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
 19. Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / упорядники: д.і.н., проф. А. Киридон, к.і.н., доц. А. Іваненко; за заг. ред.: д.і.н., проф. А. Киридон. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. 352 с.
 20. Ребриш Р. І. Геноцид як злочин проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія право. Випуск 41. Том 2. С. 127–129.
 21. Герасименко М. М. Деякі аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 130–136.
 22. Хаустова М. Г. та Федоровська М. А. Сутність поняття злочину геноциду в міжнародному праві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 73–76.
 23. Сотула О. Преступления международной юрисдикции и преступления против жизни: соотношение и проблемы квалификации. *Leges vitae*. 2016. № 1. С. 92–94.
 24. Федулова С. О. Проблеми правової кваліфікації злочину геноциду. *Наука, технології, інновації*. 2022. № 3. С. 39–43.
 25. Гнатовський М. Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій. Упорядники: д.і.н., проф. А. Киридон, к.і.н., доц. А. Іваненко; за заг. ред.: д.і.н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. 352 с.
 26. Про підхід до обґрунтування кваліфікації геноциду, скоєного російськими військами після 24 лютого 2022 року. URL: <https://t4rua.org/1123>
 27. Максименко Н. В., Балацька В. С. Геноцид українського народу під час російського повномасштабного вторгнення. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 23–24 червня 2022 р. / за заг. ред. Б. Р. Стецюка. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. С. 144–146.
 28. Цебенко С. Порушення прав людини під час збройної агресії Росії проти України. *Незалежність України: права людини та національна безпека* : збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2022 року) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів : Галицька видавнича спілка, 2022. С. 327–331.
 29. Басиста І. В. Перспективи притягнення до відповідальності за порушення прав дітей в Україні та злочини щодо дітей, скоєні російськими загарбниками під час широкомасштабної війни, розв'язаної Росією 24 лютого 2022 року (співро-
 - бітництво із міжнародним кримінальним судом). *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період* : матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. Д. Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 13–17.
 30. Симоненко О. Депортація українських дітей РФ та механізми їх повернення до України. *Громадська думка про правотворення*. Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. 2023. № 8 (250). С. 4–12.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [The Constitution of Ukraine was adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. Art. 141]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (viewed: 23.05.2024). [in Ukrainian].
2. Konventsiiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu i pokarannia za noho vid 9 hrudnia 1948 r. Prevent Genocide International. [Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment of December 9, 1948]. Retrieved from: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm> (viewed: 23.05.2024).
3. Md. Hasnath Kabir Fahim (2022). Rethinking Genocidal Intent: An Interpretation under the International Law and the Jurisprudence of International Criminal Tribunals. *Lex Publica*. Vol. 9, No. 1, 58–78.
4. Antonovych, M. M. (2013). Problemy efektyvnosti konventsii pro zapobihannia zlochynovi henotsydu i pokarannia za noho. [Problems of the effectiveness of the convention on the prevention of the crime of genocide and its punishment]. *Problemy efektyvnosti mizhnarodnoho prava: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 29 bereznia 2013 roku* / Kyiv. aviats. un-t, Kaf. mizhnarodnoho prava. Kyiv : [In-t derzhavy i prava im. Koretskoho, V. M. NAN Ukrainy], 12–18. [in Ukrainian].
5. Yarmol, L. (2022). Porushennia prav liudyny v Ukraini v umovakh viiny. [Violation of human rights in Ukraine during the war]. *Nezalezhnist Ukrainy: prava liudyny ta natsionalna bezpeka*: zbirnyk materialiv Druhoi mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii (Lviv, 20 travnia 2022 roku) / Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika»; uporiad. Yarmol, L. V. Lviv : Halytska vydavnycha spilka, 91–94. [in Ukrainian].
6. Pyvovar, M., Lebid, K. (2022). Henotsyd XXI stolittia u konteksti viiny v Ukraini. [Genocide of the 21st century in the context of the war in Ukraine]. *Nezalezhnist Ukrainy: prava liudyny ta natsionalna bezpeka*: zbirnyk materialiv Druhoi mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii (Lviv, 20 travnia 2022 roku) / Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika»; uporiad. Yarmol, L. V. Lviv : Halytska vydavnycha spilka, 288–291. [in Ukrainian].

7. Ilika, M. Henotsyd ukrainskoho narodu – zlochyn, shcho pidpadaie pid yurysdyktsiiu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu. [The genocide of the Ukrainian people is a crime that falls under the jurisdiction of the International Criminal Court]. Retrieved from: <https://law.chnu.edu.ua/henotsyd-ukrainskoho-narodu-zlochyn-pidpadaie-pid-mks/> [in Ukrainian].
8. Zhuk, I. V. (2023). Deiaiki pytannia kvalifikatsii zlochnu henotsydu v konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny. October, 13. [Some issues of the qualification of the crime of genocide in the context of the Russian-Ukrainian war]. Retrieved from: https://www.lex-line.com.ua/?Go=full_article&id=3688 [in Ukrainian].
9. Maksymenko, N., Klimicheva, N. (2022). Pravovy analiz khronolohichnykh podii povnomashtabnoho viiskovoho vtorhnennia v Ukrainu Rosiiskoiu Federatsiieiu. [Legal analysis of the chronological events of the full-scale military invasion of Ukraine by the Russian Federation]. *Aktualni pytannia vdoshkonalennia sudovo-ekspertnoi ta pravookhoronomoi diialnosti*: zbirnyk materialiv zasidannia № 2 postiino diiuchoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kropyvnytskyi, 24 chervnia 2022 r.). Kropyvnytskyi : TOV «Tsentralno-Ukrainske vydavnytstvo», 76–79. [in Ukrainian].
10. Antonovych, M. M. (2008). Problema vyznachennia zlochnu henotsydu v mizhnarodnomu pravi ta yoho zastosuvannia do holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini. [The problem of defining the crime of genocide in international law and its application to the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Yurydychni nauky*. Tom 77, 61–65. [in Ukrainian].
11. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiieiu henotsydu v Ukraini» vid 14 kvitnia 2022 roku № 2188-IX. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Perpetration of Genocide by the Russian Federation in Ukraine» dated April 14, 2022 No. 2188-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> [in Ukrainian].
12. Albul, S. (2022). Henotsyd – zlochny XXI stolittia. [Genocide is a crime of the 21st century]. April, 18. Retrieved from: <http://oduvs.edu.ua/news/henotsyd-zlochny-khkh-stolittia/> [in Ukrainian].
13. Poiasniuvna zapyska do Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiieiu henotsydu v Ukraini». [Explanatory note to the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Russian Federation committing genocide in Ukraine»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (viewed: 23.05.2024). [in Ukrainian].
14. Chistiakova, I. M. (2023). Viina v Ukraini yak apofeoz terorizmu v Yevropi. Henotsyd ukrainskoi natsii yak proiav terorizmu. [The war in Ukraine as the apotheosis of terrorism in Europe. Genocide of the Ukrainian nation as a manifestation of terrorism]. *Transkordonne spivrobitnytstvo v umovakh zbroinykh konfliktiv* : materialy kruhloho stolu (m. Odesa, 27 sichnia, 2023 r.). m. Odesa, 79–81. [in Ukrainian].
15. Orlov, Yu. V. (2023). Zlochynnist i protydiia yii v umovakh viiny: kryminalno-pravovy ta kryminolohichnyi vymiry: monohrafiia [Crime and its counteraction in the conditions of war: criminal law and criminological dimensions: monograph]. Orlov, Yu. V. ; Kryminol. asots. Ukrainy. Kharkiv, Pravo, 252. [in Ukrainian].
16. Lapkin, A. V. (2022). Problemy kvalifikatsii zlochnu henotsydu. [Problems of qualifying the crime of genocide]. *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini* : materialy mizhnar. nauk. konf., m. Kharkiv, 5 trav. 2022 r. / uporiad. ta zah. red. : Baulin, Yu. V., Ponomarenko, Yu. A.; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho; Nats. shk. suddiv Ukrainy; Hromad. orh. «Vseukr. asots. krymin. prava» ; NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. Stashysa, V. V. Kharkiv : Pravo, 231–236. [in Ukrainian].
17. Kukhta, M., Bohiv, Ya. (2022). Voienna ahresiia Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy v konteksti mizhnarodnoho humanitarnoho prava. [Military aggression of the Russian Federation against Ukraine in the context of international humanitarian law]. *Nezalezhnist Ukrainy: prava liudyny ta natsionalna bezpeka* : zbirnyk materialiv Druhoi mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii (Lviv, 20 travnia 2022 roku) / Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika»; uporiad. Yarmol, L. V. Lviv : Halytska vydavnycha spilka, 305–308. [in Ukrainian].
18. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001, № 25–26, st.131. [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2001, No. 25–26, Art. 131]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (viewed: 20.05.2024) [in Ukrainian].
19. Rosiisko-ukrainska viina. Entsyklopedychnyi hlosarii [Russian-Ukrainian war. Encyclopedic glossary]. Uporiadnyky: d.i.n., prof. A. Kyrydon, k.i.n., dots. Ivanenko, A.; za zah. red.: d.i.n., prof. Kyrydon, A. Kyiv : Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo», 2024. Vyp 1, 352. [in Ukrainian].
20. Rebrysh, R. I. (2016). Henotsyd yak zlochyn proty bezpeky liudstva za mizhnarodnym kryminalnym pravom. [Genocide as a crime against the security of humanity under international criminal law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii pravo. Vypusk 41. Tom 2, 127–129. [in Ukrainian].
21. Herasymenko, M. M. (2020). Deiaiki aspekty prytiahnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti za vchynennia henotsydu. [Some aspects of prosecution for committing genocide]. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 3 (13), 130–136. [in Ukrainian].
22. Khaustova, M. H., Fedorovska, M. A. (2019). Suttinist poniattia zlochnu henotsydu v mizhnarodnomu pravi. [The essence of the concept of the crime of genocide in international law]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 1, 73–76. [in Ukrainian].
23. Sotula, O. (2016). Prestuplenia mezhdunarodnoi yurysdyktsii y prestuplenia protyv zhyzny: sootnoshenye y problemy kvalifikatsii. [Crimes and International Jurisdiction and Crimes Against Life:

- Correlation and Qualification Problems]. *Leges vitae*. № 1, 92–94. [in Ukrainian].
24. Fedulova, S. O. (2022). Problemy pravovoi kvalifikatsii zlochynu henotsydu. [Problems of legal qualification of the crime of genocide]. *Nauka, tekhnolohii, innovatsii*. № 3, 39–43. [in Ukrainian].
 25. Hnatovskyi, M. (2024). Rosiisko-ukrainska viina. Entsyklopedychnyi hlosarii / [Russian-Ukrainian war. Encyclopedic glossary]. Uporiadnyky: d.i.n., prof. Kyrydon, A., k.i.n., dots. Ivanenko, A. ; za zah. red. : d.i.n., prof. Kyrydon, A. Kyiv : Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychnye vydavnytstvo». Vyp. 1, 352. [in Ukrainian].
 26. Pro pidkhid do obgruntuvannia kvalifikatsii henotsydu, skoienoho rosiiskymy viiskamy pislia 24 liutoho 2022 roku. [On the approach to justifying the qualification of genocide committed by Russian troops after February 24, 2022]. Retrieved from: <https://t4pua.org/1123> [in Ukrainian].
 27. Maksymenko, N. V., Balatska, V. S. (2022). Henotsyd ukrainskoho narodu pid chas rosiiskoho povnomasshtabnoho vtorhnennia. [The genocide of the Ukrainian people during the Russian full-scale invasion]. *Modernizatsiia vitchyznianoï pravovoi systemy v umovakh svitovoi intehtatsii*: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kropyvnytskyi, 23-24 chervnia 2022 r. / za zah. red. Stetsiuka, B. R. Kropyvnytskyi : LA NAU, 144–146. [in Ukrainian].
 28. Tsebenko, S. (2022). Porushennia prav liudyny pid chas zbroinoi ahresii Rosii proty Ukrainy. [Violation of human rights during Russia's armed aggression against Ukraine]. *Nezalezhnist Ukrainy: prava liudyny ta natsionalna bezpeka* : zbirnyk materialiv Druhoi mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii (Lviv, 20 travnia 2022 roku). Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika»; uporiad. Yarmol, L. V. Lviv : Halytska vydavnycha spilka, 327–331. [in Ukrainian].
 29. Basyta, I. V. (2023). Perspektyvy prytiakhennia do vidpovidalnosti za porushennia prav ditei v Ukraini ta zlochyny shchodo ditei, skoieni rosiiskymy zaharbynkamy pid chas shyrokomasshtabnoi viiny, rozviazanoi Rosiieiu 24 liutoho 2022 roku (spivrobotnytstvo iz mizhnarodnym kryminalnym sudom). [Prospects of prosecution for violations of children's rights in Ukraine and crimes against children committed by Russian invaders during the large-scale war launched by Russia on February 24, 2022 (cooperation with the International Criminal Court)]. *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh viiny ta pisliavoiennyi period* : materialy naukovooho seminaru (23 chervnia 2022 r.) / upor. Zabzaliuk, D.Ie., Kovaliv, M. V., Havryltsiv, M. T., Lepish, N. Ya. Lviv : LvDUVS, 13–17. [in Ukrainian].
 30. Symonenko, O. (2023). Deportatsiia ukrainskykh ditei RF ta mekhanizmy yikh povernennia do Ukrainy. [Deportation of Ukrainian children from the Russian Federation and mechanisms for their return to Ukraine]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia*. Informatsiino-analitychnyi biuleten na bazi operatyvnykh materialiv. № 8 (250), 4–12. [in Ukrainian].

Наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

№ 2 (30), 2024

В авторській редакції

Формат 60x84/8. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 8,84. Замов. № 1024/709. Наклад 300 прим.
Підписано до друку 17.09.2024.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
Е-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.